

CLARKE — SZENT-IVÁNYI

A
KERESZTÉNY
IMÁDKOZÁS

TEOLÓGIAI
ÉS LÉLEKTANI
TANULMÁNY

BUDAPEST
1 9 4 0

A
K E R E S Z T É N Y
I M Á D K O Z Á S

IRTA:

CLARKE F. JAKAB
D. D.

FORDITOTTA ÉS KIEGÉSZITETTE:

SZENT-IVÁNYI SÁNDOR

Scientiae Theologicae Magister
(Harvard Univ.)

B U D A P E S T, 1 9 4 0

Recenzió

In: Keresztény magvető, (72.) 1940/4-5. 203.

Clarke—Szent-Iványi: „A keresztény imádkozás”. Unitárius vallásos irodalmunkban már rég óta érezzük egy olyan könyvnek a hiányát, mely unitárius szempontból is az imádkozás lényegével és mibenlétével foglalkozik. Ezt a hiányt végre Szent-Iványi Sándor, budapesti lelkész, „A keresztény imádkozás” címen megjelent műve pótolja. A könyv hat fejezete Clarke F. Jakab 1854-ben megjelent könyvének fordítása, mely — hogy a fordító szavait használjuk — „a tárgykör klasszikusai közé tartozik. Alig akad angolnyelvű író, felekezeti különbség nélkül, aki fel ne sorolná az imádkozásról írott legjobb könyvek közé”. A könyv hetedik fejezetében, mintegy nyolcvanhárom oldalon, a fordító lenyűgöző tanulmányt írt és benne az imádság lényegét a modern lélektan tükrében mutatja be. E könyv elolvasását mindenkinek meleg szeretettel ajánljuk. B. A.

CLARKE – SZENT-IVÁNYI

A KERESZTÉNY IMÁDKOZÁS

Teológiai és lélektani tanulmány

Fordította és kiegészítette: Szent-Iványi Sándor

Budapest

1940

Felelős kiadó: Szent-Iványi Sándor

Máté-nyomda, Budapest, József-utca 61.

Tartalom:

Előszó. Írta Szent-Iványi Sándor

I. Clarke F. Jakab: A keresztény imádkozás

I. fejezet

Bevezetés

1. §. A tárgy áttekintése. Az imádkozás fontossága a lélek életére nézve
2. §. Az imádkozás aláértékelésének jelenkori tendenciája
3. §. Korunk szelleme a kötelezettség érzését hangsúlyozza a függőség helyett s ezáltal gyengíti az imádkozás szellemét
4. §. A tudomány és az erkölcs tan Istent inkább törvénynek, mint szeretetnek látja s ezáltal gyöngíti az imádkozás szellemét
5. §. Két elmélet, melyek gyöngítik az imádkozás szellemét. Az első: ne imádkozzunk múlt dolgokért, a második: hogy az imádság egyetlen felelete saját visszahatásában áll
6. §. Az isteni törvényeket azonban egyesíteni lehet az isteni szeretettel, mint ahogy azt Jézus tette
7. §. Ennek az elmélkedésnek a rendszerbe vetett hit és a szeretet hitének az összebékítése a célja

II. fejezet

Jézus és az apostolok az imádkozásról

8. §. Imádkozz titkon
9. §. „Ne legyetek sok beszédnek”
10. §. „És amit könyörgétekben kértek, mindazt meg is kapjátok, ha hisztek”
11. §. Kitartó imádkozás
12. §. A Jézus nevében való imádkozás
13. §. Szüntelen imádkozás
14. §. Az Úri imádság
15. §. Jézus imái
16. §. János XVII
17. §. A Gethsemáné-kerti ima

III. fejezet

Ellenvetések az imádkozással szemben

18. §. Metafizikai és elvont, Az isteni tulajdonságok
19. §. Tudományos ellenvetés. A természet törvényei
30. §. Lélektani ellenvetések. Az emberi szabadság”
21. §. Transzcendentális ellenvetések
23. §. Az ima, mint visszahatás
23. §. Csak szellemi javakra irányzott lehet az imádság?

IV. fejezet

Előkészületek az imádkozásra

24. §. Általános megjegyzések
25. §. Organikus és lélektani előkészületek
26. §. A szív előkészülete
27. §. Az értelein előkészítése
28. §. Az élmény

V. fejezet

Módszerek

29. §. Magán imádkozás
30. §. Családi és társas imádkozás
31. §. Nyilvános imádkozás
32. §. Liturgia, vagy rögtönzés
33. §. Kötött idő és alkalomszerűség

- 34. §. Szüntelen imádkozás
- 35. §. Miért imádkozunk? Az ima tárgya
- 36. §. Kihez imádkozunk?

VI. fejezet

Okok és eredmények

- 37. §. Szükség és előny
- 38. §. Kötelesség-e, vagy jog az imádkozás?
- 39. §. A Szentlélek
- 40. §. Belső élet

Függelék

Írta: Szent-Iványi Sándor

A mai lélektan vélekedése az imádkozásról általában

Az imádkozás gyógyító hatása

Hogy magyarázza a lélektan az imádkozás hatását

A tudatalatti szerepe az imádkozásban

A kibeszélés

A felelősség megosztása

Az élettani magyarázat

A vallásos élmény és az imádkozás

Kihez imádkozunk?

Öncsalás, autoszugesztio-e az imádkozás?

A legnagyobb természettudósok véleménye

Néhány zavaró kérdés

1. Miért használunk szavakat az imádkozásban?

2. Imádkozhatunk-e múltó dolgokért?

3. Mindent elérhetünk az imádkozás útján?

4. Végeredményben mi az imádkozás?

Hogyan imádkozunk?

Az imádkozás technikája

Néhány részletkérdés:

1. Másokért való imádkozás

2. Ösztön-e az imádkozás?

3. A teológia befolyása az imádkozásra

4. Milyen testtartással imádkozunk?

Budapest. A könyvnyomtatás feltalálásának ötszázadik évében.

Felelős kiadó: Szent-Iványi Sándor,

Máté-nyomda, Budapest, József-utca 61.

ELŐSZÓ

Három szempont is mentheti ennek a műnek a kiadását. Az első az a szomorú tény, hogy napjaink egyre kuszáltabbakká lesznek s így mindinkább az imádkozás gyakorlása felé vezetnek: ma még az is megpróbál imádkozni, aki elméletileg tagadja annak értékeit és lehetőségét. A második szempont a gyakorló lelkész megfigyeléséből támadt az a megállapítás, hogy híveink túlnyomó nagy többsége nem tud imádkozni. Hogy is tudna, mikor mi, lelki vezetők, annyira elhanyagoltuk ennek a kérdésnek értelmes és részletes tárgyalását, hogy a kiegyezés (1867) után új fellendülésnek indult és igazán számban is, minőségben is figyelemre méltó unitárius irodalmunkban hiába keresnénk akár csak egy könyvet is az imádkozás értelméről, teológiájáról, vagy lélektanáról. A harmadik szempont összefüggésben van azzal a tervvel, amit a Szabadelvű Vallásos Értekezések című sorozatban próbáltam megvalósítani, amíg Kolozsvártt lehettem s mely külföldi unitárius írók műveinek magyar fordításával szeretne új lendületet támasztani az utóbbi évek ellankadásában.

Clarke itt következő munkájának teljes címe ez lenne: „Az imádkozás keresztény hitelve” (The Christian Doctrine of Prayer). Ezt a címet azonban túl hosszúnak tartottam és túl nehézkesnek a mi magyar nyelvünk használatában, azért választottam a rövidebb „A keresztény imádkozás” címet. Maga a könyv e tárgykör klasszikusai közé tartozik. Alig akad angol nyelvű író, felekezeti különbség nélkül, aki fel ne sorolná az imádkozásról írott legjobb könyvek között.

Még Fosdick is, a ma élő teológusok legolvasottabbja is felsorolja világhírű művében, „Az imádság értelmé”-ben, az ez irányú tíz legjobb könyv között s ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Néhány szempontja kissé idejét múlta ugyan, az egész könyv azonban igen hatásos (suggestiv).”

„Néhány szempontja kissé idejét múlta.” Ez a megjegyzés ép oly találó, mint az, hogy az egész azért igen hatásos. E mű első kiadása ugyanis még 1854-ben jelent meg. Kevés könyv található a szakirodalomban, melyet ennyi idő elmúltával a tudományok fejlődése meghaladottá s így használhatatlanná nem tett. Ez a mű azonban ma is a legjobb tíz könyv közé tartozik a maga tárgy-körében. Pedig hány ezer, sőt tízezer könyvet írtak már annak első megjelenése után csak angol szerzők is. Tény azonban, hogy „néhány szempontja kissé idejét múlta”. Ez a megállapítás vezetett arra, hogy az eredeti mű hetedik fejezetét elhagyjam, s helyette magam írjak kiegészítésképpen egy „Függelék”-et. Ez a VII. fejezet ugyanis az imádkozás lélektanáról szólt s milyen más téren lehetnének e mű szempontjai „kissé idejét múlt”-nak, mint épen itt. Hiszen a mai lélektan, a kísérleti alapra helyezett, a bölcsészet gyámkodása alól felszabadult, „tudományos” lélektan, Clarke idejében még csak gyermekcipőkben sem járt, egyszerűen sehol sem volt. Az a lélektan pedig, melyet Clarke használhatott s melyet csökönyös filozófusok néha, még ma is erőltetnek, elméletek, úgynevezett „spekulatív” értelmezések felállítására ugyan

alkalmas, de a szenvedő és meggyógyulni vágyó lélek kérdéseivel szemben tehetetlen.

A Függelékben alkalmazkodnunk kellett az egész mű hangjához és irányához, mely mindenütt tudományos alapon áll ugyan, célja azonban nem az, hogy részletező, elvont s így a nem szakképzett olvasó számára érthetetlen és élvezhetetlen szakértekezés legyen. Éppen ezért a Függelék semmiképpen sem elégítheti ki egy „Az imádkozás lélektana” névvel nevezhető és még megírásra váró szakmunka igényeit. Mindössze csak rámutat néhány olyan szempontra, mely az imádkozás lényegét és módjait a mai lélektan alapján alátámaszthatja, megmagyarázhatja és elősegítheti. Azt azonban, ami e téren az értelmes és művelt olvasót érdekelheti, iparkodtunk lehető részletességgel tárgyalni.

El nem mulaszthatom, végül, hálám és igaz lelki örömöm kifejezését a Heltai Gáspár Bibliakör tagjai számára, akik 1939 őszétől 1940 tavaszáig minden csütörtökön este oly kitartó érdeklődéssel hallgatták meg e mindannyiunknak fontos tárgyról tartott előadásaimat. Igen jelentős részben épen ez az érdeklődés bátorított arra, hogy ezt a művet kiadjam. S a hála és köszönet szava illeti meg Újvári László ny. p. ü. számv. főtanácsos urat, Bibliakörünk egyik alapítóját és mind máig valóságos „lelkét”, ki buzdító szavaival és a kefelevonatok átnézésével igen nagymértékben járult hozzá e könyv megjelenéséhez.

Sem anyagi hasznot, sem úgynevezett „irodalmi szenzációt” nem várunk ennek a könyvnek a megjelenésétől. Ha azonban néhány lélek számára megkönnyíti az örökkévaló Atya előtti lelki letérdelést, az alázatos, de bízó imádkozást, akkor e mű kinyomatása nem volt felesleges.

SZENT-IVÁNYI SÁNDOR

I. FEJEZET.

Bevezetés.

1. §. A tárgy áttekintése. Az imádkozás fontossága a lélek életére nézve.

Napjaink vallásos szükséglete az imádkozás keresztény értelmezésének újabb elnevezésére törekszik. E tárgy körül, mint annyi más körül is, hosszú idő óta tartó vitatkozás folyik, az értelem jogának és a hit tekintélyének az összeegyeztetését illetően. Ennek a századnak legfontosabb teológiai problémája éppen az, hogy e között a két felfogás között nemcsak fegyverszünetet, hanem állandó békét hozzon létre. Ezt a békét nem érhetjük el azáltal, hogy egyik küzdőfelet győztesnek jelentjük ki, hanem mindkét felfogás jogos igényeit érvényesítenünk kell. Nem azáltal, hogy a nehézségeket egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk, hanem úgy, hogy azokat teljes egészükben kifejtjük és úgy próbálunk békességet hozni létre. Ebben az irányban bizonyos előrehaladás történt már, amennyiben csaknem általánosan hangoztatott elv ma már úgy a tudomány, mint a vallás vezető emberei között, hogy a hit és az értelem között nincs tulajdonképpen igazi ellenségeskedés. A mi feladatunk most az, hogy ezt az elvet kerülgetés nélkül alkalmazzuk a teológiának azokra a kérdéseire is, ahol ez az ellenségeskedés látszólag még fennáll, s különösen az imádság hitelvére, amely számunkra most a legfontosabb. Ez a hitelv nagyon közel fekszik a kereszténység szívéhez. Az a két nagy elv, amelyen, a keresztény élet fölépült, a felelősség és a függőség. A vallást szokták úgy is meghatározni, hogy az a mi Isten iránt való kötelezettségünk érzése, de úgy is, hogy tíz az Istentől való függésünk felismerése. Ha azonban a vallásos élmény tényeit vizsgáljuk, rá kell jönnünk, hogy vallásos életet nem élhetünk másképpen, mint, ha ezt a két elvet összeházasítjuk. Ennek a két elvnek egymásra való hatása és visszahatása révén fejlődik ki a lélekben a vallásos élet. A kötelezettség érzése a függőség érzése nélkül csak erkölcsi erőfeszítéseket és küzdelmet eredményez, de életet és haladást nem. A függőség érzése pedig a lekötelezettség érzése nélkül csak kegyeskedő és nőies s főként futó hangulatokat termel. A kereszténység azonban nemcsak hideg erkölcsi törekvésből, vagy kegyes hangulatokból áll, mert a kereszténység élet. A lélek élete, mely a meggyőződésben gyökerezik, cselekvésben nyilvánul meg, s a szeretet és az öröm gyümölcseit termi. A kereszténység aktivitás, tudatos, de mégis spontán aktivitás. Boldog fejlődés és céltudatos törekvés egyidőben, örök haladás kifelé, a világmindenség felé, hogy megtalálja Istent munkái sokféleségében, és örök, befelé irányuló elnyugvás a lélek legmélyén, az Egyedülivel való szent közösségben. Ezt az életet gyökerein át az isteni törvény táplálja, mely fölébreszti a kötelesség érzését, de táplálja az isteni szeretet megérzése is, mely a függőség érzését kelti fel bennünk újra és újra. Isten törvényei a lelket erő kifejtésre készítik, amint azonban ez az erőfeszítés Isten akaratának gyakorlati megvalósításába lendül, azonnal nyilvánvalóvá válik gyengesége. S

ekkor felfedezi függőségét, hogy a nála hiányzó erőt önmagának Isten előtt való teljes felnyitásával felülről kell kapnia. És amint így megtelik új örömmel és új világossággal, újult erővel fog hozzá, hogy betöltsse az akaratát Annak, akitől mindezeket kapta, azaz az erő érzése fölkelte benne a felelősség érzetét. Ez a lélek vallásának természetrajza. Ilyenformán látjuk, hogy minden valóságosan keresztény élet számra elengedhetetlenül szükséges a függőség érzése. Ez azonban tágabb értelemben nem más, mint az imádságnak a lényege. Az imádkozás lényegében véve Isten felé való fordulás, azzal a meggyőződéssel, hogy mélységes szükség tátong bennünk és annak a megérzésével, hogy ez a tátongó szükség betölthető és eltüntethető. Az imádságban ez a lényeg, minden egyéb kívül esik ezen, akár mint annak következménye, akár mint az arra való előkészítés, de mindenképpen csak másodlagos és alárendelt függelék. Mindehhez azonban szükséges, hogy Istent, mint élő Istent ismerjük fel, ki az emberi léleknek segítségére jön, hogy különleges szükségét különleges gondviselésével elégítse ki. Istenben tehát nemcsak úgy kell hinnünk, mint valami egyetemes és jótékony isteni törvényben, vagy mint a teremtés nagy és bonyolult rendszerében, hanem meg kell látnunk az ő személyes viszonyát is az emberi lelkekkel. Enélkül a meggyőződés nélkül a függőség érzése passzív marad és csak belenyugvást és nem boldog várakozást jelent. Csak meghódolást, de nem reménységet. Viszont csak a tevőleges, boldogan várakozó és reménnyel teljes Isten- felé- fordulás nyitja úgy fel a lelket, hogy Isten szent lelke állandó és erőadó áramlással árasztassa el azt.

2. §. Az imádkozás aláértékelésének jelenkori tendenciája.

Korunkban sok olyan jelenség mutatkozik, mely az élő Istenbe vetett hitet nemcsak gyengíti, hanem azt teljesen lerombolni is alkalmas. A világtörténelemben voltak korszakok, amelyek éppen az ellenkező végletbe estek, amelyek az alkalmi gondviselést hangsúlyozták az egyetemes gondviseléssel szemben. Ezek a csodák, látomások, természetellenes jelenések hitét terjesztették, s a hit korszakának lennének nevezhetők, szemben a szeretet korszakával. Ezek a korszakok Istent belsőleg és nagyon közel látják, mint valami különleges, sőt részrehajló barátot. Nem úgy tekintették azonban az Istent, mint aki kívülről van közel, mint egyetemes és nem részrehajló gondviselést és atyát. Emiatt a hitnek ezek a korszakai az önzésnek, kegyetlenségnek és zsarnokságnak korszakává váltak, melyekben az egyén nem törődött felebarátai jogaival, hanem egyszerűen átgázolt azokon. Közben azonban a világ nagyot fordult és éppen az ellenkező végletbe esett. Most már több vagy kevesebb tisztasággal, úgy látjuk Istent, mint az egész külső világnak nagy gondviselőjét, elvesztettük azonban az ő élő jelenvalóságának érzését.

Mikor öt valami hatalmas rendszernek és törvénynek látjuk, nem tudunk másképpen gondolni rá. Az emberi elme ugyanis fogyatékos és új igazságok: felfedezése sokszor elhomályosítja bennünk a többi igazságot. Mint ahogy a fölkelő nap fényétől elhomályosodnak szemeink előtt a csillagok. Ilyenformán Istennek a természetben, az emberiség történetében és az emberi lélekben való felfedezése

elhomályosította annak az élő Istennek a képét, aki hallja és meghallgatja az imádságot és aki a hozzá vágyakozó léleknek fél úton elébe siet.

3. §. Korunk szelleme a kötelezettség érzését hangsúlyozza a függőség helyett s ezáltal gyengíti az imádkozás szellemét.

Melyek tehát azok az eszmék a jelenkorban, amelyek alkalmasak arra, hogy gyöngítsék, sőt lerontsák azt a meggyőződést, hogy Isten tényleg hallja és meghallgatja az imádságot és amelyek a hit imádságának helyébe az illendőség, a kötelesség, az érzelmesség, vagy a babona imádságát teszik. Kétségtelenül igaz, hogy ahol csak korunk eszméi és kultúrája gyökeret verhettek, ott a függőség érzése háttérbe szorul a kötelesség érzése mögött. Ma többet beszélünk az erkölcsösségről, mint a kegyességről, a lelkiismeretről, mint a hitről, a kötelességről, mint az áhítatról. Többet beszélünk az engedelmségről, mint az imádságról. Az emberek úgy beszélnek a felelősségérzésről és a kötelességről, mint a mindennapi élet természetes velejáróiról. Az imádságról azonban csak a formáság szempontjából emlékeznek meg, mint valami természetellenes és távoli, a tapasztaláson kívül eső dologról. A keleten utazók valósággal megdöbbennek, amikor a tiszta áhítat oly szellemével találkoznak, melyet persze hajlandók a pogányság bizonyos érzéseivel azonosítani. Hindosztánban, Burmahban gyakorta lehet látni, amint az emberek arcukkal a föld felé fordulva térdepelnek. Teljesen felolvadnak az imádságban, mit sem törődve a körülöttük történő eseményekkel. A mohamedán országokban, mikor az ima óráját kikiáltják a minaretről, legyen az reggel, délben vagy este, minden forgalom és üzlet megáll. A kereskedő félbehagyja az alkudozást és leteríti imaszőnyegét üzletének padlójára. A Níluson a tengerész végigvágja magát a fedélzeten. Ha belépünk egy mecsetbe, olyan csend fogad, mintha teljesen üres lenne, pedig tele van elmélyült imádkozókkal. Ha viszont római katolikus országokba megyünk, ott már kevesebb áhítatot látunk, mint a mohamedánoknál, de mégis sokkal többet, mint a protestánsoknál. A protestáns országokban, minél felvilágosultabbak és erkölcsösebbek a felekezetek, annál kevésbé otthonos náluk az áhítat és az imádság. Miért van az, hogy az áhítat skálájának emelkedésétől némelyek az erkölcsiséget féltik, mikor pedig ezek tulajdonképpen összetartoznak. Miért van az, hogy a protestánsok legműveltebb felekezetei a legerkölcsösebbek és a legkevésbé áhítatosak? Hogy a protestánsok általában sokkal nagyobb súlyt helyeznek az erkölcsiségre, mint a kegyességre, ellentétben a katolikusokkal, és hogy a katolikusok, szintén jobban hangsúlyozzák az erkölcsiséget, mint a mohamedánok és hogy valószínűleg ugyanez a helyzet az egyistenhívő mohamedánok és a Kelet többistenthívője közötti viszonylatban? Több válasz adható ezekre a kérdésekre, egy azonban biztos: korunknak az Istenről alkotott képe a lelkiismeret és a kötelezettség érzésének fejlődését szolgálja inkább, semmint függőségünk felismerését, és hogy azok a nemzetek és felekezetek, amelyek korunk szellemét a legteljesebben magukévá teszik, egyúttal a legteljesebben részesülnek annak előnyeiből, de hátrányaiból is.

4. §. A tudomány és az erkölcsan Istent inkább törvénynek, mint szeretetnek látja s ezáltal gyöngíti az imádkozás szellemét.

Vizsgáljuk meg azonban azokat a közöttünk elterjedt elméleteket, amelyek gyöngítik, sőt meg is akadályozzák az imádság hitének kialakulást. Mindannyian ugyanabból az eszméből indulnak ki, mely a mi mai kultúránknak is alapvető elve, hogy az Isten jósága inkább valami nagy rendszerben, semmint szeretetének szabad gyakorlásában mutatkozik meg. Amíg azonban az alapelv közös, annak megjelenési formái egyének szerint különbözőek. A gondolkozóknak legalább négy fajtáját különböztethetjük meg, akik, bár mindannyian, komoly és befolyásos egyének, munkájukkal az imádságra adott felelet lehetőségét lerombolják. Az első csoportba a természettudósok tartoznak, az anyag tanulmányozói, akik behatolnak az anyagi világegyetem tüneményeinek titkaiba, s mindenütt tényeket és törvényeket keresnek. Ezek általános tételeket állítanak fel, melyeknek elfogadása után még általánosabb tételek felé törekednek, s így tanulmányuk módszertanával egyre távolabb űzik Isten teremtő tevékenységének lehetőségeit. Nem hibáztatjuk ezt a módszert, viszont az atheistáknak és a pantheistáknak azt a törekvését sem helyeselhetjük, mellyel Isten teremtésének helyébe valami egyetemes törvényt akarnak állítani. Ha ki lehetne mutatni, hogy az ásványok, növények és az állatvilág sokféle változata mind fejlődés útján jött létre, állandó törvények eredményeképpen, valami ős ködfoltból, ez még nem volna ateizmus. Egy törvény ugyanis csupán a tünemények rendes előfordulásáról felállított elmélet és amikor valaki azt mondja, hogy minden természet-törvények eredménye, azt feleljük rá, hogy minden Isten rendes és rendszeres tevékenysége folytán keletkezett. Isten épp annyira ügyel arra, hogy törvényei működjenek, mint arra, hogy megteremtse azokat, és éppen annyi bölcsesség, erő és jóság mutatkozik meg a ködfoltból törvény alapján kifejlődött világegyetem elméletében, mint az egymásután következő teremtő cselekedetekben. Éppen ezért semmi ellenvetésünk sincs az ellen, hogy a tudósok állandóan szélesebb és szélesebb hatóerejű törvények után kutatnak. Sőt örömeinket leljük abban, hogy ezekben a törvényekben újabbnál újabb eredményeit fedezhetjük fel Isten munkájának. Mindössze azt szeretnők megakadályozni, hogy a tudósoknak eme törekvése ne próbálja a törvények fölfedezésével Isten szabadságát megtagadni. Igen sok tudós között ugyanis a vallás természetfeletti és csodás elemeivel szemben kétségeskedés kap lábra. Isten szabadsága, legyen az a teremtésben, a gondviselésben, a történelmi kereszténységben, vagy a vallásos élményben, számunkra letagadhatatlan tény.

Az anyagi világegyetem tanulmányozói után azokkal a tudósokkal kell foglalkoznunk, akik a frenológia tudományával az emberben magában keresik a természetes törvényeket. A frenológia sok harc középpontja volt az utóbbi időben. Sokan esküdtek rá és sokan tagadták. El kell ismernünk azonban, hogy sok értékes eredményt is felmutatott már. Ezek és ezek figyelmét fordította az öntanulmányozás és az önismeret felé. Rámutatott egyéni gyengeségekre és erőkre,

különleges hátrányokra és tehetségekre. Felhívta a figyelmet az egészség, a lelki önfegyelmzés és a bölcs öncélúság gondozására, s különösen a nevelés óriási eredményeire. Közben azonban csak az emberi bölcsesség forrásait vette igénybe s figyelmen kívül hagyta az isteni gondviselést. Megtagadott minden különleges gondviselést és az imán nyerhető felelet egy frenológus számára képtelenségnek látszik. Ez a magatartás, épp mint az előbbi esetben, az egyoldalúság és a kizárólagosság rovására írható, mellyel minden figyelmet csak egyetlen tárgyra irányított. Tulajdonképpen a frenológiában semmi sem mond ellent a teremtésbe, a gondviselésbe és az imádság erejébe vetett hitnek.

A moralisták és racionalisták csoportja szintén, csökkenti az imádságra adott felelet lehetőségét. Az első csoport azért, hogy túl nagy súlyt helyez az egyéni szabadságra, a második viszont ama tény folytán, hogy szerintük egy szabad cselekvést, legyen az az Istené vagy az ember, a dolog természetéből folyólag lehetetlen megmagyarázni. Az egyéni szabadság a lelkiismeret dolga, s ezért a racionalisták ritkán tagadják, de az isteni szabadság, mely nem logikával, hanem intuícióval fogható csak fel, épp emiatt népszerűtlen közöttük. A moralisták viszont, az egyéni szabadságra helyezett hangsúly miatt, attól félnek, hogy ha az Istenség befolyását a lélekre elismerik, ezáltal az egyéni szabadságot túl szűk korlátok közé szorítják. A spiritualisták számára is nehéz az imádságra adott felelet lehetőségének elfogadása, mert, míg egyfelől spiritualizálják az egész természetet s a világot megtöltik Istennel, viszont másfelől Istent inkább természetnek, mint személynek képzelik el. Mindezekben a csoportokban közös vonás, hogy tagadják a lélek és az Isten közötti személyes összeköttetés lehetőségét s következésképpen az igazi imádságot is. A vallásos életnek csak azt a fajtáját művelik, mely az isteni törvényekkel vél megmagyarázhatni mindent s közben elveszítik az igazi vallásosság lényegét, mely Istennek szabadon működő szeretetében keresi az üdvösséget.

5. §. Két elmélet az imádságról, melyek gyöngítik annak szellemét.

Az első: ne imádkozzunk múltó dolgokért; a második: hogy az imádság egyetlen felelete saját visszahatásában áll.

Ezek az elméleti tanítások az imádságra kapható közvetlen választ nem annyira tagadják, mint inkább nevetségessé teszik azt, aki abban hisz. Elménk annyira telve van korunk és társadalmunk gondolataival, hogy azok tudattalanul és akaratlanul is állandóan befolyásolnak minket. Ritkább az az eset, amikor ilyen vagy olyan meggyőződésre bírnak, sokkal gyakrabban befolyásolnak a hit, vagy nem-hit síkjában, mégpedig legtöbbször jobb meggyőződésünk ellenére. Igen sokan vannak például, akik elméletileg hisznek az imádságban, viszont nem igen imádkoznak, mert magaviseletüket befolyásolja az a sok közszájon forgó nézet és vélemény, mely az imádságra kapható feleletet képtelenségnek tartja. Így abba a kellemetlen helyzetbe kerülnek, hogy elméleti hitük szembekerül gyakorlati vallásosságukkal. Ez a helyzet igen kellemetlen, mert az ember logikus lény és

következetességre törekszik. Minthogy pedig magaviseletünket nem, tudjuk összhangba hozni elméleteinkkel, előbb-utóbb oda jutunk, hogy az elméleteket módosítjuk mindaddig, míg csak magaviseletünkkel összhangba nem tudjuk hozni. Ennek a helyzetnek az eredménye az imádságról alkotott azon két elmélet is, melyek közül az első szerint az imádság tárgyának csak belső és lelki áldásokra irányulóknak kellene lennie, míg a második azt vitatja, hogy az imádságnak egyetlen eredménye annak a lélekre gyakorolt visszahatásában áll, mely keresztényi gondolkozásra tanít. Ezekkel az elméletekkel nemsokára bővebben foglalkozunk, most csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy ezek közül az első annyira korlátozza az imádság világát, hogy ez által lehetetlenné teszi magát az imádságot, a második pedig az imádság célját támadja meg. A földi élet szükségletei következtében vágyaink, reménységeink és törekvéseink nagyrésze földi dolgokra vonatkozik. Ha már most ezeket a vágyakat és reménységeket nem vihetjük Isten elé az imádságban, ezáltal életünk nagy részét kirekesztjük az imádságból. A legkiválóbb emberek ébren töltött óráinak kilenczede földi tárgyakra irányuló gondolatokkal és reményekkel van tele. Ha ezeket Isten elé vihetjük, akkor azok megtisztulnak és megszentelődnek az imádságban. Ha azonban csak lelki dolgokért imádkozhatunk, akkor a valóságos élet nagy részét elszakítjuk Istentől. Így az imádság birodalmát ez az első elmélet szörnyen megszükkíti. Ha pedig a második elmélet szerint csak az imádságból származó visszahatás miatt imádkozunk és nem azért, mert Istentől ténylegesen segítséget várunk, akkor az imádság célja csaknem teljesen elvész. Az önmegjavításnak ez a módszere különben is természetellenes és nehézkes és igen sok embert arra bír, hogy az imádság magnetizáló hatása helyett a gondolkozás és az elmélkedés módszerét válassza. Nem lehet csodálni tehát, hogy ahol ezeket az elméleteket elfogadják, ott az imádság mind kisebb és kisebb körre szorul, míg csak teljesen el nem tűnik, A kötelesség és az illetudás, a szokás és a tiszteletadás velünk szűkített érzése sok ember számára megtartja a mindennapi imádkozást, de igazi erő és hatás nélkül.

6. §. Az isteni törvényeket azonban egyesíteni lehet az isteni szeretettel, mint ahogy azt, Jézus tette.

Ha tehát korunk törekvése az, hogy Istent inkább az; ő törvényeiben, semmint szeretetének szabad gyakorlásában keresse, mit tehetünk mi? Elutasítsuk magunktól kultúránk vívmányait s visszatérjünk a múlt eszméihez, hogy az imádkozásból származó előnyöket biztosítani tudjuk? Nem, mert ez Isten gondviselése elleni merénylet lenne, hiszen azokat az áldásait tagadnók meg, melyeket ő arra szánt, hogy általuk tanulmányozzuk az ő gondolatait, amint azok a világegyetem végtelen rendszereiben megnyilvánulnak. Vagy válasszuk a másik utat és adjuk fel az Ö szeretetét, hogy elfogadhassuk a természettudományok álláspontját? Nem, mert minden emberi haladás abban áll, hogy az új felfedezések a múlt eredményeire épülnek. Valahányszor útközben eldobunk magunktól valamit, előbb vagy utóbb mindannyiszor meg kell állanunk és vissza kell térnünk, hogy újra magunkhoz

vegyük azt. Az a feladatunk tehát, hogy emelkedjünk föl arra a magasabb szintre, ahol a tudomány és a hit egyesül és ahol az isteni törvények összhangba kerülnek az isteni szeretet munkáival. Semmi ok sincs rá ugyanis, hogy ezeket elválasszuk egymástól. Kezdetől fogva ezek mindig egyesülni tudtak egyes egyéneken s a keresztény haladásnak az a célja, hogy ezután a közösségekben, az egyházakban és az egyetemes keresztény életben is egyesülhessenek azok. Jézus jellemének nagysága főképpen abban a magasztos összhangban keresendő, melyben az emberi élet legnagyobb ellentétei összhangba jutottak, úgy hogy végül is Isten valósággal megtestesült benne. Oly teljes és tökéletes volt ez az összhang, hogy benne teljesen felolvadt és eltűnt az a sok egyéni hang, melyből összetevődött. Kevésbé tökéletes jellemek nagyságukat csak azzal tudják megmutatni, hogy egyik erényből annak ellentétéig tudnak nőni. Életük egyik ösvénye bátorság, a másik okosság. Egyik alkalommal az igazság érvényre juttatásának megingathatatlan bajnokai, máskor az egyéni kérdésekkel szembeni megértésüket mutatják meg. A nemes büszkeség hangulatából át tudják váltani lelküket a gyöngéd alázatosság lelkiállapotába. Egyik órában buzgón imádják az Istent, a másikban rideg valóságéréssel munkálkodnak az emberiség javán, így életükben a hit munkával, a szorgalom kegyességgel, a fölemelkedés földön-járással, az elmélkedés cselekvéssel váltakozik, s mi úgy érezzük, hogy ezenközben egész egyéniségük nő s az élet minden ösvényén járni tanul. Jézus nagysága azonban abban állott, hogy ő lelke összhangjának teljességét minden cselekedetébe bele tudta vinni. Buzgósága bölcsesség volt, igazsága szeretet, önérzete alázatosság, bátorsága óvatosság, kegyessége emberiség s emiatt sokkal nehezebb benne ezeket a különböző erényeket megkülönböztetni egymástól, mint egy kevésbé összhangzó jellemben. Mint ahogy a különböző színeket csak a napsugár megtört színekében tudjuk megkülönböztetni és nem a fehér meg-nem-tört ragyogásban. Azt azonban észre lehet venni Jézusban, hogy ő Istenben mindig látta a törvényt is és a szeretetet is. Igaz, hogy tanításai sohasem akarnak tudományosak lenni, ő nem tartotta feladatának, hogy a világmindenség fizikai törvényeit tanítsa. Ha azonban tanításait jól megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy az emberi természet, az emberi élet és az emberi sors lelki és erkölcsi törvényeiről igenis vannak véleményei. Ilyen irányú megjegyzéseit legtöbbször ígéretek, vagy fenyegetések kijelentéseiként szokták elkönyvelni. A valóságban azonban ezek egyszerű állítások Isten erkölcsi világtörvényének örökkévaló törvényeiről, amely törvények magában Istenben gyökereznek, így pl. a hegyi beszédben mik lennének ezek a boldogságok mások, mint ilyen isteni törvényekről adott tanítások. Amikor azt mondja: „Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa” — „Boldogok a szelídek, mert örökségként bírják a földet”, — „Boldogok az irgalmasok, mert irgalmasságot nyernek”, — „Boldogok a tisztaszívűek, mert ők az Istent meglátják”, — nem áldásokat ígér, melyekkel követőit kívánja jutalmazni, hanem tényeket szögez le, melyek örökkévalóan igazak. Vagy amikor azt mondja: „Keressétek először Isten országát és annak igazságát és mindezek megadatnak nektek”, törvényt mutat meg, melynek igazságát minden nap láthatjuk azoknak az életében, akik magukat teljesen mások javára szentelik s viszonzásképpen légiójával kapják a szeretet és a gondoskodás viszonzásait. Vagy amikor azt mondja: „Aki

megalázza magát, felmagasztaltatik", — „Aki megtalálja az ő életét, elveszti azt és valaki csak elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt", — „Akinek van, annak adatik", — „Adjatok és adatik nektek", — „Semmi sincs titokban, ami nyilvánossá nem lesz", — „Semmi sincs elrejtve, ami ki ne nyilváníttatnék", — „Sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak", — „Aki a kicsiben hű, a sokban is hű" az", — „Senki sem szolgálhat két tárnak", — „Aki bennem hisz, örök életé van annak", — és a hasonlókban, nem részleges vagy időleges tényekről beszél, hanem örökkévaló törvényt tár föl. Mindezek nem Jézus akaratától függenek, még Isten akaratától sem, hanem Isten természetének lényegéhez tartoznak. Ilyenformán látjuk, hogy Jézus teljes mértékben felismerte és kinyilvánította Istent, mint törvényt, ugyanakkor azonban látta és kinyilvánította Istent, mint a szeretet szabad gyakorlóját is. Isten szent természetének törvényeit soha senki sem nyilatkoztatta ki oly teljes mértékben, mint Jézus. Jézus kinyilatkoztatásának lényege azonban nemcsak fokozata, hanem minőségi. Jézus Istenben nemcsak tökéletes törvényt látott, hanem tökéletes szabadságot is, — szabadságot, mely nem függeszti föl a törvényt, hanem olyan koordinált cselekedetekben nyilvánul meg, melyek eredetüket tekintve, a mi számunkra csodálatosaknak és természetfelettieknek látszanak. A legjobb példa erre maga Jézus. Jézust nem lehet csupán az emberi haladás és fejlődés eredményének tartani, hiszen azóta 2000 év telt el, a világ továbbhaladt, de Jézusig még mindig nem ért el. Tehát nem az emberiség fejlődésének Jézusba való torkollása a magyarázat, hanem az, hogy Isten szeretete látta a törvényszerű fejlődésnek azt az útját, mely az ókori kultúrában már úgy kiélte magát, hogy a teljes összeomlás szeplői ütköztek ki arcán, s az időknek ebben a teljességében a törvények fogaskerekeinek csikorgó, akadozó forgása közben Bethlenemben felmosolyogtatott egy kisdedit az égre. Ez olyan csoda, melyhez mértén az Újtestamentum csodái mind elhalványulnak. És mégis annyira törvényszerű, hogy nélküle el sem tudjuk képzelni a történelmet. Ez a tény Jézusban is teljesen tudatos volt és éppen ezért állott olyan fiúi viszonyban Istennel, hogy az emberek azt mondták róla, az Isten fia volt. Példájával és tanításaival ezt a meggyőződését oly tisztán tárta a világ elé, hogy az ő vezetésével az emberek meg tudták közelíteni Istent, aki egyszerre atyja földi gyermekeinek és a világmindenségnek.

7. §. Ennek az elmélkedésnek a rendszerbe vetett hit és a szeretet hitének az összebékítése a célja.

Mint hogy tehát Jézusban a törvény és a szeretet Istenének tökéletes összhangját találjuk meg, mi, az ő követői, azt kell, hogy feladatunkká tegyük, hogy mi is úgy imádjuk Istent, mint aki egyszerre törvény is és szeretet is, s úgy kell fölfognunk a világot, hogy abban Isten gondviselése a természet törvényei és a szeretet megnyilvánulása útján egyaránt működik. A tudomány és a hit kezét fogva dolgozhatnak az ember előbbre vitelén s az imádságot még hatalmasabbá tehetik, mint eddig.

Elmélkedésünknek tehát az a célja, hogy az imádságot összhangba hozzuk a természet törvényeivel éppúgy, mint az isteni szeretet megnyilvánulásának lehetőségeivel. Ezt azonban csak úgy tehetjük meg, ha az ellentmondásokat őszintén végigvizsgáljuk, az ellenséges nézeteket elfogultság nélkül meghallgatjuk, s csak azután vonjuk le következtetéseinket. Az itt következő sorrendet fogjuk követni: mindenekelőtt Jézusnak és az apostoloknak az imádkozásra vonatkozó tanításait fogjuk tárgyalni. Utána az Újtestamentumban foglalt imádságokat fogjuk megvizsgálni. Végül pedig a metafizikai és természettudományos nehézségeket fogjuk sorra venni. Mindezek után pedig az imádkozás módjaival fogunk foglalkozni, hogy eredményeit és előnyeit is kidomboríthassuk. Ez a munka nagy mélyrehatolást kíván, ha azonban Isten úgy akarja, le tudunk merülni a mélybe, mint Sokrates bűvára, és fel is fogjuk tudni hozni a — gyöngyöket. Ha azonban az idő, vagy az író nem eléggé érett még ennek a munkának az elvégzésére, munkánk nem lesz sikeres, bár remélni merjük, hogy még egy sikertelen próbálkozás is jobb, mint ha semmit se tennénk, hiszen sikeresebb kísérletekre ösztönözhet másokat.

II. FEJEZET

Jézus és az Apostolok az imádkozásról.

8. §. Imádkozz „titkon”.

„És mikor imádkozol, ne légy olyan, mint a képmutatók, akik a gyülekezetekben és az utcák szegeletein fennállva szeretnek imádkozni, hogy lássák őket az emberek. Bizony mondom nektek: elvették jutalmukat. Te pedig, amikor imádkozol, menj be a te belső szobádba és ajtódát bezárva, imádkozzál a te Atyáddhoz, aki titkon van; és a te Atyád, aki titkon néz, megfizet néked nyilván.” (Mt. VI. 5-6.)

Ez a rész fontosság szempontjából első helyen áll Jézusnak az imádságról az Újtestamentumban adott tanításai között. Lényege ez: „Imádkozz titkon”. Meg kell azonban kérdeznünk, először, hogy mit jelent ez a tanítás és másodsor, hogy miért adta azt Jézus, azaz először m értelmét és másodsor az okát kell keresnünk ennek a tanításnak. Azt jelenti-e, amit e rész szavai mutatnak, hogy mindig „titkon”, azaz magányunkban elzárkózva kell imádkoznunk és hogy következőképpen minden nyilvános imádság és közös istentisztelet keresztényietlen és helytelen? Hogy Jézus nem ezt akarta mondani ezen tanításával, mutatja az a tény, hogy ő maga is néha egyedül imádkozott (Lk. VI. 12—13.), néha három legkedvesebb tanítványának a jelenlétében (Mt. XXVI. 37—39.), néha mind a tizenkettőnek a jelenlétében (Jn. XVII. 1—26.) és néha még a zsidók jelenlétében is (Jn. XI. 41—42; XII. 27—28.). Továbbá, az apostolok Jézus halála után sokszor együtt imádkoztak (Csel. II. 42; I. 14; XII. 5—12.), az ima órájában elmentek imádkozni a templomba is (Csel. III. 9.), és a zsinagógákba is (Csel. XVI. 16.), és egyedül is imádkoztak (Csel X. 9.). Emellett Jézus külön áldást látszik ígérni az együtt imádkozás részére (Mt, XVIII. 19—20.). Mindezek azt mutatják, hogy ehelyütt is, mint annyi más helyen, a szószerinti értelmezés nem helyes értelmezés és hogy a betűt a lélek, kontextusok, a kapcsolatos helyek és a keresztény elvek szellemében kell magyaráznunk. Ez a tanítás tehát valószínűleg azt jelenti, először: hogy bölcs dolog gyakran magányosan imádkozni, hogy őszinteségünk és egyszerűségünk kifejlődhessék, hogy kizárjuk a külső világ figyelmet elvonó befolyását és mentesítsük magunkat mások véleményeitől. A magányos imádkozás tehát őszinteségünknek, hitünk valódiságának és céljaink tisztaságának legbiztosabb próbaköve. Aki őszintén és boldogan tud magányosan is imádkozni, biztos lehet arról, hogy nemcsak azért imádkozik, hogy lássák az emberek, mert mások várják azt tőle, vagy kötelességévé teszik azt, vagy mert többre tartják amiatt. Aki mindig csak nyilvánosan imádkozik, okkal gondolhat arra, hogy másoknak a véleménye miatt végzi ezt az ájtatoskodást. Másodsor pedig azt jelenti ez a hely, hogy amikor mások jelenlétében imádkozunk, ne azért tegyük ezt, mert látnak minket, sőt inkább vonuljunk be lelkünk titkos kamrájába és legbelső szentélyébe s legyünk ott egyedül Istennel.

E helynek illetően értelmezése nyilvánvalóan megokolt és pontos. Annyira együttélünk a társadalommal, annyira befolyásolnak minket a körülöttünk élők

véleményei és oly nagy szerepet játszik életünkben az ilyen forrásból eredő hatás, hogy abban a veszélyben forgunk: minden más befolyást háttérbe szorítanak azok. Ettől az óriási erejű nyomástól csak úgy szabadulhatunk meg, ha néha elvonulunk és egyedül állunk meg Isten színe előtt. Igaz, hogy az emberi vélemények lelkünkre gyakorolt hatása még az imádkozás magányába is elér, de azért a só itt már megízetlenül és lelkünk fellegvárát az élet fejedelme foglalja el. Az egyháztörténelemben látjuk, hogy a nyilvános imádság Jézus parancsával ellentétben teljesen elfoglalta a magános imádkozás helyét. A templomi imádkozás kiszorította az otthoni imádkozást, a pap által elrendelt és ellenőrzött imádkozás elfeledtette az Istennel való egyéni és titkos egyesülés szükségességét. Látjuk, hogyan tették az imádságot az emberi hiúság kielégítésének forrásává; hogy milyen büszkék lettek az emberek az imádkozásban, megnyilatkozó tehetségükre; hogy hogyan dicsérték őket az imádkozásban megnyilvánuló erejükért és ékesszólásukért, szép imáikért stb. Azt is láthatjuk a történelemben, hogyan használták föl az imádságot, hogy vele hibákat ostorozzanak, vagy kegyes életre buzdítsanak, hogyan tették az: imádságot támadó fegyverré, sőt magyarázó és bizonyító egyházi beszéddé is.

Az emberek imádkoztak eretnokségek ellen, vagy hibák ellen, melyeket a jelenlévő hívők követtek el; imádkoztak megtérésért, sőt ellenfeleik elkárkozásáért is és mindezt azért, hogy a hallgatóságot befolyásolják. Mindezek azt mutatják, hogy az imádság lassanként nem az Istenhez, hanem a gyülekezethez intézett elmélkedéssé lett. A nyilvános imádság tárgyalására később térünk rá. Most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy az eddigiek alapján csak a legkisebb mértékben lenne szabad az imádságnak egy nyilvános összejövetel szertartásává lennie, valamivel nagyobb mértékben kellene élnünk vele olyan csoportokban, amelyek lelkileg teljesen együtt vannak, a leggyakrabban azonban magánosán kellene imádkoznunk. A nyilvános imádságot ugyanis nagy általánosságban kell tartani s rövidnek és csak olyan néhány pontra korlátozottnak kell lennie, melyre nézve a jelenlévők egyetérthetnek. A meghitt csoportokban végzett imádkozás már szélesebb keretekben mozoghat, mert az együtt gondolkozó lelkek sokkal több kérdésre nézve értenek egyet. A magános imádságban azonban az egyén egész életének és gondolatainak teljességét Isten elé vihetjük, mert előtte semmi sem közönséges, vagy tisztátalan: s így, legyen az hálaadás, vagy kétségbeskedés, áldás, vagy segítségkérés, ajánljuk azt fel meghatározott órákban, vagy életünk különleges perceiben, mikor szobánkban vagyunk, vagy templomban, fejezzük azt ki szavakban vagy hangtalanul: a lélek őszinte vágyakozása bármikor felemelkedhet Isten titokzatos közelségébe.

9. §. „Ne legyetek sokbeszédűek.”

„És mikor imádkoztok, ne legyetek sokbeszédűek, mint a pogányok, akik azt gondolják, hogy az ő sok beszédükért hallgattatnak meg. Ne legyetek hát ezekhez hasonlók, mert jól tudja a ti atyátok, mire van szükségetek, mielőtt kérnétek tőle.”

Az a sokbeszédűség, melyre Jézus is céloz, azokat az ismétlődő, litániaszerű és a régi bővülésre emlékeztető gyakorlatokat jelenti, melyeket már Jézus kortársai is részben elítéltek. Ilyen volt az I. Kir. XVIII. 26-ban említett esemény, mikor is Baál papjai „Segítségül hívák a Baálnak nevét reggeltől fogva délig, mondván: Baál! hallgass meg minket!” Ilyen a Csel, XIX. 34. is, ahol az efézusiak „mintegy két óra hosszáig kiáltozák: „Nagy az efézusi Diána!”

Teréntius, a latin drámaíró, mondatja egyik alakjával: „Oh asszony, szűnj meg már az isteneket imáiddal süketíteni meg. Azt hiszed, ők is olyanok, mint te vagy, aki semmit sem értesz meg, hacsak el nem ismételik azt előtted legalább százszor?” Erre emlékeztet a buddhisták rózsafüzére, amely arra való, hogy a rajtalévő gyöngyökön tartsuk számon, hányszor ismételtük el ezt, vagy azt az imát. A Zendavesta, vagy a régi perzsák liturgikus könyvei máig is mutatják, hányszor kellett elismételni az Ormuzdhoz és más istenségekhez intézett imákat. A római katolikus egyház használatában a rózsafüzér ötven alkalommal ismétli el a Miatyánkot, az Ave Mariát pedig százötvenszer.

Ha azonban azt kérdezzük, vajon Jézus tényleg azt tanította-e, hogy egyáltalában ne ismételtessük imáinkat, könnyen azt felelhetik rá, hogy Jézus maga is háromszor ismételte el ugyanazt az imádságot a Getsemáne-kertben. Sőt két parabolájában ő maga ajánlja az ismétlést (Lk. XI. 5—8., XVIII. 1—7.) és ha még tovább vizsgálódunk, a kitartó imádkozás igazán Jézus szelleméből következik. A fenti parancsolat tehát nem tiltja meg nekünk, hogy ugyanazt a kérést újból és újból előadjuk. Még a gondolatoknak, vagy a szavaknak az ismétlését sem tiltja meg. Megtilt azonban két dolgot: először, a hiábavaló, vagy üres ismétléseket, melyekben már csak a formáság él, míg a szív és a gondolat kihalt már belőle; — és másodsor, megtiltja az ismétlést, mint opus operatumot, vagyis mint olyan cselekményt, amely annak belső tartalmára való tekintet nélkül csupán a külsőleges formásága miatt ér el valamit. E mellett Jézusnak ez a tanítása az imádkozás rövidségét ajánlja. Már a Prédikátor V. 2. ezt mondja: „Mert az az Isten mennyben van, te pedig a földön, azért a te beszéded kevés legyen; mert álom szokott következni a sok foglalatosságából; és a sok beszédből bolond beszéd.” Luther Márton ezt mondja: „A kevés szó és sok értelem keresztény, a sok szó és kevés értelem pogány.” Kétségtelenül, amikor imánk őszinte, lélekből fakadó és komoly, olyankor rendesen rövid is az és közvetlen és bővülködik értelemben. Amikor pedig gondolataink szétbogaróznak s figyelmünk és ihletünk ellankadott, olyankor megsokasodnak a szavak s más-más formában ugyanazt a dolgot ismételtetjük.

Ennek a parancsolatnak a fontosságát azonnal meg fogjuk érteni, mihelyt arra gondolunk, hogy ma is mennyire általános törekvés a gondolatoknak szavakkal való helyettesítése az imádságban. Az ember számára egyike a legnehezebb dolgoknak az értelmi és lelki erő-összpontosítás, viszont a legkönnyebbek közé tartozik a megszokott cselekedetek ismétlése. Coleridge mondja valahol, azt hiszem, hogy az imádság a legmagasabbrendű intellektuális erő kifejtés, amire az ember képes. Igaz, hogy ez csak egyik oldala az éremnek, mert az imádság lényegében véve spontán és szabadon folyó s éppen ezért egyforma joggal nevezhetjük azt a legkönnyebb, vagy a legnehezebb értelmi megnyilvánulásnak. Mikor a nehézségét emlegetjük, akkor

inkább az előkészületre gondolunk, semmint magára az imádkozásra. A nehézség és az erő kifejtés az elmének arra az összpontosítására vonatkozik, mellyel kiszakítjuk magunkat a külsőséges dolgok gyűrűjéből, a látható és időleges világból, és lelkünket teljesen e láthatatlan és örök, az élő Isten felé irányozzuk be. Amint azonban ezt megtettük, a lélek szabadon áll Isten előtt g az imádság, mint valami magától elő-buggyanó forrás, patakzik tovább. Olyan ez, mint amikor egy tó vizének a levezetésére csatornát készítünk. Amint a csatorna elkészült, a munka erőfeszítése megszűnik s a tó vízfölöslege magától ömlik a csatornába. Az elmének ez az előkészítése azonban, mely az összpontosítást, az őszinte befelénézést és a teljes bizalom elérését foglalja magába, mindig az erkölcsi szabadságnak egy-egy új erőfeszítése, mely az ember szabad akaratából ered. Ez annyival nehezebb, mint bármilyen rutinszerű cselekedet, hogy az emberi természetben rejlő tunyaság állandóan kísért az ilyen teremtő erőt kívánó belső imádkozásnak a külsőleges és formalisztikus imádkozással való helyettesítésre. Ilyenkor az imádkozás mennyisége lép a minőség helyébe és a külsőleges cselekedet rendszeres megisméltése, az elfogadott szokásokhoz való alkalmazkodás s a közös rítusban való, csak test szerinti részvétel, kielégítőnek tűnik föl. Nem mintha nem tanítaná minden vallás, hogy az imádságban értelmünket is használnunk kell, de amikor a legnagyobb figyelmet a szertartások betartására irányítják, olyankor az imádkozás belső lényege legtöbbször elvész. Innen van, hogy amelyik egyházban a legnagyobb mennyiségű, szertartásos imádságot kívánják meg a hívőtől, ott rendszeren a keresztényi jellem csak igen kis mértékben valósulhat meg. Hasonlóképpen, ahol a belső lényeg a külsőleges cselekedet helyettesíti, ott a hívők megelégednek a vallásnak csupán a formásaival, annak ereje helyett.

Az imádkozás belsőleges része, vagyis lényege, amint láttuk, a szeretet és a szabadság birodalmába tartozik. Az imádkozásnak a külsőleges része pedig, mely csupán előkészület: arra és nem maga az imádkozás, a kötelesség birodalmába sorozható. Amint tehát úgy fogjuk fel az imádkozást, mint kötelességet, ahelyett, hogy annak felajánlását kiváltságnak és isteni adománynak tartanok, megváltoztatjuk az imádkozás alapvető lényegét, tönkretesszük étellel teljes voltát, s valami mást leszünk helyébe. Láttuk már, hogy a keresztény élet két részből áll, melyek kölcsönös váltakozásából és egymásra való hatásaiból épül az fel. A felelősség érzésének ég a függőség érzésének neveztük ezt a két részt s elmondottuk, hogy az egyik a törvény szemléléséből, a másik a szeretet felfedezéséből fakad. Már most nyilvánvaló, hogy arailyan mértékben kötelességgé tesz az imádkozást, olyan mértékben helyezük át azt a szeretet birodalmából a törvény birodalmába. S így megfosztjuk igazi életétől és értékétől.

Továbbá ezúton szükségszerűen opus operatuma is tesszük azt, mert a kötelességnek az a jellegzetessége, hogy azt mindenképpen el kell végezni, jól vagy rosszul. Kötelesség igazat mondani, kötelességünk üzleti tárgyalásainkban becsületesnek lenni. Kívánatos, hogy ezeket a kötelességeket a helyes szellemben, végezzük el, de inkább végezzük azokat helytelen szellemben, mint sehogy. A kötelesség tehát azt jelenti, hogy a lényeg a külsőleges cselekedet, az opus operatum. Az imádságnál azonban épp az ellenkezője a helyes, mert annak lényege

a belső, a lélek. Jobb egyáltalán nem imádkozni, mintsem hogy helytelen, keresztényietlen, hitetlen, vagy önző szellemben imádkozzunk. Látjuk tehát, hogyha az imádságot inkább kötelességnek tartjuk, semmint kiváltságnak, inkább erőfeszítésnek, mint örömmel, inkább számonkérhetőségnek, semmint függőségnek, akkor az a veszély fenyeget, hogy azt opus operatum-má tesszük, melyet pedig a most elemzett részben Jézus tiltott.

10. §. „És amit könyörgétekben kértek, mindazt meg is kapjátok, ha hisztek.” (Mt. XXI. 22.)

„És Jézus felelvén, monda nékik: Legyen hitetek Istenben. Mert bizony mondom nektek, ha valaki azt mondja ennek a hegynek: Kelj fel és ugorjaj a tengerbe! és szívében nem kételkedik, hanem hiszi, hogy amit mond, megtörténik, meg lesz néki, amit mondott. Azért mondom nektek: Amit könyörgétekben kértek, higgyétek, hogy mindazt megnyeritek és meglészen nektek.” (Mk. XI. 22—23—24.)

„Jézus pedig monda néki: Ha hiheted azt, minden lehetséges a hívőnek.” (Mk, IX. 23.) „Kérjétek és adatik nektek; keressetek és találtok; zörgessetek és megnyitattik nektek.” „Mert aki kér, mind kap; és aki keres, talál; és a zörgetőnek megnyitattik.” (Mt. VII. 7—8.) (Lásd még Lk. XI. 1—13.)

Ezekben a helyekben Jézus bátorít, sőt felhív a hit imádságára. A vele kapcsolatos ígéret határtalan és feltétlen. Bármit is kérjünk hittel, meg fogjuk kapni. Láttuk azonban, hogy hasonlóan határtalan erejű állításoknak máshelyt mindig meg voltak a maguk feltételei. Itt is hasonló a helyzet, mert ennek a feltétlen ígéretnek „Kérjétek és adatik nektek, mert aki kér, mind kap” — néhány verssel később megkapjuk a feltételét, azaz hogy jó dolgokat kell kérnünk (11.), vagy amint Lk. XI. 13. magyarázza „Szentlelket” vagyis lelki jókat. Mindezeket túl is az ígéretet a többi fentebb idézett hely is körülhatárolja, amennyiben megkívánja, hogy ez a kérés a hit imádságában adassék elő. Nem elég tehát csak kérni, hittel kell kérni. Újabb feltétel (Jn. XIV, 13.), hogy Jézus nevében kell kérni. I. Jn. III. 22. szerint az engedelmesség szellemében kell kérnünk: „És akármit kérjünk, megnyerjük tőle, mert megtartjuk az Ő parancsolatait és azokat cselekedjük, amik kedvesek előtte.” Hasonlóképpen Jakab is azt mondja: „Kéritek, de nem kapjátok, mert nem jól kéritek, hogy gerjedelmeitekre költsétek azt.” (IV. 3.) Az V. 16. kijelenti, hogy az igaz ember imádsága a leghatásosabb. Mt. VI. 15. és Mk. XI. 25. szerint a mi bocsánatért való esedékesünket csak akkor hallgatja meg Isten, ha mi is megbocsátunk a mi ellenségeinknek. Lk. XVIII. 1. a kitartó imádságot mondja meghallgatottnak (lásd még a 7. verset). Ugyanabban a fejezetben a 14. versben az alázatosságot jelöli meg a bocsánatnyerés feltételéül.

Végül Jn. XV. 7.-ben ezt olvashatjuk: „Ha én bennem maradtok és az én beszédeim benneteket maradnak, kérjétek, amit csak akartok és meg lesz az nektek.” Mindezeket a helyeket összehasonlítva, azt találjuk, hogy Jézus komolyan ajánlja nekünk az imádságot, mint az egyetlen lehetőséget arra, hogy bizonyos áldásokat, melyeket másképpen nem nyerhetnénk el, megkapjuk általa, viszont azt

tanítja, hogy csak abban az esetben eredményes az imádkozás, ha a következő három feltételnek megfelel. Először is igaznak és őszintének kell lenni, azaz olyant kell kérnünk, amit tényleg óhajtunk. Másodszor hittél kell imádkoznunk, vagyis hinnünk kell, hogy Isten inkább teljesíti kívánságunkat, ha kérjük azt tőle, mint másképp. Harmadszor Jézus szellemében kell annak maradnia, ami a fentebb elősorolt feltételeket mind magában foglalja. Később az eredményes imádkozás eme három feltételének lényegét és szükségességét részletesen fogjuk tárgyalni. Jelenleg csak a második feltétel érdekel minket, amely a hit imádságára vonatkozik és ez is csak annyiban, hogy megpróbáljuk kifejtetni, mit értett azon Jézus. Mit kell tehát értenünk a hit imádságán! Láttuk, hogy nem arról van itt szó, mintha azt kellene hinnünk, hogy feltétlenül mindent megkapunk, amit csak kérünk. Csak azt kell hinnünk, hogy megkapjuk azt, amit Jézus szellemében kérünk, vagyis, gondolatunk szerint, amit nem önzően kérünk, hanem úgy, hogy megnyerése által Jézus ügyét is előbbre visszük. Még amikor valami magándolgót kérünk is, ha azt a Jézus szellemében kérjük, úgy fog az teljesülni, hogy rajtunk keresztül nagyobb célokat is szolgál s valamiképpen az egész emberiség és az egész világ érdekét is előmozdítja. Mint Jézus tanítványai, tehát, bármit is kérjük, annak bele kell illenie ebbe a lényegbe: „Jöjjön el a Te országod”. Ugyanakkor az alázatos önmegadás imádságának is kell annak lennie, magában foglalva mindig: „Ne az én akaratom, hanem a Tiéd legyen meg.” Tudatában léve saját tudatlanságunknak és hogy nem tudhatjuk, vajjon, amit kérünk jó-e nekünk és másoknak egyaránt, a keresztényi imádságnak olyannak kell lennie, mint a Jézusénak a Getsemáne-kertben, azaz szívből fakadottnak s ugyanakkor belenyugvónak is kell lennie. Ha ilyen az imádkozásunk, akkor Jézus ígérete tényleg beteljesül; „Ha én bennem maradtok és az én beszédeim bennetek maradnak, kérjétek amit csak akartok és meg lesz az nektek.”

Miután azonban föltártuk a hit imádságának korlátozott és negatív oldalát, tovább kell mennünk és ki kell fejtenünk, hogy ha alázatos önmegadással kell azt elmondanunk, egyúttal reménységgel is mondhatjuk azt. Aki imádkozik, Jézus ígéretére támaszkodva, nyugodt lelkiismerettel remélheti, hogy imádkozása következményeképpen olyan dolgot nyer meg, amit másképpen meg nem nyerhetne. Ha lényeges dolgot kér, imája következtében feltétlenül elnyeri. Isten mindig megad minden olyan jót, ami előbb viszi Jézus ügyét. Minden olyan komoly kívánságunkat tehát, amelyet Jézus szellemében terjesztünk Isten elé, Isten teljesíti, mert az valahogyan előbbre viszi a világban és a lelkekben Jézus ügyét. Ez az, amit Jézus határozott szavaiból föltétlenül ki kell vennünk, ő nyilvánvalóan azt tanítja, hogy kivétel nélkül minden keresztény imádság lehoz valamit az égből, — hogy kérésünk következtében mindig kapunk valami olyat, amit nem kapnánk meg, ha nem kérnők. Ez a magyarázat összhangban van az Újtestamentumnak erre a tárgyra vonatkozó minden tanításával és nincs ellentétben egyetlen hellyel sem. Éppen ezért azt mondhatjuk, hogy a hit imádsága a Jézus szellemében elmondott imádság, melynek az a reménység is elengedhetetlen feltétele, hogy valami igazán jót nyerünk általa, olyat, amit másképpen nem nyerhetnénk el.

A hit imádságának teljes értelmét azonban még nem merítettük ki. Minden

keresztény imádság két részből áll, — egy időleges külső formából és egy örökkévaló lényegből. Egyik megtestesíti a mi mostani vágyainkat, szükségleteinket, melyek változhatnak az idő, a körülmények, megpróbáltatás, vagy a kötelesség előállása szerint és a perc adottságaiból fakad. A másik a léleknek állandó vágyát foglalja magában, Jézusnak igazságban és szeretetben való megvalósulása után, amely minden hamisságot és gonoszságot legyőz. Hadd kérjen a keresztény mindennapi kenyeret, egészséget, a maga, vagy a mások számára, sikert munkájára, mindezeket kérheti, s ha ezeket megnyeri, új erőforrásokat szerzett, hogy a jónak a rossz fölötti győzelmét előmozdítsa vele. Ha pedig azt állítottuk, hogy a helyes imádkozás mindig feleletet nyer a belső és lényeges dolgok elnyerésében, hozzá kell tennünk azt is, hogy ha időleges előnyökért imádkozik valaki, azt is hinnie kell, hogy ezek is könnyebben elnyerhetők, ha imádkozik, mintha nem imádkozik. Mert ha nem, akkor ezeknek kérése a valóságtól és az igazságtól mentes merő formáság lenne csupán. Ezek nélkül pedig az imádságban soha sem lehetne egyebet kérni, csupán csak ennyit: „Jöjjön el a Te országod”. Az Újtestamentumban sok példáját látjuk olyan imádságoknak, melyek különleges tárgyakra vonatkoznak és nem csupán Isten országának egyetemes megvalósulására. Így Jézus erőért imádkozott, hogy föltámaszthassa Lázárt halottaiból és elnyerte azt. A Getsemáne-kertben azért imádkozott, hogy távoztassék el tőle a keserű pohár, akkor azonban kérésének ez a részt nem talált meghallgatásra, hanem csupán annak lényege: „Legyen meg a Te akaratod.” Tanítványainak azt mondta, hogy a megszállottság bizonyos eseteit csak imáival és böjtöléssel lehet meggyógyítani. — A kiszáradt fügefa esetében azt ígéri nekik, hogy hittel mondott imádságaik eszközök lesznek arra, hogy megkapják, amit csak kérnek. Másik alkalommal arra mutat rá, hogy a kitartó imádkozás végül is eléri azt, amit sok ideig nem tudtak elnyerni. (Lk. XVIII. 1.) A Cselekedetek könyvében azt olvassuk, hogy Péter Corneliusához küldetett, ez utóbbi imájának következményeképpen, s hogy mikor Péter börtönben volt, az egyház állandóan imádkozott érte. Pál apostolnak az a meggyőződése, hogy barátai imádságának következményeképpen szabadult ki a fogságból, s kéri őket, imádkozzanak, hogy munkája elvégeztetésére a beszéd különleges adományát nyerhesse el. Jakab azt tanítja, hogy a betegek visszanyerik egészségüket a keresztényi imádságok következtében. Végül pedig Jézus ugyanabban az imában, melyben arra tanít, hogy a „Jöjjön el a Te országod”-ért kell imádkozni, egyúttal arra is tanít, hogy kérünk kell a mi mindennapi kenyerünket, tehát olyan dolgot, ami mindennapi életünk időleges szükségleteit és kívánságait elégíti ki.

Újból ismételjük, hogy ha nem hinnők ezeknek az időleges szükségleteknek kielégítését imádságunk következtében, nem is lenne szabad azokat kérnünk, mert hiszen akkor imádkozásunk nem lenne őszinte. Következésképpen azt kell mondanunk, hogy a hit imádságának az ez irányban való teljes bizalmat és reménységet tartalmaznia kell. Mindez azt jelenti, hogy hinnünk kell abban, hogy imádkozásunk következtében olyan dolgokat nyerhetünk el, amiket másképpen nem kapnánk meg, sőt hinnünk kell, hogy azt, amit kérünk, inkább megkapjuk, ha imádkozunk, mint ha nem imádkozunk érte. Hogy ez a szempont helyes-e, vagy

nem, bölcsészeti szempontból, azzal később fogunk foglalkozni. Most csak azt elemezzük, vajon Jézus és az Újtestamentum szerint mit jelent a hit imádsága. És még egyszer leszögezzük, hogy az a keresztyén szellemben az időleges szükségleteknek olyan örökkévaló értékké felmagasztosuló kérése, mely iránt teljes bizalommal lehetünk, hogy az meg fog hallgattatni, mint az örökkévaló értékek elérésének eszköze, sőt, mint a mi időleges szükségleteink elnyerésének is legbiztosabb útja.

11. §. Kitartó imádkozás.

„És monda nékik: Ki az közületek, akinek barátja van és ahhoz megy éjfélnélkor és ezt mondja néki: Barátom, adj nékem kölcsön három kenyeret, mert az én barátom én hozzám jött az útról és nincs mit adjak ennie; az pedig onnét belülről felelvén, ezt mondaná: Ne bánts engem: immár az ajtó be van zárva, és az én gyermekeim velem vannak az ágyban; nem kelhetek fel, és nem adhatok néked! Mondom nektek, ha azért nem fog is felkelni és adni néki, mert az barátja, de annak tolakodása miatt felkel és ad néki, amennyi kell. Én is mondom nektek: Kérjetek és megadatik nektek;" stb. (Lk. XI. 5, 6, 7, 8, 9.)

„Monda pedig nékik példázatot is arról, hogy mindig imádkozni kell, és meg nem restülni. Mondván: Volt egy bíró egy városban, aki Istent nem félt és embert nem becsült. Volt pedig abban a városban egy özvegyasszony, és elméne ahhoz, mondván: Állj hosszút értem az én ellenségemen. Az pedig nem akará egy ideig; de azután monda ő magában: Jóllehet Istent nem félek és embert nem becsülök: Mindazáltal mivelhogy nékem terhemre van ez az özvegyasszony, megszabadítom őt, hogy szüntelen reám járván, ne gyötörjön engem. Monda pedig az Úr: Halljátok, mit mond e hamis bíró! Hát az Isten nem áll-e bosszút az ő választottaiért, kik ő hozzá kiáltanak éjjel és nappal, ha hosszútűrő is irántuk? Mondom nektek, hogy bosszút áll értök hamar." (Lk. XVIII. 1—6.)

Ennek a két parabolának az a célja, hogy a kitartó imádságra buzdítson. Mindkettőben egyúttal azt a közismert tényt is felismerhetjük, hogy a paraboláknak csak egyrésze bír keresztyén értelemmel és tanulsággal, míg a többi rész arravaló, hogy magát a történetet kerekítse ki. A jelen esetben is a lelki tartalom és a parabola tényei csak két pontban találkoznak, mégpedig a kérés kitartóságának ecsetelésével és az átmeneti sikertelenség leírása után a siker felmutatásában. A közönyös barát és az igazságtalan bíró rajza egyébként semmiféle összeköttetésben sincs a tanulságokkal. A tanulság pedig egyszerűen annyi, hogy a legkomolyabb kérés is meghallgatatlan marad egy ideig, ha azonban kitartunk kérésünk megismétlésében, végül is elérjük a kívánt célt. Hogy miért nem hallgattat meg az imádság mindjárt a legelső alkalommal, és hogy miért teljesítik a kérést végül is, arról a parabolában nincs szó. Bizonyára nem az Isten változékonysága folytán és nem is csak a kérő tolakodása miatt, mint a parabolában. Könnyű azonban belátni, hogy valami okának csak kell lennie ennek. Talán hitünk próbára tévése szükséges számunkra, vagy talán valami olyan nehézségen kell diadalmaskodnunk közben, amely saját

lelkünkben, vagy a külső körülményekben gyökerezik és amelyet csak fokozatosan lehet eltávolítani. Úgy, hogy imádságunk már mindjárt az elején meghallgatásra találhatott, eredményeit azonban csak fokozatosan vettük észre. Tegyük fel például, hogy valaki lelkierőért, kötelességének tiszta felismeréséért, türelemért és a megpróbáltatások közt szükséges lelki nyugalomért imádkozik. Ezt az imádságot Isten azonnal meghallgatja és gondoskodhatik arról, hogy lelkünk mélyét a kívánt változás irányában befolyásolja. Lelkünknek ez a rétege azonban egyáltalán nem tudatos, úgy hogy az egyén nem veszi észre a változást azonnal. Ha azonban tovább imádkozik és egyre több és több erőt nyer, végül is ez a jótékony befolyás egészen a tudatosság fokáig ér fel és ismertté válik. Ha valaki azt kérdezné, hogy miért nem végzi el Isten ezt a munkát egyszerre, a fokozatos fejlesztés helyett, válaszunk csak az lehet, hogy a lelkivilágnak éppúgy megvannak a maga törvényei és fokozatai, mint a fizikai világnak, amint ezt Jézus sohasem mulasztja el megjegyezni „Mert magától terem a föld, először füvet, azután kalászt, azután teljes búzát a kalászban.” (Mk. IV. 28.)

Természetesen nem szabad összetévesztenünk a kitartó imádkozást a hiábavaló ismétlésekkel, (Mt. VI. 7—8.) A kitartó imádkozás nem a formások kérdése, hanem az imádság lényegének a folytatása. Azt jelenti, hogy meg kell tartanunk ugyanazt a vágyat, gondolatot és célt imádkozásunk közben; türelmesen kell szemeinket továbbra is Istenre szegezni; egyszóval várni kell Reá.

12. §. A Jézus nevében való imádkozás.

„És akármit kértek majd az én nevemben, megcselekszem azt, hogy dicsőíttessék az Atya a Fiúban. Ha valamit kértek az én nevemben, én megcselekszem azt.” (Jn. XIV. 13—14.)

„Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket és én rendeltelek titeket, hogy ti elmenjetek és gyümölcsöt teremjetek, és a ti gyümölcsötök megmaradjon: hogy akármit kértek az Atyától az én nevemben, megadja nektek.” (Jn. XV. 16.)

„És azon a napon nem kérdeztek majd engem semmiről. Bizony, bizony mondom nektek, hogy amit csak kérni fogtok az Atyától az-én nevemben, megadja nektek.” (Jn. XVI. 23.)

„Mostanáig semmit sem kértetek az Atyától az én nevemben: kérjetek és megkapjátok, hogy a ti örömetek teljes legyen.” (Jn. XVI. 24.)

„Azon a napon az én nevemben kértek majd: és nem mondom nektek, hogy én kérni fogom az Atyát ti érettetek.” (Jn. XVI. 26.)

„Ha én bennem maradtok, és az én beszédeim bennetek maradnak, kérjetek, amit csak akartok és meglesz az nektek.” (Jn. XV. 7.)

Ha ki akarjuk hámozni ezeknek a helyeknek a jelentőségét, azt kell megvizsgálnunk, mit jelent ez a görög szó: „onoma” és annak héber megfelelője. Ennek a kifejezésnek a zsidók között nagyobb jelentősége volt, mint nálunk. A mi szokásaink szerint egy személynek, vagy egy dolognak a neve teljesen mesterséges

és csupán a könnyebbség okáért történő valami, melynek semmi köze sincs a jellemhez, vagy a jelleghez. Soha eszünkbe se jut, hogy valami összeköttetést keressünk a név és a megnevezett között. A zsidók azonban és mindazok a nemzetek, melyeknek nyelve kevésbé leszármazott és komplikált, mint a miénk, annak a régi szokásnak gyakorlását még az Újtestamentum idejében is üzik, hogy a nevet az elnevezett jelleme, vagy körülményei szerint választják ki. Innen van, hogy a gyerekek elnevezésének olyan nagy fontosságot tulajdonítanak. S azért változtatják meg még felnőtt személyek neveit is sokszor, ha azok már nem találnak rájuk, amint azt Pálnál, Péternél, Zebedeus két fiánál és másoknál látjuk. Ezért olyan jelentős az is, mikor Ádám mindennek nevet ad a Paradicsomban. És csak ha ezt megértjük, akkor tudjuk értékelni az olyan kitételeknek a jelentőségét is, mint: „Szenteltessék meg a Te neved”, — „A Te nevedben üztük ki az ördögöket”, — „Egy próféta nevében fogadni el valakit”, — „Az én nevemért”, — „Atyám, dicsőítsd meg a Te nevedet”, — „Tartsd meg a Te nevedért, amiket adtál nekem”, — stb. Ezeknek az eseteknek egy részében a név tekintélyt jelent, másokban erőt, ismét másokban valakinek a szellemét, vagy a jellemét.

Talán azt mondhatnók, hogy amikor a név személyre vonatkozik, ükkor az annak a jellemét, egyéniségét és mindenki mástól megkülönböztető jellegzetességét tünteti föl. Ez a jellem aztán néha, mint különleges erő, vagy tekintély, máskor, mint az élet szelleme testesül meg. A mi esetünkben Jézus nevében imádkozni annyit tesz, mint Jézus szellemében imádkozni. Ez magában foglalja 1. az ígéreteibe helyezett bizalmat, 2. az ügye iránt tanúsított érdeklődést, s 3. az ő szellemének és jellemének átvállalását. Más szavakkal, ugyanazt jelenti, mint ez a kifejezés: „És aki az ő parancsolatait megtartja, az őbenne marad és ő is abban.” (I. Jn. III. 24.) Jézus nevében imádkozni tehát egészen mást jelent, mint csupán csak megemlíteni az ő nevét az imádság elején, vagy végén. Nem azt jelenti, hogy egyszerűen csak kezdjük imánkat ezzel a frázissal: „Hozzád jövünk Jézus nevében”, vagy végezzük ezzel a formulával: „A mi Urunk Jézus Krisztus által”; s az sem elég, ha imádságunkban csupán csak kifejezzük azt az intellektuális nézetünket, hogy Krisztus érdemeiért üdvözölhetünk. Nem elég csak rámutatnunk, hogy Jézus helyettes elégtétele miatt, vagy közbenjárásáért hisszük csupán, hogy imánk meg fog hallgattatni. Ezeket mind megtehetjük, s még mindig nem mondhatjuk el, hogy Jézus nevében imádkoztunk. Nagyon is lehetséges ugyanis, hogy bármily őszintén emlegessük is ezeket a megszokott frázisokat, imánk mégsem lesz Jézus szellemével, céljával és jellemével összhangzó. Imádkozásunk ettől még egészen önző és személyeskedő maradhat. Akkor pedig nem igényelhetjük az ígértben foglalt meghallgattatást.

A legfontosabb vonás, mely az imádkozást Jézus nevében való imádsággá teszi, ha kérésünk ezekben a szavakba torkollik: „Jöjjön el a Te országod”. Ezt vallja az imádság legtöbb neves magyarázója is. Schleiermacher ezeket mondja (Christliche Glaube 147. §.): „Ha a Jézus nevében való imádkozást úgy magyarázza valaki, hogy az inkább az ő szellemében és értelme szerint való imádkozás, semmint az ügye iránti érdekből folyó könyörgés, vagy ennek a fordítottja, mégis ezt a kettőt egymástól nem lehet elválasztani.

Mert, ha az ember megváltását bármiféle más szellemben is munkáljuk, mint az övét, szükségszerű, hogy munkánk más legyen, mint az övé, akkor pedig nem az ő munkálkodását hozzuk Isten elé a mi imádságunkban. Következésképpen minden imádságnak Jézus nevében való imádságnak kell lennie, amelyben Isten országa iránt ugyanolyan viszonyban kell lennünk, mint amilyenben ő volt." Tholuck (Bergpredigt) Mt. VII. 8-on elmélkedve így szól: „Az imádságnak mind az alanyi, mind a tárgyi feltételei teljesülnek, ha „az Úr nevében" ajánljuk fel azt, mert az imádkozik Jézus nevében, aki egyrészt hisz benne, másrészt vele való vonatkozásban imádkozik, vagyis olyat kér, ami az Ő országának előmenetelére szolgál".

Az ilyen imádság, mely a Krisztusba vetett hitből és az ő ígéreteiből indul ki és bárhol is kezdődjék, mindig abba a vágyba torkollik, hogy az ő országa építtessék, az ilyen az igazán önzetlen és keresztény imádkozás és mindig el is nyeri azt, amit kér. Ha azt vizsgáljuk, amit Jézus az imádság feltétlen sikeréről mond, s látjuk hányszor és hányféleképpen figyelmeztet arra, hogy ha bármit is kérünk az Ő nevében, ez megadatik nekünk, — arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Jézus kifejezetten rá akart mulatni: Isten mindig válaszol az ilyen imádságra azáltal, hogy megadja, amit kérünk. Az ilyen imádság előmozdítja Jézus ügyét és az ő országának eljövételét. Az előbb említett két szerző is ugyanezen a véleményen van. Tholuck: „Ebből az következik, hogy aki helyesen imádkozik, meghallgatásra talál. A lelki dolgok szempontjából minden imádságnak az az eredménye, amennyiben az hitből fakadó imádság, hogy felébreszti a lelki életet; ami a külsőleges dolgokat illeti, aki hittel kéri azokat, a Mester nevében kér és ez azt jelenti, hogy imádkozásának fő része ez: „Jöjjön el a Te országod" és hogy földi dolgokért csak annyiban imádkozik, amennyiben ezek lelki adományok elnyeréséhez nyújtanak segédeszközöket. Ha tehát Isten megtagad valamely földi dolgot tőlünk, azért teszi, mert az bizonyára ártana lelki életünknek, és az a megtagadás tulajdonképpen kedvező választ jelent imádságunk lényegére." Augustinus (Ep. XXXIV.): „Isten jó, mikor megtagadja tőlünk, amire vágyunk, de megadja nekünk, amire még jobban vágyunk". Vessük ezzel össze Ágoston Vallomásait, ahol elmondja, hogy az ő vallásos anyja attól való féltében, hogy az ő fia a nagyvárosban sok kísértésnek lenne kitéve, kérte Istent, hogy akadályozza meg az ő odajutását.

Ágoston azonban elment mégis és ott kereszténnyé lett. Erre mondja a kiváló egyházi atya: „Arra kért téged, Ó én Istenem, annyi sok könnyével, hogy akadályozd meg az én elvitorlázásomat; Te azonban a Te mély bölcsességeddel észrevetted kérésének igazi okát s nem hallgattad meg ezt a földi imádságot, hogy ehelyett az ő égi és örökkévaló; imádságát hallgathasd meg." Hasonlóképpen, Schleiermacher megtagadva, amit ő az imádságra adott felelet mágikus értelmezésének nevez, mégis ezeket mondja: „Bár tagadjuk, hogy az imádságra adott felelet bármiképpen is változást jelentene Isten eredeti akaratában, ugyanakkor azt sem állítjuk, hogy az imádkozás nélkül az bekövetkezett volna. Mert összeköttetés van az imádság és annak beteljesedése között, amennyiben mind a kettő ugyanazon alapszik, mégpedig Isten országának tervén és módszerén. Mert ebben mind a kettő egy: az imádság az isteni lélek egyetemes működése folytán

kifejlődött, keresztény, meg-érzésem várakozás, — annak beteljesedése pedig Krisztus teremtő tevékenysége, ugyanarra a tárgyra vonatkozóan, így tekintve a dolgot, a beteljesedés nem következett volna be, ha az imádság mag nem előzi azt, mert ebben az esetben az a pont, amelyet követnie kellett volna a Mennyek országának fejlődésében, hiányzott volna. Az imádság nem annak beteljesedése miatt van, mintha az imádság valahol izolálva előfordulhatna, mint valami összefüggés nélküli ok, mert az igazi imádságnak nem lehet más tárgya, mint ami az isteni akarattal összhangban áll." (Christliche Glaube, 147. §.)

A Jézus nevében való imádkozás az Isten akarata szerinti imádkozás. (I. Jn. V. 14—15.) Az az imádkozás, melyet azok ajánlanak föl, akik Jézusban lakoznak és akikben Jézus tanításai lakoznak, (Jn. XV. 7.) Azoknak az imádsága, akik hajlandók megbocsátani ellenségeiknek. (Mk. XI. 25.) Az alázatosság imádsága, mint a publikánusé, szemben a farizeuséval. (Lk. XVIII, 10—14.) A hit imádsága és egyúttal Istennek, az Atyának, lélekben és; igazságban való imádása. (Jn, IV. 23—24.) A hit imádsága, mert a Jézusba vetett hiten és az ő ígéretei n alapszik. Az igazság imádsága, mely csak azt kéri, amire igazán vágyik. És a lélek imádsága, mert tárgya nem magán, vagy személyes, hanem önzetlen és egyetemes; lévén lényegileg különböző formáiban is az embernek minden gonosztól való megszabadítására vonatkozó és ezért szükségképpen alázatos és megbocsátó imádkozás.

13. §. Szüntelen imádkozás.

Az apostolok leveleikben gyakran említik az imádságot, mint a keresztény élet szükséges részét. A szüntelen imádkozást ajánlja az I. Thess. V. 17. Eph. VI. 18. „Mindenkoron imádkozva” stb. Phil. IV. 6. „Semmi felől ne aggódjatok, hanem imádságokban és könyörgésekben minden alkalommal hálaadással tárjátok fel kívánságaitokat az Isten előtt.” I. Tim. V. 5. az özvegyről beszél, aki éjjel és nappal meg nem szűnik az imádkozásban. Rom. XII. 12. „Könyörgésben állhatatosak.” A Kol. IV. 2, „Az imádságban állhatatosak legyetek, vigyázzván abban hálaadással.” I. Péter IV, 7. „Legyetek mértékletesek és józanok, hogy imádkozhassatok.” Jakab V. 13. „Szenved-e valaki köztetek? Imádkozzék, öröme van-e valakinek! Dicséretet énekeljen.” Júdás I. 20. „Ti pedig, szeretteim, épülvén a ti szentséges hitetekben, imádkozván szentlélek által, tartsátok meg magatokat Istennek szeretetében.”

Az állandó imádkozásnak ez a szelleme a kereszténység természetes eredménye, melynek minden más vallás fölötti egyik jellegzetessége volt az a hangsúly, melyet a léleknek Istennel való állandó közösségére és a Szent-léleknek a szívben való immanens jelenlétére helyezett, a múltó ihletések helyett. Ezért beszélhetünk a kereszténységről, mint életről, mint a lelki természet állandó tevékenységéről, az élet szellemének Jézus Krisztusban való törvényéről, az örökéletről, mely bennünk lakozik, és arról, hogy Isten és Jézus jönnek, hogy bennünk lakozzanak.

A szüntelen való imádkozás a léleknek Istennel való megszakiatlan

közönségére céloz, hogy minden élet Istenből folyjék és Isten felé irányuljon. Nem olyan életet jelent ez, mint a szerzeteseké, vagy a remetéké, akik visszavonulnak a világtól, hogy magukat teljesen az imádkozás formális cselekedeteinek szenteljék és ezt tegyék életük főfoglalkozásává; mert a hitbuzgalmi elemnek ez a kizárólagos művelése nem lenne olyan igazán szüntelen imádkozás, mint az olyan életé, mely változik, miként a Jézusé, a hegyek és a sokaság között. Aki semmi mást nem csinál, csak imádkozik, végül még ezt sem fogja tudni tenni. Imádkozása szükségképpen formássá, külsőleges rutinná válik, s megszűnik lelki imádkozás lenni. Amikor kivonja magát az életből, a keresztyény kötelességek világából, akkor elveszíti az imádság alanyát. Nem marad számára miért imádkozni, kivéve lelkének hangulatait, s ezért imádkozása teljesen személyessé lesz, s ahelyett, hogy Jézus országának előremenetelért imádkozhatna, csak sajátmagáért imádkozik. Szüntelenül imádkozni tehát annyit jelent, mint állandóan Istenre támaszkodva az emberért munkálkodni; Jézus ügyéért munkálkodni s az előtároló szükség szerint Istentől kérni azt az erőt, amellyel munkálkodni tudunk. Amíg megtartjuk az Istennel való érintkezésnek ezt a módját és amíg így életünk minden kis részét Isten elé visszük, háládatosságban, bűnbánatban vagy könyörgésben, addig eleget teszünk a szüntelen való imádkozásra intő parancsolatnak.

14. §. Az Úri Imádság.

Az Úri imádságot két helyen találjuk meg: Mt. VI. 9—13-ban és Lk. XI. 1—5-ben. Kétséges, hogy e két hely közül melyik őrizte meg hűebben ennek az imádságnak eredeti szövegét. Máté mellett szól az a tény, hogy annak rövidebb formája található Lukácsnál. Viszont Lukács mellett szól az, hogy ennek az imádkozásnak a körülményei valószínűbbek. Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy ezt az imádságot Jézus azért mondta el, hogy azt mi szószerint ismételgessük, inkább mint mintát állította azt elé, hogy annak tartalmát, hangulatát és módszerét kövessük. Kísérletek történtek már arra is, hogy ennek az imádságnak a zsidó liturgiából való származását bebizonyítsák s még Wetstein is azt mondja, hogy az egész imádság héber formulákból tevődött össze. Tholuck azonban rámutat arra, hogy ezt az imádságot sem a Talmud-ból, sem a Zendavesta-ból nem vehették. De Wette, ez az igazán hidegvérű kritikus is azt mondja, hogy; „Bár Lightfoot, Schöttgen, Wetstein, Vitranga és mások minden lehető párhuzamos helyet összegyűjtöttek még a mai zsidó imakönyvekből is, mégis kitűnik, hogy még ha föltesszük is, hogy a későbbi zsidók nem utánozták azt, Jézusnak ez az imádkozása egyáltalán nem utánrezgés, hanem mindössze néhány hasonlatosságot tartalmaz csupán az Ótestamentum és a messiási eszmék jólismert kifejezéseivel, s ezeket is csak a két első kérdésben.”

Bár ez az imádság rövid, általános a vélemény, hogy nagyjelentőségű területet ölel fel. Tertullian azt mondja, hogy az egész evangélium breviáriumának, összesűrített kivonatának tekinthető az. De Wette megjegyzi, hogy annak hét kérése a vallásos élmény teljes lefolyását fejezi ki; az első három a léleknek feltarthatatlan

menekülése Istenhez; a következő három ennek a vágyakozásnak az akadályait mutatja be a földi körülményekre való utaltságunkban és a bűnnel való kapcsolatainkban; az utolsó kérés pedig azt a megoldást mutatja be, mely ezeket az ellentétes motívumokat összhangba hozza. Jól jegyzi meg azonban Tholuck, hogy ez az imádság csak keresztény ember szájával emelkedhet teljes jelentőségére, mert csak keresztény ember nevezheti Istent Atyának, e szó teljes értelme szerint, és csak az ilyen tud helyes értelmezésijén imádkozni Isten országának eljöveteleért, amint csak keresztény ember értheti ezt is: „Bocsásd meg a mi vétkeinket, amint mi is megbocsátunk azoknak, akik vétettek ellenünk.”

„Miatyánk, ki vagy a mennyekben.” Ez a szó: „mi”, az emberi testvériséget, az „Atya” pedig a gyermeki bizalmat fejezi ki. Így a két nagy parancsolat, szeresd az Istent és szeresd az embert, már mindjárt ebben az első kifejezésben is benne foglaltatik. Igaz ugyan, hogy az Atya kifejezést Jehovára is alkalmazták néhányszor az Ótestamentumban, ugyanezt a nevet adták a görögök Zeusnak, a rómaiak pedig Jupiternek. Az az értelem azonban, melyet a pogányok és a zsidók ennek a kifejezésnek tulajdonítanak „Istenek és emberek atyja”, abban különbözik a keresztény kifejezéstől, hogy inkább az élet forrásának a megjelölésére szolgál, nem pedig az örökké való védelmező és barát megjelölésére. A keresztény kifejezés mélyén a fiúi bizodalom rejtőzik (Gal. IV. 6.). A bizodalom érzéséhez azonban, mely képessé tesz bennünket arra, hogy Isten elő vigyük vágyainkat, hozzá kell tennünk az Isten szentségének és végtelen, tökéletességének megérzését is, mert az fogja megtisztítani és felemelni a mi imádságainkat. Éppen ezért az imádság következő szavai így hangzanak: „Ki vagy a mennyben”. Ez a kifejezés megtanít arra, hogy ti a magasságos Istent az ő változhatatlan lényében fogjuk fel és magasságos végtelenségét a tiszta, éther jelképezi, mert ez teszi imádságunkat szellemivé. Amikor azt mondjuk: „Mi Atyánk”, Istent igazságban imádjuk és elébe tárjuk a mi valósággal kapcsolatos érzéseinket; amikor pedig azt mondjuk: „Ki vagy a mennyben”, akkor lélekben imádjuk és eléje tárjuk a mi legnemesebb érzéseinket.

„Szenteltessék meg a Te neved.” Itt a „neved” abban az értelemben tekintendő, mint ahogy azt az előbbi fejezetben megmagyaráztuk, azaz mint jellem, mint az Isten legbensőbb lényege. Ezzel fejezzük ki az isteni természet előtti mélységes hódolatunkat. És ez minden igaz imádságnak a kezdete: először fel kell ismernünk annak a lénynek a szentségét, aki előtt állunk s azután, abban elmerülve, arra kell törekednünk, hogy ezt a szentséget minél mélyebben átérezzük és átérezzessük másokkal is.

„Jöjjön el a Te országod.” Amint láttuk, ez a leglényegesebb és legközpontibb része ennek az imádságnak s egyúttal minden keresztény imádságnak is. Hogy ennek a kifejezésben mi a pontos értelme az Újtestamentum szerint, arra nézve már sok vita folyt. Némelyek azt gondolták, hogy Istennek a világban most működő uralmáról van szó benne, mások szerint azonban egy jövőbeni uralomra vonatkozik az, akár ebben, akár egy más világban. Akik a jelenlegi uralom mellett vélekednek, ismét két csoportra oszlanak, aszerint, hogy az egy belső, vagy egy külső birodalom fölött történik-e, lelki birodalom-e (legyen az egyéneké, vagy a társadalom egyetemes szellemében) vagy pedig valami külső birodalom, közösség,

egyház, megreformált társadalmi rend, a világ erkölcsi hibáinak megjavítása formájában. A valóságban ez a kifejezés mindezeket magába foglalja és Jézus munkájának eredményeképpen Isten uralomra jutására céloz, először az egyéni lélekben, azután a keresztény közösségben, vagy az egyházban, végül egy megtisztított civilizációban és a gonoszságoktól megváltott világban. És ez a birodalom, Istennek ez az uralma megkezdődik már itt ebben az életben és aztán folytatódik abban a másikban, úgy, hogy ez a két világ összeforrik, eggyé lesz:

„A szentek lent és fent
Egy nagy közösséget alkotnak”

Már most, aki Jézus tanítványa akar lenni, mint életének legfontosabb munkáját vállalja Mestere munkájának folytatását s tagja lesz annak a nagy testvériségnek, melynek az a célja, hogy Jézust az ő igazsága és szeretete által ellenségei engedelmessé és hálássá tevésével uralomra juttassa. S minthogy életének ez a célja, a keresztény ember imádságának is ez a központi gondolata. Bármilyen más kérjen is, életének ez a legmélyeségebb jelentése kifejezést talál imájában és minden egyebet maga alá rendel.

„Legyen meg a Te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is.” Ezeket a szavakat néha úgy magyarázták, hogy azok kérést jelentenek, máskor meg úgy, hogy önmegadásunkat fejezik azok ki, Jézusnak a Gethsemáné-kertben mondott szavaihoz hasonlóan. Ha az előbbi rész figyelmünket az evangéliumnak egy megújult társadalomban és megjavult magaviseletben való diadalára irányították, ez a rész viszont lelkünk középpontja felé mutat, ahol Isten az ő akaratával egyező elhatározásokon uralkodik.

„Ami mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.” Ezek a szavak a külső világ múltó szükségleteivel hoznak minket kapcsolatba és egyúttal feleletet adnak arra, hogy szabad-e nekünk imádságunkban múltó javakat kérnünk. Itt kenyeret kér az imádkozó, tehát e világ javainak legigénytelenebbjét. Kenyeret, vagyis olyan dolgot, amelynek megszerzését a leginkább várná az ember saját munkája, semmint az imádkozás eredményeként. A mindennapi kenyérre állandóan szükségünk van, de az „add meg nekünk ma” időleges és nem egyetemes, vagy állandó megadására vonatkozik. Itt van azonban ez a szó „mindennapi”, amely az így támadt bonyodalmat eloszlatja. Ez a szó „mindennapi” (epiuzion) egyike azoknak az újtestamentumi szavaknak, amelyek más helyt nem fordulnak elő, sőt a görög irodalom, reánk maradt, mintegy ezerkétszáz művében sem. Jelentését kezdettől fogva sokat vitatták. Jelentése a szó származásától függ, ami viszont ismét sok vita tárgyát képezte. Egyik felfogás szerint a „mindennapi” egyszerűen csak „szükséges”-t jelent. A másik szerint az azon napra való kenyeret jelenti. Azon is sokat vitatkoztak, hogy vajon jelent-e ez a kenyér egyúttal a lelki szükségleteknek megfelelő lelki kenyeret is és a római katolikusok az úrvacsora kenyérével hozzák azt összeköttetésbe. Ez utóbbi magyarázatot azonban erőszakoltnak tartjuk. Ugyanakkor azonban el kell ismernünk, hogy ez a kérés vonatkozhatik lelki kenyérre is. Ma ugyanis a mindennapi kenyér szükséges kenyeret jelent, akkor a

Szentírás jelképes nyelvezetét szem előtt tartva azt kell mondanunk, hogy ez a kérés mindarra vonatkozik, ami megerősít minket a nap reánk váró feladatainak elvégzésére.

„És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek." A külső világban reánk váró kötelességek számára erőt kérve, imádságunkban befelé fordulunk és a lelki gyarlóság folytán Istentől való mindennapi elmaradásunk miatt bocsánatért könyörgünk. Ugyanez az imádság, amely oly nagy önbizalommal indult, hogy nem kevesebbet kért, mint azt, hadd cselekedhessük Isten akaratát, amint azt a mennyben cselekszik, most az alázatosságnak és az önismeretnek arra az útjára tér, mely fölismeri gyengeségünket és hibáinkat. Milyen más ez az imádság, mint az Apolloniusé, aki naponta így imádkozott: „Oh ti istenek! adjátok meg, ami jár nekem."

Az a feltétel, melyet itt kérésünkhöz csatolunk, sok nehézséget okozott a magyarázók számára minden korban. Chrysostomos azt mondja, hogy az őskeresztény egyházban a hívek sokszor az egész részt kihagyták, mert attól féltek, hogy ha a feltételt nem tudják teljesíteni, bűnt követnek el a kéréssel is. Mások, mint Zwingli, ezt a részt hitvallássá teszik, Luther Istennek tett fogadalommá, Calvin pedig figyelmeztetésnek gondolja azt, hogy legyünk megbocsátók. Legtöbben azonban úgy értelmezik azt, hogy ha azt akarjuk, hogy a bocsánatért való imádkozásunk meghallgatásra találjon, akkor azt nekünk a megbocsátás szellemében kell elmondanunk. Jelentése ennek a felfogásnak nem az, hogy ugyanolyan mértékben bocsássunk meg mi másoknak, mint amilyen mértékben mi nyerünk bocsánatot, hanem, hogy ugyanúgy és ugyanolyan szellemben cselekedjük azt. Isten megbocsátja a mi bűneinket, szóról-szóra: nagy adósságunkat engedi el: „Nem kellett volna-e néked is könyörölnöd a te szolgatársadon, amiképpen én is könyörültem terajtad." (Mt. XVIII. 33.) Ennek a résznek különös érdekessége az, hogy éppen ide tette azt Jézus, vagyis, hogy a lélek Istenhez való viszonyának mérlegelése után egyszerre embertársai felé fordul. Ez azonban teljesen a keresztény imádkozás szellemében történik, mely a közösség szellemét viseli magán, hiszen mindjárt az első szavak is a „mi" atyánkról szólnak. Az egész rész végeredményben arra mutat rá, hogy meg kell vizsgálnunk magunkat naponta, vajjon békességben vagyunk-e Istennel és emberrel egyaránt.

„És ne vígy minket a kísértésbe." Ez a kérés két nehézséget rejt magában. Minthogy a kísértés, vagy megpróbáltatás elengedhetetlen feltétele az emberi haladásnak, miért kérjük mégis, hogy mentesíttessünk attól? Jakab ugyanis ezt mondja: „Teljes örömmel tartásatok, atyámfiai, mikor külön féltő kísértésekbe estek, tudván, hogy a ti hiteteknek megpróbáltatása kitartást szerez." (Jakab I. 2—3.) Másodszor pedig, miért mondjuk, hogy Isten ne vigyen minket kísértésbe, mikor pedig az őskeresztény teológia szerint a sátán visz kísértésbe minket. Ugyancsak Jakab mondja: „Senkise mondja, mikor kísértetik: Az Istentől kísértetem, mert az Isten gonoszsággal nem kísérhető, ő maga pedig senkit sem kísért. Hanem mindenki kísértetik, amikor vonja és édesgeti a tulajdon kívánsága." (Jakab I. 13—14.) Az első kérdésre a megoldást legtöbbször abban keresik, hogy a szavakat így magyarázzák: „ne vígy minket túl nagy kísértésbe, melynek nem tudnánk

ellentállani". A keresztény ember azonban, aki tisztában van saját gyengeségével, úgy érzi, hogy a legkisebb kísértés is túl nagy lehet számára s éppen ezért kéri, hogy távoztassék el az tőle, nehogy áldozatául essék. Az önbizalomnak ez a hiánya, mely egyedül csak Istenben bíz, a kísértést magát feleslegessé teheti. A kísértés célja részben ugyanis az, hogy ráeszméltesen minket a mi gyengeségünkre. Ha pedig igaz leiekből kérjük, hogy mentesíttessünk a kísértéstől, akkor ez a kérés már elvégzi azt, amit egyébként a kísértés feladata volna elérni. Ha azonban a kísértés mégis bekövetkezik, akkor biztosak lehetünk róla, hogy szükségünk volt rá, s egyúttal remélhetjük, hogy elég erőnk lesz azzal megbirkózni. Így Jézus imádsága beteljesedik bennünk. Nem vétetünk ki a világból, de megőriztetünk a gonosztól. Ami veszedelmes kísértés lett volna, ha nem imádkozunk, csupán megpróbáltatássá szelődik imádkozásunk folytán; s ennek a megpróbáltatásnak a segélyével még biztosabban bejutunk az Isten országába. A második nehézségnek a megoldását rendszeren a szavaknak illetően való értelmezésével vélik elérni: „Ne engedd, hogy kísértésbe essünk.” Ez azonban a nehézségnek csupán megkerülése és nem megoldása. A megkísértetés ugyanis olyan körülmények folytán áll elő, melyek Isten gondviselése alá tartoznak; ha tehát előfordulnak, nem azt jelentik-e, hogy Isten kísértett meg minket! A felelet erre az, hogy ha a megkísértetés körülményeit Isten igazgatja is, a megkísértetés oka saját bűnös vágyainkban rejlik, amint azt az apostol is mondja. Világos, hogy ugyanazok a körülmények, melyek kísértést jelentenek az egyik ember számára, semmiféle kísértést nem tartalmaznak egy másik ember számára. A külső tényezők nem okai, hanem csak alkalmak a megkísértetésnek. Amikor pedig ezeket az alkalmakat Isten élénkbe állítja, nem azért teszi ezt, mintha azt akarná, hogy beléjük essünk, hanem azért, mert azt óhajtja, hogy felismerjük saját gyengeségünket és gyakoroljuk, sőt, növeljük erőnket. Valami gonosz ember sátáni élvezetet találhat abban, hogy másokat is olyan gonosszá tegyen, mint amilyen ő maga, és így tényleg kísértővé lehet, Isten azonban; nem így kísért. Isten megpróbál minket, hogy e megpróbálás folytán tisztábbakká és erősebbekké legyünk. Így magyarázva, látnunk kell, hogy Jézusnak az a célja, hogy amint az előbbi részben a mi múltbeli gyengeségeinkért kértünk bocsánatot, úgy most ebben a részben ismerjük föl a jövőben is előfordulható gyengeségeink lehetőségét és ebben a felismerésben is találjunk erőt. Amint Pál apostol mondja: „Amikor erőtelen vagyok, akkor vagyok erős.”

„De szabadíts meg minket a gonosztól.” Az előbb azért imádkoztunk, hogy szabadíttassunk meg a külsőleges kísértéstől, mely a bűn alkalmak, most pedig azt kérjük, hogy mentsen meg a Szentlélek bensőleg az önző szív gonoszságaitól, mert ezek a bűnek az okai. Ebben a kérésben a külsőleges gonoszságok is benne foglaltatnak, mert ezek közvetve, vagy közvetlenül a belső gonoszság következményei. Ess a kérés ellentétben áll azzal a hamis derűlátással, amely a gonoszságot csupán negatív tényezőnek tartja s nem ismeri el a léleknek azt a lehetőségét, hogy szabadságával visszaélve Istennel pozitív ellentétbe jusson. Ha nem volna igazi gonoszság a világon, hanem minden csak a jó különböző fokozataiból állana, akkor ennek a kérésnek nem lenne értelme. A ma uralkodó bölcsészeti nézetek általában tagadják a gonoszság pozitív oldalát s valami felületes

derülátás kifejlődésére nyújtanak alapot. Minden kornak legmélyebb gondolkozói azonban úgy vélekednek, hogy pozitív gonoszság éppúgy van a világban, mint negatív gonoszság; hogy az önzés, gyűlölködés, kegyetlenség és szabadosság nem csupán alacsonyabb fokai az önzetlenségnek, a szeretetnek, az emberiségnek és a tisztaságnak, hanem azoknak pontosan az ellentétei; hogy igenis vannak emberek, akik undorodnak a jóságtól, gyűlölik az igazságot és elfordulnak az Istentől. Ezek a gondolatok teljesen összhangban vannak a mélyebb keresztény élményekkel, melyek a lélekben hasonló ellentétekről adnak számot és erkölcsi életünk mélységében hasonlóan nagy szembenállásokról lebbentik föl a leplet. Csak ilyen meggyőződéssel és tapasztalatokkal mondhatjuk el ezt a kérést.

Az epilógus. „Mert Tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség, mindörökké. Ámen.” Csaknem minden bibliakritikus, Tholuck-kal együtt, tagadja ennek az epilógusnak az eredetiségét. Erre azonban csupán bibliakritikai okuk van, mert egyébként ez az epilógus egyáltalán nincs ellentétben Jézus szellemével. Épp ellenkezőleg, nagyon is illő befejezése ez az egész imádságnak, hiszen néhány szóban azt az alapot és azt a célt tárja föl, melyen az egész imádság áll. Az az ország, melynek eljöveteleért imádkozunk, Istené. Hisszük tehát, hogy birtokába veszi azt s nem engedi, hogy annak megvalósulása a gonoszság szikláin hajótörést szenvedjen, övé a hatalom, mellyel ezt megvalósíthatja, mert az ő mindenhatósága a természet törvényeit és az ember akaratát egyaránt körülöleli, És a dicsőség is az övé, nem n miénk. Éppen ezért jogosan kérhetjük Tőle mindazt, amit a hatalmába vetett bizodalunk kérni enged s reményünk lehet kérésünk meghallgatására.

Ez a lényege ennek a csodálatos imádságnak, mellyel egyúttal a legmegfelelőbbben le is zárhatjuk Jézusnak e tárgyról adott tanításainak összefoglalását, hiszen ez az imádság magába foglalja és részleteiben is alátámasztja, ezeket a tanításokat. Ez az ima rövid és összefoglaló, nem tartalmaz hiábavaló ismétléseket. Telve van gyermeki bizodalommal az Isten és testvéri együttérzéssel az ember iránt. Komoly és lelki, Isten akaratával szemben megadó, akaratát munkálni kívánó s ugyanakkor a mindennapi élet vágyait és szükségait is kifejezi. Alázatos, de reménységgel teljes imádság, felismeri a gonoszság létezését, de a gonoszságtól való megszabadítás lehetőségét is. Az ember gyöngeségét annyira érzi, hogy a kísértéstől való megóvatását kéri, de annyira tudatában van az ember képességeinek, hogy Isten akaratának a Földön való és a mennyeihez hasonló megvalósításáért is könyörögni mer.

Olyan ez az imádság, hogy a legelesettebb bűnös is elmondhatja, de a legszentebb életű lélek is magáénak vallhatja.

15. §. Jézus imái.

A Jézus imáiról szóló leírások nem nagyon számosak, de annál érdekesebbek. Az 5000 ember megvendéglése után elküldi tanítványait egy csónakban, maga pedig visszavonul a hegyek közé imádkozni. A 12 tanítvány kiválasztása előtt hasonlóképpen a hegyek közé vonul vissza és egész éjszaka Istenhez imádkozik.

Amikor pedig megvirrad, összehívja tanítványait s kiválasztja közülük a 12-öt. Majd az átlényegülés hegyén imádkozik Jézus s ezáltal magasztos állapotba jut. Lázárnak halottaiból való feltámasztása előtt is imádkozik, de imádkozik barátaival és barátaiért az Utolsó vacsora alkalmából, ellenségeiért a kereszten és önmagáért a Getsemáné-kertben. Ezek az alkalmak (melyek kétségtelenül a sok alkalom közül csak néhányat örökítenek meg) arra mutatnak, hogy az alkalom és az imádság között minden esetben szoros összefüggés volt. Jézus imái életéből nőttek ki. Az 5000 megvendéglése után a nép királlyá akarja őt tenni s tanítványai is megvannak győződve, hogy ő a Messiás. Jézus azonban arra tesz célzásokat, hogy az ő útja nem külső dicsőség, hanem a szenvedés és a halál felé vezet. Ez által akarja őket megóvni alaptalan reménykedéseiktől. Azután tanítványait átküldi a tavon, maga pedig egymagában a hegyek közé vonul imádkozni. Természetesen azt kell gondolni, hogy az elméjét foglalkoztató tárgy lett imádságának is a tárgya. Mikor tanítványai kiválasztása előtt imádkozott, valószínűleg azok a fontos következmények foglalkoztatták elméjét, melyek e választásból fognak következni és úgy érezte, hogy szüksége van lelki tanácskérésre, mielőtt azt megteszi. Az átlényegülés hegyén (mi, magyarok a megdicsőülés hegyének szoktuk azt nevezni) tartott imádkozásának tárgyát nem ismerjük, eredményét azonban igen, s ez abban áll, hogy valami emelkedett lelkiállapotba jutott, melyben Illéssel és Mózeszel társalkodott s társalgásuk az ő Jeruzsálemben bekövetkezendő halála körül mozgott.

A Gethsemáné-kerti ima sok szempontból mélységesen érdekes, a mi szempontunkból azonban különösen is az, mert azt domborítja ki, hogy Jézus úgy hitte, imádsága következményeképpen még megmenekülhet a ráváró megpróbáltatásoktól. És ez a legteljesebb válasz arra az ellenvetésre, hogy az imádság nem változtathatja meg az örökkévaló és változhatatlan isteni terveket. Jézus tudta, hogy meg kell halnia, több alkalommal beszélt is róla, mint valami szükséges dologról és mégis ebben a késői órában arra gondolt, hogy imádsága változtathat valamit rajta. Mindez világosan mutatja, hogy életünknek semmiféle körülményéről sem állíthatjuk, hogy az változhatatlan, hogy azt a mindenható akarat meg ne tudná változtatni imádságunk meghallgatásaképpen.

16. §. János XVII.

Jézusnak a tanítványaival tartott utolsó imádsága mélységes gondolatokkal és érzelmekkel van tele. Még a hideg De Wette is azt mondja, hogy ez kétségtelenül a legemelkedettebb rész az evangéliumokban és teljesen élénk tárja az Istennel való közösségnek és békességnek ama tudatosságát, mely Jézust jellemzi. Ennek az imádságnak a vezető gondolata az Istennel való közössége, melyen át Isten élete az egész emberi faj számára megnyílik. Jézus könyörög, hogy adassék meg neki most már az a hatalom, mellyel az isteni dicsőséget, igazságot és szeretetet az emberek szíveibe és életébe átültetheti, ő maga úgy érzi, hogy nemsokára föl fog menni Istenhez és, hogy lelkének fölmagasztosultsága olyan fokot ér el, mellyel már diadalmat vehet e világ bűnein. Minthogy Jézusnak, test szerint legalább, el kellett

válnia tanítványaitól, érezte, hogy azoknak szert kell tenniük arra a lelkiere, mely őket Istennel és egymással közösségben tudja tartani. Ez az imádság tartalma.

A „dicsőség” szónak a használata és tartalma eddig még nincs kellőképpen megvizsgálva. Hogy az valami egészen mást jelent, mint amit általában dicsőségnek szoktunk nevezni, az kétségtelen. Ám vajjon mit jelent? Ha János XII. 20.-hoz fordulunk, néhány görögről olvasunk, akik látni óhajtották Jézust, Jézus talán ekkor pillantja meg azt a lehetőséget, mely a görög világnak a zsidóval való párosítása folytán az ő tanításai számára megnyílhat. Olyan vallásnak a körvonalai bontakoztak ki előtte, mely megszabadul a hagyományok külsőleges béklyóitól s az egész világ szellemi táplálékává válik. Ugyanakkor pedig a vallásnak ezt a felszabadulását az ő dicsőségén át, mely halálával nyer törhetetlen fundamentumot, látja lehetőnek. Azért mondja a 23. versben: „Eljött az óra, hogy az embernek fia megdicsőíttessék.” És hozzáteszi: „Ha a földre esett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad, ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem.” Bizonyára mélységes lelki izgalom ragadja meg, mikor azt mondja: „Szomorú az én lelkem, de mit mondjak? Azt mondjam-e, Atyám, távoztasd el tőlem ezt az órát? Hiszen ennek az órának a betöltéséért jöttem, Atyám, dicsőítsd meg a Te nevedet.” Az ő dicsősége az Isteni életnek a világ fölött való eláradásában valósulhat meg csupán, ezért Jézus még hozzáteszi: „Ez a világ nagy fordulópontja, e világ fejedelme csatát veszít és ha én fölemeltetem erről a földről, mindenkit magamhoz vonzók. Ezek szerint Jézus dicsősége halálában nyer alapot és eszköz lesz arra, hogy az egész emberiséget az Atya eszméjében egy nagy testvériségbe tömörítse. Még világosabban tűnik ez ki a 41. versből, ahol Ézsaiás idézése után így szól Jézus:

„Ezeket monda Ézsaiás, amikor látá az ő dicsőségét és beszéle ő felőle.” Ha már most megkeressük a hivatkozott helyet, akkor Ézsaiás VI. 10-ben látjuk, hogy a prófétának látomása támad, Istent látja ülni a templomban, kinek dicsősége azonban azon túl áradott és megtöltötte az egész földet. És megrendülének az ajtók küszöbei és a ház betelt füsttel s akkor hallotta az Isten szavát, hogy megkeményítették a zsidók szíve stb. Ezt a látomást János Jézusra vonatkoztatja. Isten dicsősége túlrad a templomon és megtölti az egész földet. A zsidók nem veszik be Jézust, a pogányok azonban követőivé lesznek. A XII. 32-ben János azt mondja, hogy Jézus halálában megdicsőíttetik s ezáltal minden embert magához von. A látomás másik része pedig a zsidók hitetlenségében teljesedik be, mely által sötétséget vonnak magukra. Az a dicsőség tehát, melyről a Ján. XII. 41. beszél, Isten által adatik Jézusnak és Jézus tovább adja azt a tanítványoknak (Ján. XVII. 22.). Mikor Jézus Istent dicsőítette, magát is megdicsőítette, célja azonban nem saját dicsőségének a keresése volt.

Jézusnak ez az imája főképpen közbenjáró jellegű. Amint a főpap szokott a Szentek Szentjébe lépni, hogy ott Istennél közbenjárjon a zsidó népért, úgy lépett Jézus is, mint Isten házában főpapja, az ő „Szomorúság Szentélyébe” ebben, a földi élet számára legszentebb órában, hogy közben járjon Istennél az ő barátaiért és követőiért. Imádkozott, hogy egyek legyenek, hogy Isten segítsége folytán távozzék el tőlük minden gonoszság, hogy szentelődjenek meg az igazság által és, végül, hogy legyenek vele, hogy lássák az ő dicsőségét és teljenek meg ugyanazzal az

isteni szeretettel, mely az ő lelkét eltöltötte. Az ilyen imádság azonban csak azok számára hatásos, akik készek, hogy elfogadják annak áldásait, akiknek szíve már a helyes irányba fordult. Azért mondja Jézus: „Én ezekért könyörgök; nem a világért könyörgök, hanem azokért, akiket nékem adtál” (XVII. 9.) Csak azok számára bír hatással ez az imádság, akik készek annak befogadására, mert az isteni befolyás az akarat szabadságát nem érinti. Így imádkozott Jézus Péterért is (Lk. XXII. 32.), Júdásért azonban nem. Érdekes kérdés, hogy vajon miféle közbenjárás lehető azokért, akik nem bánták meg bűneiket (Lásd I. Ján. V. 16.). Luther azt mondja: „Helyes lehet imádkozni a világért és helyes lehet nem imádkozni a világért. István imádkozott üldözőiért és Krisztus imádkozott a világért, mikor a kereszten volt.” Hogy Jézus ez alkalommal nem imádkozik a világért, hanem csak tanítványaiért és követőiért, míg a kereszten ellenségeiért is imádkozott, az valószínűleg azért történik így, mert ez alkalommal az emberi és isteni együttérzés körében óhajtott maradni. Hogy hangulataink teljessé legyenek, hogy bizonyos szellemi irányokban minél messzebb haladhassunk, szükséges, hogy semmi olyat ne bocsássunk be gondolkörünkbe, mely azzal nem összhangzó. A léleknek Isten után való vágyakozása, a szívnek az emberekkel való közössége, az igazság kutatása, a bűnök ostorozása, mindezek külön-külön gondolkörök és ha összevegyítjük őket, figyelmünk szétszóródik, értelmünk megzavarodik, így a jelen esetben is, Júdás eltávozása után Jézus elméje barátaival és azok szükségével telt meg; és ennek a szeretettől áthatott hangulatnak a színe arra a szélcsendre emlékeztet, mely a legvadabb orkán dühöngése közben is néha előáll. Erre az időre az ellenséges világnak, a cselet-szövögető alattomosnak és a közeledő pusztulásnak minden gondolata ki kellett hogy rekesztődjék a lélekből, hogy az teljesen békeállással és szeretettel teljék meg.

17. §. A Gethsemáné-kerti ima.

Az Istennel, barátaival és a jövővel való közösségnek ebből a csendes órájából Jézus úgy lép a világba, mint aki meleg, világos körből a sötétségbe és a viharba lép ki. A közeledő vég gondolata most már visszatér elméjébe s ő az Olajfák-hegyére, majd a megszokott kertbe megy, hogy sötét sorsának szemébe nézzen. Lelkét ekkor előnti annak a titokzatos szomorúságnak a hulláma, melyet a keresztény világ mindazóta olyan mélységes érdeklődéssel vizsgálgat és próbál megmagyarázni. Megpróbálták ezt úgyis magyarázni, hogy az gyengeséget jelent, Jézus visszaborzad attól a sorstól, melynek bekövetkeztét már régóta látja. S úgy gondolták, hogy prófétai előrelátásával nem egyeztethető össze az a hite, hogy a keserű pohár még eltávostathatik tőle. Néhány tudós tehát kétségbe vonta vagy ennek az eseménynek, vagy a Jánosnál leírt diadalmas imádságnak történelmi hitelességét. Ha azonban elfogadjuk az előbbi magyarázatot, hogy Jézus rövid időre teljesen kikapcsolta gondolatainak sorából közeledő halálának fenyegető árnyát, hogy így annál teljesebben egyesülhessen lélekben tanítványaival, akkor a Gethsemáné-kerti imádság nem kerül ellentmondásba az előbbi jelenettel. Néhány teológus Jézus lelki

vívódását testének fáradtságával próbálta megmagyarázni. Ez a magyarázat azonban éppen a legfőbb nehézséget hagyja magyarázat nélkül. Éppen ezért igen sok teológus azt az elméletet állította fel, hogy Jézus a Gethsemáné-kertben valami misztikus szenvedésnek lett az alanya, melyben megfizetett a világ bűneiért s ezáltal érdemelte ki Isten megbocsátását. Ez az elmélet azonban a deistákkal, Celsusszal és más hitnélküliekkel fog kezdet, hogy Jézust úgy mutassa be, mint aki kisebb bátorságot és erőt mutat a halál előtt, mint amennyit a vértanúk egész sora bizonyíthatóan tanúsít. Erre azt lehet felelni, hogy az a hősiesség, mellyel a sztoikusok, vagy az észak-amerikai indiánok fogadják a szenvedést és a halált, nem tartozik a keresztény erények közé és, hogy az érzéketlenség nem a legmagasabb fok a bátorságnak. Jézus isteni ereje éppen emberi gyengeségében mutatkozik meg. Ő, aki látja és érzi a fájdalom minden változatát és mégis elvállalja azt, nagyobb bátorságról tesz tanúságot, mint az a hős, vagy vértanú, aki érzéketlenül fogadja azt, vagy pedig a lelke-sültségnél olyan izgalmában és a dicsőséges jövőre való reménységével, mely elnyomja a fájdalom kínjait. Jézust semmi ilyen idegizgalom nem vakította el. Ő tisztán látta mindazt, ami jönni fog; nemcsak az ő saját szenvedéseit, hanem tanítványait és követőit is, melyet élete talán elháríthatott volna, halála azonban még csak siettetett. Azok a szavak, melyeket keresztvivő útján a nőkhöz intézett, bepillantást engednek egy percre gondolataiba. „Jeruzsálem leányai, ne miattam sírjatok, hanem sírjatok magatokért és a ti gyermekeitekért.” Őt semmiféle lelkesült reménység sem ringatta csalódásba az evangélium gyors diadalát illetően. Tisztán látta, tanítványai félreértése és tudatlansága, küldetésének célját illetően, jó iskola volt számára, hogy mennyi időnek kell eltelnie, míg az emberiség nagy tömegei megérthetik őt. Hamis reménykedés nem tartotta őt hatalmában, jól látta a világban uralkodó gonoszság hatalmát s ezért nem is homályosította el ítéletének helyességét semmiféle alaptalan reménykedés. Nagy tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a halál testi fájdalmait látta abban a pohárban, melynek eltávoloztatásáért imádkozott. Lelkének vívódásai arra a módra vonatkoztak, mellyel a szomorú vég bekövetkezni indult, hogy a gonoszság és bűn orgiáit ő maga idézze fel életével és tanításaival, hogy munkája áruláshoz, gyávasághoz és kegyetlenséghez vezessen annyi embertársat, hogy ne lehessen másképpen hatni rájuk, mint mindezeknek az alantas érzéseknek előzetes diadalma által. A pohár Péter megtagadó gyávaságával, Júdás árulásával, Kajafás szívtelenségével, Pilátus önző igazságtalanságával, a római katonák kegyetlenségével és a zsidó nép háládatlanságával telt csordulásig. Jézus jól látta ezeknek a sötét elemeknek a gyülekezését feje fölött s meg is mondotta: „Ez a ti órátok és a sötétség hatalmaié.” Érthető tehát, hogy lelkének minden megmaradt erejével még egyszer Istenhez fordul s kéri őt, ha nem lenne-e más út a cél elérésére, ha nem kíméltethetne-e meg a világ mindettől a szörnyűségtől. S ez imájának igazi értelme.

És mégis, bizonyos értelemben el lehet mondani, hogy Jézus a szívén viselte a világ bűneit. Mert az emberi léleknek van egy törvénye, melynek értelmében a körülményektől az ok felé fordul a figyelem. És ez a törvény a lélek nagysága és átfogó képességével egyenes arányban válik erősebbé. Csak a kis lelkek elégszenek

meg azzal, hogy a jelen bajjaival eltevé csak a körülmények miatt siránkoznak. A nagy lelkeket a körülményeket előállító igazságtalan okok töltik el, szomorúsággal. Még a gyermek is azt emlegeti; „Mindig így van, sohasem kapok meg semmit, amit akarok.” Mikor pedig megnövünk én annyi más embertársunknak nyomorúságát is látjuk, egyszerre megértjük, hogy azt a szomorúságot nemcsak az éppen pillanatnyilag előállított nehézség, vagy megpróbáltatás okozza, hanem valami egyetemes ok. Hiszen a pillanat megpróbáltatása hamar véget ér s ezért kár lenne gyötörni a lelkünket, az egyetemes ok azonban megmarad, hogy újabb és újabb megpróbáltatások forrásává legyen.

Csak ennek a törvénynek a létezésével tudom megmagyarázni Jézusnak a Lázár sírjánál történt lelki vívódását. Bizonyára nemcsak az ott jelenlevő eset indította őt meg annyira, hogy nemcsak sírt, hanem újra és újra felnyögött, hiszen azt azonnal kitűnően megoldotta. Hanem ezt az esetet minden földi szenvedés és minden emberi gyötrellem egyik fő jelének látta: hogy miképpen jár az élet sarkában mindenütt gyötrellem és halál, ő már akkor látta, amit Pál mond ki helyette jóval később, hogy „az egész teremtett világegyetemben fohászkodik és nyög mind idáig”. Könnyű, dolog becsukni a szemünket a gonosz dolgok előtt és a dolgoknak csak a kellemes oldalát szemlélni mindig, mert így el tudjuk viselni azokat, viszont nem tudjuk meghódítani azokat. Jézus azonban látta és érezte mindazt, ami az életben gonosz és fájdalmas s éppen ezért győzedelmeskedni tudott azon. És amint Lázár sírjánál így teljesen magában viselte e világ szenvedéseit, azonképpen viselte magában a Gethsemáné kertben e világ bűneit, mert az emberi nyomorúság minden mélységét át tudta élni lelkének megértő ereje által. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy ő a bűnök büntetését is magára vállalhatta, hiszen akkor Istentől el kellett volna vettetnie, mint bűnösnek. A Gethsemáné-kerti imádkozása azonban tisztán mutatja, hogy ő nem vettetett el az Atya szemei elől, hiszen állandóan az ő Atyjával társalog lélekben.

A Gethsemáné-kerti imádság ellen felhozott másik ellenvetésre, hogy ugyanis az ellentétben áll közeledő halálának prófétai meglátásával és tudásával, — akkor felelhetünk, ha tisztába jövünk a prófétai előrelátás természetével. A próféta a jövő eseményeit nem úgy látja, mint valami tökéletesen tiszta és biztos eseményt, hanem csupán annak közeledését érzi. A megérezett esemény egyre közelebb és közelebb jön, már már egészen itt is van. Ha semmi sem történik megakadályozására, be is fog következni. Ám még a legutolsó pillanatban is közbejöhethet valami s akkor az nem történik meg. A próféta látja az események egymásba fonódó láncolatát és érti a dolgokban rejlő irányt, valamint azt az okozatot, mely az okokból rendes körülmények között elő szokott állani.

A próféta látja a dagadó és közeledő hullámokat, amint azok egyre jobban feje fölé emelkednek, hogy aztán reá zúduljanak meny-dörgő és habot okádó erővel. Ez az, amit elmond hallgatói előtt. Mindenesetre ilyen prófétálásokról olvashatunk a Bibliában. Az Ó-testamentum prófétái állandóan olyan események bekövetkezéséről jósolnak, amelyek legtöbbször nem következnek be. Így Jónás megjósolja, hogy Ninive 40 napon belül elpusztíttatik. Ninive lakói azonban közben megtérnek s így a város megmenekül, Ézsaiás monda Ezékiásnak: „Halld a seregek

urának bőszedét: tedd rendbe a te házadat, mert meg fogsz halni és nem élsz." Ám Ezékiás imádkozott s Isten meghallgatta az ő imáját s adott az ő napjaihoz még 15 évet. Náthán megjelentett Dávidnak, hogy bűnei bűnhődéseképpen meg fog halni. Ám Dávid töredelmesen megvallotta bűnét s akkor Náthán így szólt: „Az Úr is elvette a te bűnödöt, nem fogsz meghalni". Látjuk tehát, hogy a Biblia a prófétálást nem úgy fogja föl, hogy az feltétlen bizonyossággal bekövetkező eseményeket jósol meg, hanem az isteni és az emberi szabadságnak teret ad az események bekövetkezését illetően.

III. FEJEZET

Ellenvetések az imádkozással szemben.

18. §. Metafizikai és elvont. Az Isteni tulajdonságok.

Az eddigiekben láttuk, hogy Jézus és az apostolok tanításai szerint az imádkozás által mind külső, mind belső áldásokat megnyerhetünk, még pedig olyan áldásokat, melyeket imádkozásunk nélkül nem nyerhettünk volna el. Az imádkozásnak ilyen felfogása ellen azonban ellenvetések merülnek fel, melyek bölcsészeti nehézségeken alapulnak. Ezekkel fogunk most foglalkozni. Elsősorban is azokkal a metafizikai és elvont nehézségekkel foglalkozunk, amelyek az isteni tulajdonságokra vonatkoznak, — azután a természet törvényein alapuló tudományos nehézségekkel, — majd az egyéni szabadság kérdésére vonatkozó lélektani nehézségekkel, — és, végül, a spiritualisták ellenvetéseivel. Lássuk tehát először a metafizikai nehézségeket. Ezek Istennek mindentudására, mindenhatóságára és végtelen jóságára vonatkoznak. Isten mindent tud, azt is tudja, hogy számunkra mi a legjobb, nincs szüksége hát arra, hogy mi mondjuk azt meg neki, — Isten végtelenül jó és megadja azt nekünk, akár kérjük, akár nem, — ő mindenható uralkodó, aki saját tervei és akarata szerint cselekszik, függetlenül a mi imáinktól. Ha azonban ezt az érvelést elfogadjuk, akkor egyszerre kitűnik, hogy ez esetben nemcsak az imádkozás hiábavaló, hanem minden emberi akarás, próbálkozás és törekvés is az. Ez az elmélet számunkra a szükségszerűség, sőt a fatalizmus elfogadását jelenti. Ha az embernek nem kell imádkoznia azért, amit óhajt, mert Isten a nélkül is jó és mindent javunkra tesz, akkor szántanunk s vetnünk sem kell és nem kell házépítéssel bajlódunk, vagy hajókat küldenünk át a tengeren. Ha jó az ember számára a ház, vagy a gabona, akkor e szerint az érvelés szerint a végtelenül jó és bölcs Isten ezeket úgyis megadja neki. Erre az elméletre azonban könnyű válaszolni. A legkézenfekvőbb válasz, hogy Isten azért adott nekünk eszközöket és lehetőségeket, hogy azokkal éljünk és csak akkor adja nekünk áldásait, ha tényleg élünk is ezekkel az eszközökkel és lehetőségekkel. Nagyon valószínűleg: Isten jónak tarthatja számunkra a házat, vagy a búzát, ha megdolgozunk érte, azaz fölhasználjuk a kínálózkodó eszközöket és lehetőségeket, de nem tartja azokat számunkra elengedhetetlenül szükségesnek, ha nem élünk eszközeinkkel és lehetőségeinkkel. Ép így Isten szempontjából jó lehet számunkra bizonyos áldásoknak az elnyerése, ha imádkozunk érte, és szükségtelen, ha nem imádkozunk érte. Csupán csak az a kérdés, vajon Isten ép oly eszköznek és lehetőségnek szánta-e az imádságot, mint az előrelátást és a munkálkodást! Az imádság ellen hangoztatott metafizikai ellenvetés a szabad akarat elleni ellenvetéssé válik és, ha a szabad akaratot meg tudjuk védelmezni, ugyanakkor megvédelmeztük az imádkozást is.

19. §. Tudományos ellenvetés. A természet törvényei.

A bölcsészeti nehézségek közül a második rész a természet törvényei és a dolgok rendje szempontjából támaszt nehézséget. A tudósok, akik hozzá vannak szokva, hogy mindenütt törvények után kutassanak és akiknek a számára mindenféle tüneménynek csak egy magyarázata lehet, az tudniillik, hogy az ebbe, vagy abba a természeti törvénybe beletartozik, nehezen tudják elfogadni, hogy az imádkozásnak bármilyen következése is lehessen, mert azt ők csak a természet törvényeinek a megsértésével tartják bekövetkezhetőnek. Csodának tekintenék, felfogásuk szerint pedig csodák nincsenek. Szerintük Isten mindent az ő törvényeinek kereteiben végez el, tehát nem intézkedhetik szabadon. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy az isteni törvények béklyóba kötik, sőt megszüntetik az isteni szabadságot. Továbbá, minthogy a természet törvényei mindenki számára a legjobbak, a tudósok nem látják, hogy Isten miképp avatkozhatna bele azok működésébe jó eredménnyel. Pl. ha valaki gondatlanul megsérti az egészség törvényeit és beteggé lesz, akkor a tudósok szerint a beteg számára legjobb, ha végig szenvedti azt, mintegy bűnhődésként, s ezáltal bölcsőbb lesz jövőre, mint ha imádsága meghallgatásaként megszabadíttatnék a betegségtől.

Ezeket a szempontokat Combé fejtette ki legtisztábban híres munkájában: „Az emberi szervezetben, melynek sok tiszta meglátása mellett szerintünk fő hibája, hogy a gondviselést lehetetlennek tartja. Az életről és a világról nagyon egyoldalú képet fest. Az ő szempontjából minden megmagyarázható s az életnek minden megpróbáltatására adódik megoldás. Ha azonban tiszta és logikus érveléseinek mélyére nézünk, azokat csak a felületen mozgóknak tapasztaljuk. Semmi sem könnyebb, mint megmagyarázni az egész világmindenség összes problémáit, ha azokat csak egy szempontból nézzük. Pedig ez a könyv nagy népszerűsége tette szert, azok között, akik szeretik a logikusan folyó gondolatokat és az un. gyakorlati bölcsességet. Az ilyenek számára ez a könyv többet jelent, mint az Új-testamentum. Amint azonban mondtuk, legfőbb hibája az, hogy tagadja az isteni gondviselés lehetőségét. Nem ugyan az úgynevezett egyetemes gondviselést, mert ezt a tudósok általában elismerik. Azt ugyanis, hogy a világegyetemet kormányozó törvények, minden lénynek a javára alkottattak. Amíg azonban fajok és osztályok tényleg nyernek általuk, az egyének legtöbbször szenvednek azok következtében. Pl. Isten törvénye, hogy a tűz érintése fájdalmat okozzon az embernek és ez az ember javára szolgál, mert megtanítja a tűzzel szembeni óvatosságra. Megtörténik azonban néha, hogy egyik-másik egyén saját hibáján kívül szenved a tűz miatt és az ilyen eseteket Combé a nagytöbbség javát célzó kivételeknek tekinti. Az ilyen kivételeket nem lehet elkerülni, mikor egyetemes törvényekről van szó. Ha az úgynevezett egyetemes gondviselés elmélete. Mindez igaz lehet, de a vallásos lelket nem elégíti ki. Ellentétben van Jézusnak az Isten atyaságáról, a kis dolgokban is megnyilvánuló gondviseléséről és a legkisebbek iránt is tanúsított szeretetéről szóló tanításával, éppen úgy, mint a többség haladásának elvével. Jézus tanításai szerint bármi történik is velünk, annak valami jelentősége és értéke van ránk nézve. Ha azonban megállunk ott, ahol Combe megáll, akkor fölfedezhetjük ugyan az isteni jóakaratot az egész faj iránt, de föl kell

adnunk Istennek az egyén iránt tanúsított atyai szeretetéről szóló elveinket. Mi nem tagadjuk az egyetemes gondviselés elvét, sőt elfogadjuk azt, illetve annak pozitív részét, viszont el kell vetnünk annak negatív és tagadó részeit. Mert megtanultuk, hogy minden elméletnek és rendszernek a hibái ott kezdődnek, ahol az tagadni kezd valamit, azaz, az emberi tévedés forrása nem a rosszakaratban, hanem az emberi értelem ha-tároltságában keresendő. Az emberi elme elfoglal egy bizonyos álláspontot és kifejti mindazt az igazságot, amit onnan megláthat, de elveti mindazt, amit onnan meglátni nem tud. Más emberek más álláspontokból kiindulva az igazságnak más és más oldalait világítják meg, bár egyénileg mindenik elveti azokat, amiket saját álláspontjából nem tud felfedezni. Feladatunk tehát az kell hogy legyen, hogy hozzuk közön nevezőre a különböző álláspontokból származó pozitív állításokat és hagyjuk figyelmen kívül a negatív, a tagadó érveléseket. A jelen esetben: Combe-val együtt igen sok tudós fölfedezi Isten egyetemes törvényeit, amint azok az egész emberi faj javára működnek. Vannak viszont mások, akik vallásos ösztönzésből és az Új-testamentum alapjából kiindulva megpillantják Istent, mint na egyének barátját és a különleges helyietek gondviselőjét. Vajon ez a két szempont ellentmond egymásnak? Nem lehetne úgy fogni föl ezt a két elméletet, hogy egyik a másikat kiegészíti, hogy az egyetemes gondviselés a természet törvényei révén az egész emberi fajta javát szolgálja s ugyanakkor az egyénekre kiterjedő gondviselés különleges jelentőséggel bír az egyének számára! Bármelyik családapa, ha bölcs és szerető szülő, iparkodik általános szabályokat szabni egész családja számára, ugyanakkor azonban ezeket a szabályokat tudja úgy is alkalmazni, hogy azok bármelyik kisgyermekének egyéni szükségait is szolgálják. És ha a gyarló ember ezt megteheti, mennyire inkább képen rá a végtelenül bölcs Isten. Ha pedig Isten képes erre, akkor bizonyára óhajtja is azt tenni, Ha az egyént mindig föláldozzuk, bármily kis mértékben is, a többség java miatt, ez csak úgy történhetik, hogy az Isten nem tud másképpen tenni. Ám a többség javának és az egyén javának összeegyeztetését a legbölcsebb emberek mindig lehetőnek tartották, még mielőtt Jézus tanította volna, hogy egy veréb sem hull le az Atya akarata nélkül és hogy minden hajunk szála külön számon tartatik Általa. Míg manapság bizonyos tudósok azt tanítják, hogy minden természetes törvények szerint történik s hogy következtetéseképpen semmi sem lehet természetfeletti s ugyanakkor egy másik része az embereknek azt tartja, hogy az események egy részének természetfölötti oka van s ezért azok nem tartoznak a természet törvényeinek a hatókörébe, - addig minden idők bölcs emberei meg voltak győződve arról, hogy ugyanazok az események egy időben lehetnek természetesek és természetfölöttiek is. Így pl. Plutarchos azt mondja (saját korának modernjeiről és régi embereiről írva): „A régi emberek figyelmüket egyszerűen a tüneményekben megjelenő istenire fordították, mondván, hogy Isten, minden dolognak a kezdete és a lényege, ezért a természetes okokat figyelmen kívül hagyták. A modernek teljesen elfordultak a dolgok isteni lényegétől s azt, tartják, hogy mindent meg lehet, magyarázni természetes okokkal. Ezek a szempontok azonban részlegesek és emiatt hiányosak, a dolgok megértése pedig megkívánja, hogy mind a két szempontot összeegyeztessük." Hippocrates, Sokrates kortársa,

tagadta a természetes és a természetfölötti között az ellentéteket és minden tudományt úgy tekintett, mint amely egyszerre isteni s ugyanakkor tudományosan meghatározható. „Minden betegség — mondja — isteni eredete és mégis mindeniknek megvan a maga fizikai feltétele. Minden Istentől való, de semmi sincs a természet nélkül.” Ezek a nálunk bölcsebb emberek tehát tudták, hogyan kell összeegyeztetni a természetet és az istenit a dolgokban.

Azok az ellenvetések, amelyek az egyén iránti gondviselés lehetőségét tagadják, ugyanakkor az imádság meghallgatását is tagadják. A magunk részéről azonban azt tartjuk, hogy Isten a természet törvényein át működik az egész emberi faj általános javára, ugyanakkor azonban az Ő szabadságának lehetőségeivel természetfölöttien gondot visel az egyének különleges szükségéit illetően is. Ha az az ellenvetés merül föl, hogy a természetfölötti működés csodát jelent és hogy csodák nincsenek, akkor a magunk részéről meg kell kérdeznünk, hogy mi is hát a csoda tulajdonképpen. Ha a csoda a természet törvényeinek felfüggesztését, vagy megsértését jelenti, akkor tényleg ellentét áll fenn a természetes és a természetfölötti között és az egyikbe vetett hit lehetetlenné tenné a másik iránt táplált meggyőződést. Ha azonban a különböző teológiai iskolákhoz tartozó legbölcsebb teológusokat meghallgatjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy a csoda nem a természet törvényeinek a megsértése útján jön létre, hanem az egy magasabb világból érkező új erő, mely a régi törvények megtartása mellett, a különleges szükség szerint használja fel azokat és akkor a kettő között nincs ellentét. Ugyanabban az időben működhetik Isten természetes és természetfeletti módon, vagyis: egyszerre hihetünk az egyetemes és a különleges gondviselésben, a természeti törvényekben és az imádságra adott feleletben is. Mert e szerint a felfogás szerint csodák mindig lehetnek, amíg csak Isten kormányozza a világot és amíg a földön élő-hit találhatik. Az igazi keresztény élet maga is természetfölötti, magasabb forrásokból fakad, mint a földi, olyan élet az, mely Krisztus szerint Istentől indul és hozzá tér meg. Ezért mondotta Luther, hogy a kereszténység legnagyobb csodája a lelki élet felvillanása az emberekben s ehhez mérten az olyan külsőleges csodák, mint a vízenjárás, teljesen másodrendűek és jelentőség nélküliek.

Ha tehát ezek szerint föltételezzük, hogy Isten fönntartja a világ rendjét és a természet törvényeit, ugyanakkor azonban állandóan új és különleges befolyásokat küld az anyag és a lélek világába a fölmerülő szükség szerint és hogy mindez teljesen beletartozik Isten nagy tervébe kezdettől fogva, — akkor a természetes és a természetfölötti között elképzelt ellentét egyszerre megszűnik. Hogy Isten tényleg egyre újabb és újabb befolyásokat küld a világba az ő teremtő tevékenysége folytán, azt nemcsak a keresztény hit és az emberi szív hiszi, hanem a bölcsészeti szükségszerűség is megköveteli. Hasé, az új német iskola egyik legtisztább fejű gondolkozója, ezeket jelenti ki: „A világ kormányzása az emberi szabadság szempontjaitól nézve csak az isteni szabadság közremunkálásával válik lehetségessé. Ez a közremunkálás vezet minket a csoda filozófia fogalmához, melyet csak akkor tagadhatunk, ha tagadjuk magát a gondviselést is. Ha hiszünk az emberi szabadságban, akkor szemeink előtt állandóan újabb és újabb bizonyítékok

jelennek meg arról, hogy a természetes együtt tud működni a természetfelettil. Mert az emberi szabadság végeredményében erő, mely a természeten belül nyilvánul meg, származását tekintve azonban természetfeletti. Körül van az véve törvényekkel, a szervezet és a körülmények adottságaival, ő maga azonban nem tartozik a törvények alá. Ennek a szabadságnak minden megnyilvánulása egy-egy új teremtés és teljesen megmagyarázhatatlan. Abban a pillanatban, amikor úgy magyarázzuk azt, mint amely már valami meglévő törvénynek az eredménye, akkor már megtagadtuk a szabadságot és elfogadtuk helyette a szükségszerűséget. Abban a pillanatban, amikor azt mondjuk, hogy cselekedeteink okai külső befolyásokban rejlenek és nem csupán körülményekben, ezzel megtagadtuk az emberi szabadságot. Az ember a legjobb példa a természetes és a természetfeletti együttműködésére. Életének egy része egészen természetes síkban mozog, testi adottságokból indul ki, külső körülmények szerint alakul, ugyanakkor pedig egy másik része természetfeletti, a szabadakarat és a szabad választás lehetőségein épül föl. Ha tehát az ember maga egyszerre tud cselekedni a törvény és a szabadság szféráiban, vajjon kétkedhetünk-e, hogy a nálunk annyival tökéletesebb Isten sincs megkötve csupán csak a természet törvényeinek a síkjában?!

Az az ellenvetés, hogy jobb nekünk, ha elszenvedjük azt a bűnhődést, mely a természet törvényeinek megsértéséből fakad, semmint, ha mentesítetünk attól az imádságunkra adott felelet által, szintén cáfolatot kíván. Igaz, a bűnhődés célja lehet jóindulatú, de, ha a gyermeked megégette magát, vajjon visszautasítod-e segítséget kérő sírását emiatt? Jobbnak tartod, hogy a bűnhődést elejétől végig átszenvedje vigyázatlansága miatt, vagy inkább orvoshoz sietsz vele, hogy az rövidítse meg szenvedéseit? Ha pedig tudod, vagy hiszed, hogy az imádság által segítséget tudsz nyerni, nem okosabb-e azt alkalmazni, semmint minden bajt, betegséget, szenvedést és megpróbáltatást elejétől végéig átszenvedni?

20. §. Lélektani ellenvetések. Az emberi szabadság.

Az imádság eredményessége ellen emelhető kifogások közül most az emberi szabadság elvéből levont ellenvetésekkel kell foglalkoznunk. Ez az ellenvetés abból indul ki, hogy Isten segítsége túlzott mértékben befolyásolná az emberi szabadságot. Erre az ellenvetésre azonban két válasz is kínálkozik. Az első az, hogy Istennek a lélekre való befolyását mi magunk kértük s tehát az olyan befolyás, amelynek elnyerését mi szabad választásunkból óhajtjuk. Nem akaratunk ellenére, vagy beleegyezésünk nélkül történik az. A második válasz az, hogy ezt a befolyást nem szabad kötelezőnek tekinteni. Az isteni befolyás nem ellenállhatatlan, nem bénítja meg a lelket és nem mozgatja bábként, mint ahogy valami anyagi tárgyat mozgat egy külső erő. Minket a szentlélek nem úgy kormányoz, mint a jezsuitát az ő fellebbvalója, vakon és passzívan, mint valami holttestet. Az isteni befolyás inkább fölkelte, semmint elfojtja a lélek tevékenységét, fejleszti az egyéniséget és öntudatosabbá teszi a szabadságot. S vajjon nem vesszük-e észre, hogy a befolyás egyetemes jellegű? Minden ember, akivel találkozunk, befolyásol minket és mi őt.

Aki csak beszél hozzánk, vagy akár csak reánk is néz, jó vagy rossz benyomást gyakorol jellemével reánk. Jelleme, vagy hangulata azonnal hat a miénkre. Ez a befolyás nemcsak szavakban és tettekben, hanem a hang színében és a szem kifejezésében is megnyilvánul.

Komoly, őszinte ember, szíves és segíteni vágyó ember minden megnyilvánulásával reánk festi jellemének ezeket a színeit. Világosság árad belőle, meleg világosság, hogy fölvidámita egész környezetét. Hasonlóképpen a világ embere az érzéki, az önző, vagy a kicsinybitű ember, aki minden nemeset és tisztát azonnal kigúnyol, sötétséget terjeszt maga körül. A szónok, ki egyszerre ezer embert magával tud ragadni, hirtelen meglát valakit a terembe lépni, kinek véleményeivel és érzéseivel ismerős s íme, ennek az egyetlen embernek a megjelenése azonnal változtat a mondanivalóin, vagy legalább is előadása módján. Bölcsőtől a koporsóig állandóan befolyás alatt állunk, megszámlálhatatlan sok befolyás alatt, amelyek nem ellenállhatatlanok ugyan, de elkerülhetetlenek. Ha pedig annyiféle befolyás hathat reánk, egyedül csak Isten befolyását zárjuk ki életünkéből? Éppen csak Istennek nem lenne szabad befolyást gyakorolnia az ő gyermekeinek lelkére, hogy azt elfordítsa a rossztól és a jó felé vezesse? És ha a befolyások eme óceánjától nem féltjük lelkünk szabadságát, vajon félthetjük-e azt az imádságra adott választól?

21. §. Transzcendentális ellenvetések.

Van a bölcsészeinek egy iránya, mely az emberről és az Istenről alkotott fogalmi miatt kétli az imádkozás eredményességét. Az Istenről alkotott fogalma a pantheizmus, az emberről alkotott fogalma pedig a sztoicizmus felé vezet. Az Istenből tagadja, a személyes elemet s inkább valami elvont szellemnek tartja azt, semmint személyes Atyának, Attól fél, hogy lealacsonyítja Istent, ha a mienkhez hasonló tulajdonságokkal ruházza föl és fél a vele való közösségtől, mert ezt antropomorfizmusnak tartja. Fél, hogy Isten eszméjének tiszta szellemisége veszít azáltal, ha a mi alacsony vágyainkkal és földi gondjainkkal hozzuk összeköttetésbe. Az emberről alkotott fogalma hasonlóképpen ellenkezik az imára adott felelet lehetőségével. Az ember e szerint a filozófia szerint a természet hatalmas és ellenállhatatlan erőinek középpontjában áll, hogy türelme, határozottsága és alkalmazkodása által teremte meg a maga életútját. A természet kerekai mennydörögve forognak előre a maguk kijelölt útján, századokon és évezredek át és aki útjukba kerül, azt elgázolják és semmivé teszik. Semmi értelme kegyelemért rimázkodni, mert a természet nem ismeri a kegyelmet. Márványszerű szépséggel tündöklő arca mozdulatlanul tekint a jövőbe, akárcsak az egyiptomi kőszifnusz. Az ember csak a természet törvényeinek a megismerésével és a hozzájuk való alkalmazkodással építheti föl életének diadalkapuját. Ha az ember elhatározta, hogy megnyugszik az eseményekben, bármi jöjjön is, úgy, amint vannak, ezáltal, erkölcsi diadalt arat. Könnyű átlátni, hogy az ilyen elképzelés semmi lehetőséget nem ad az imádkozásnak sorsa formálásában.

Ezzel a szép, de hideg elmélettel szemben emlékezzünk vissza Jézusnak az

életről és Istenről adott felvilágosításaira, ő, aki azt mondta volt a szamariabeli asszonynak: „Az Isten lélek”, tanítványainak viszont ezt tanította: az Isten „a mi Atyánk”, ő, aki minden kérésünk központjává tette azt az imádságot, hogy legyen meg Istennek akarata „mint a mennyben, úgy a földön is”, a következő mondatban már arra tanít minket, hogy kérjük a mi mindennapi kenyerünket, ő, aki azt kívánta tanítványaitól, hogy tagadják meg magukat és vegyék fel az ő keresztjét, ugyanakkor arra is bátorította őket, hogy szívüknek minden vágyát vigyék Isten elé. A tanítvánnyá levés első feltételül azt jelölte volt meg, hogy legyenek készek meggyűlölni atyjukat és anyjukat s szétosztani minden vagyonukat, — azokat azonban, akik ezt a próbát kiállották, nem vetette alá aszkétikus szabályoknak, nem vonta ki a mindennapi élet eseményeiből, sőt boldog és vidám együttélésre vezette Isten és emberek előtt való kedvességben. Jézus számára Isten mindig a legjobb barátot jelentette, az élet pedig nem sorsszerű kötöttség, hanem olyan jelenet volt, ahol az isteni törvények állandó működése közben az isteni és emberi szabadság korlátozás nélkül nyilvánulhatott meg. Ha összehasonlítjuk az Istenről és az emberről felállított eme nézeteket, azt kell mondanunk, hogy Jézus tanítása sokkal emberibb és tehát valószínűbb mint azé a sztoicizmusé, amelyről fentebb szoltunk.

22. §. Az ima, mint visszahatás.

Az előbb ismertetett látszólagos nehézségek elkerülése végett az imádsággal kapcsolatban két elméletet szoktak emlegetni. Az első minden tényleges eredményt megtagad az imádságról, kivéve azt, mely a léleknek saját magára való visszahatásában áll. Eszerint tehát az imának az imádkozóra azáltal van hatása, hogy az imádság visszahat az azt gyakorló lelkére. Aki imádkozik, magára hat azzal és nem Istenre. Ha áldozatot kér, akkor e kérésének eredményeképpen alázatossá teszi önmagát. Ha megnyugvást kér, a megnyugvás lelkiállapotába imádkozza magát. E szerint az elmélet szerint, ha valami külső dolgot kérünk, akkor azt csak a legáltalánosabb értelemben szabad tennünk s akkor is csak azért, hogy saját magunkat győzzük meg imádkozás közben az isteni gondviselés erejéről. Ha mások részére kérünk valamit, akkor ezt csak azért tegyük, mert az imádkozás közben saját szívünk érzéseit az együttérzés és a jóakarát ösvényeire igazítjuk. Glasgow egyik teológiai professzora a XVIII. században így ír: „Istenre nem lehet hatni imádkozásunk által, őt nem lehet megváltoztatni. Az imádkozásnak csak annyiban van haszna, hogy az ösztönzőleg hat hangulatunk, belátásunk, magatartásunk megváltoztatására és új lelki beállítottságokhoz vezet.” Emiatt a presbitérium eretnokséggel vádolta meg. Ő a zsinathoz fellebbezett, amely fölmentette és azután az egyetemes zsinat sem változtatta meg ezt a felmentést. Dr. Blair hasonlóképpen tanít: „Az a változás, amelyet: imádkozásunk elérhet, saját magunktól függ és nem az Isten adja azt. Az imádkozás igazi értéke abban a lelki átrendeződésben áll, melyet az imádkozó önmaga végez el.” Lord Commes ezeket mondja: „Az a lény, aki világunkat teremtette, törvényei által kormányozza azt, melyek változtathatatlanok, minthogy a legjobbak; és azt képzelni, hogy az Istent meg lehet

változtatni imákkal, könyörgésekkel, vagy áldozatokkal, szentségtörő gondolat, mert az Istenséget velünk egy színvonalra szállítja le." Ezekben az állításokban sok igazság van. Igaz, hogy az: imádság egészséges befolyást gyakorol a lélekre. Aki imádkozik, megnyitja lelkét Isten előtt s így készen áll a szellemi befolyások befogadására. Ám más dolog előkészíteni magunkat egy befolyás befogadására és ismét más önmagunkat befolyásolni. Az imádkozás megnyitja a szívet Isten előtt és amikor a szív nyitva van, Isten megjelenik benne. Ám az ajtó kinyitása egy dolog, a vendég belépése egészen más.

Az imádkozásnak ilyenén való felfogása ellen legelső észrevételünk az, hogy az nem egyezik Jézuséval. Jézus nem azt tanítja, hogy az imádkozás gyakorlata magnetizálja lelkünket, hanem azt, hogy ha imádkozunk, akkor Isten, imádkozásunk következményeképpen olyan dolgokat ad nekünk, amit nem adna másként. És ez igen lényeges különbség. Ha elfogadjuk Jézus tanításait, akkor imádkozás közben magunkat ténylegesen Isten jelenlétében érezzük és remegő szívvel fogjuk várni az ő befolyását lelkeinkben. Ha azonban a fenti elméletet fogadjuk el, akkor egyedül fogjuk érezni magunkat és kétségbeesetten fogunk erőlködni, hogy ezt a jótékony befolyást valahogy érvényre juttassuk önmagunkon.

Szerintem ennek az elméletnek az elfogadása feltétlenül arra vehetne, hogy ne imádkozzunk többé. Az őszintén gondolkozó ember számára képtelenségnek tűnnék föl, hogy szavaiban Istent kérje arra, amiről tudja, hogy csak ő maga érheti el. Az ilyen imádkozás az őszinteség teljes hiányát jelentené. Az önmegjavításnak ezt a módját sokkal természetesebben lehetne gyakorolni meditáció útján. Ahol ez az elmélet diadalra jutott, ott az emberek imádkozhatnak ugyan az emberi szív természetes vágyakozása és ösztönzése folytán, de imádkozásukból hiányozni fog az az erő, mely azt eredményessé tehetné és amely az Istennel való társalgás felemelő érzéséből származik.

Az imádságnak ez az elmélete főképpen két eszmén alapszik. Az első az, hogy az imádság semmiféle hatást sem gyakorolhat Istenre; és a második, hogy semmiképpen sem bírhatja őt rá arra, hogy terveit megváltoztassa. Ám milyen okunk van azt mondani, hogy az imádkozás nem gyakorolhat hatást Istenre. Olyan-e az isteni természet, hogy abból az együttérzés teljesen hiányzik s vajon Isten tökéletessége ellentétben áll-e azzal, hogy Ő meghallgassa az ő gyermekeinek a kérését? Az Új-testamentum semmi esetre sem fest ilyen képet az Istenségről és semmi más okunk sincs föltételezni, hogy az: isteni természet hideg és érzéketlen volna, sőt éppen ellenkezőleg, tökéletesebb lévén mint a mienk, több lehetőséggel kell bírnia még legkisebb teremtményeinek megértése és szeretése irányában is. Ami a második eszmét illeti, igaz, hogy a mi imádkozásunk nem befolyásolhatja Istent az Ő terveinek megváltoztatására, de honnan tudjuk, hogy ebbe a tervbe nem tartozik bele az is, hogy teljesítse azokat a kéréseket, melyek az ő isteni akaratával összhangban állanak; ha pedig ez beletartozik Isten tervébe, akkor az atyai szeretet megkívánja, hogy Isten közelebb hajoljon hozzánk, amikor Őt kérjük. Isten éppen akkor marad hű eredeti nagy tervéhez, ha meghallgatja imádkozásunkat.

23. §. Csak szellemi javakra irányzott lehet az imádság?

A látszólagos nehézségek elkerülésére fölállított második elmélet szerint az imádkozásban csak lelki dolgokat szabad kérni e világ múltó javai helyett. Ha pedig mégis múltó javakat is kérünk, akkor e szerint az elmélet szerint azt csak általánosságban szabad tennünk és semmiképpen sem a magunk számára. Ezt az elméletet több meggondolás támasztja alá. Azt mondják, hogy Jézus, mikor azt ígéri, hogy ha kérünk, adatik nekünk, a Szentlélek megadatásáról beszél, vagyis lelki és nem anyagi ajándékokról. Azt mondják, hogy mi kérhetjük imádságunkban, hogy legyen hitünk, tisztaságunk, szerető szívünk, erőnk, hogy ellene álljunk a gonosznak, mert tudjuk, hogy mindezek jók a mi számunkra, de az anyagi javakra nézve sohasem tudhatjuk, hogy jó-e, ha elnyerjük azokat. Azt mondják, hogy Istentől anyagi javakat kérni önző s tehát nem keresztényi dolog és, hogy ellentétben áll Jézusnak eme mondásával: „Annak okáért mondom nektek, ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, mit egyetek, se a ti testetek felől, mibe öltözködjete. Mert tudja a ti atyátok, hogy nektek mindezekre szükségetek van.” (Lk. XII.) Azt is mondják, hogy az az imádság, mely anyagi javakat kér, túl számítóvá válik.

Mindezekre azt feleljük, hogy bár Jézus a Szentlélekről beszél Lk. XII. 13-ban, ennél sokkal általánosabb kifejezést használ Mt. VII. 11-ben és hogy mind tanításaiban, mind példájában megmutatta sok más alkalommal, hogy igenis helyes dolog e világ javaiért is imádkozni. Az apostolok kérték Isten segítségét külsőleges szükségleteikre is s azt tanították, hogy még a betegekért való imádkozás is helyes és eredményes dolog. Igaz, hogy sohasem lehetünk biztosak, vajjon jó-e, ha valami dolgot megkapunk, éppen ezért mindig úgy kellene imádkoznunk, ahogy Jézus tette, önmegadással, azaz, hogy ne a mi akaratunk, hanem Isten, akarata legyen meg. Jézusnak a Gethsemáné-kertben tartott imája azt mutatja, hogy a külső dolgokért való imádkozás is lehet nagyon őszinte, nagyon szívből fakadó és Istenhez emelő. Lehet, hogy nem előnyünkre, hanem hátrányunkra válnék, ha megkapnók azt, amit kérnénk, ha azonban azt kérjük, hogy ne a mi akaratunk, hanem az Isten akarata legyen meg, akkor az imádság meghallgatása semmiképpen sem lehet számunkra rossz. Azt is lehet azonban, hogy valamire nagyon szükségünk lenne, talán Isten is szeretné, hogy mi azt imádkozással megszerezzük magunknak, de ha nem kérjük, nem is kapjuk meg. A veszedelem tehát kétoldalú, kérhetünk olyat, amit nem kellene megkapnunk s esetleg elmulasszuk a kérését annak, amit meg kellene kapnunk. Amint az apostol mondja: „Nincsen semmitek, mert nem kéritek.” (Jakab IV. 2.) Ezt a kétoldalú veszedelmet úgy kerülhetjük ki, ha őszintén Isten elé tárjuk kéréseinket, ugyanakkor azonban önmegadóan Isten akarata s nem a mienket helyezük előtérbe. Éppen úgy el lehet azonban mondani a lelki dolgokról is, mint az anyagiakról, hogy kérésük veszedelemmel járhat. Law az ő „Az imádság szelleme” című könyvében azt bizonygatja, hogy bár az áhítatosság csúcsai gyakran jó hatásnál vannak a lélekre, a hidegség és a lelki elhagyatottság sem árt néha, sőt bizonyos időkben még jobb, mint az előbbiek, mert az Istentől való függésünk érzetét erősebben kifejleszti bennünk. Valószínűleg az apostol is

erről beszél, mikor a Gal. IV. 14-ben a test kísértéseit emlegeti, melyeknek eltávoztatásáért háromszor is imádkozott minden eredmény nélkül s Isten hatalma az ő gyöngédségében lett tökéletessé. Ezért tehát, ha az anyagi dolgokat azért nem akarjuk kérni, mert nem tudjuk, hogy azoknak elnyerése hasznunkra válnék-e, vagy sem, ugyanez a veszedelem fennáll a lelki dolgokkal kapcsolatban is. Ha pedig azt mondja valaki, hogy az anyagiakért való imádkozás önző dolog, azt válaszoljuk, hogy ha önzően kérjük, akkor a lelki dolgok kérése sem lehet valami jézusi cselekedet. Ha azért imádkozunk, hogy csak mi magunk szabaduljunk meg valami lelki rossztól, az éppoly kevésbé keresztényi dolog, mint ha e világ nehézségeitől való szabadulásunkat kérjük a magunk számára. Ha azonban, bár a saját javunkra kérjük mindezeket, közben azonban túlemelkedünk saját magunkon és a kért dolgokat Isten és az emberek szolgálatára rendeljük, akkor kiemelkedünk az önzés köréből. Kétségtelen, hogy mindannyiunkban vannak csak magunkkal foglalkozó önző vágyak, a kérdés csupán az, vajjon ezeket megpróbáljuk-e letagadni Isten előtt, vagy pedig Isten elé víve azokat, megpróbáljuk azokból fölemelkedve, keresztényi lélekké alakulni át. Az az ellenvetés pedig, hogy Jézus tiltja a világi javak kérését, mert hiszen Isten úgyis tudja mire van szükségünk, megszűnik jelentőséggel bírni, ha megvizsgáljuk Jézusnak ezt a mondását. Ennek a mondásnak a lényege az, hogy ne aggodalmaskodjunk. Aggodalmaskodni ugyanis, akár anyagi, akár lelki javak miatt, nagyon káros a lélek számára. Jézus arra ösztönöz, hogy bízzunk Istenben, szelleme pedig megkívánja, hogy ez a bizalom teljes legyen, akár testi, akár lelki szükségleteinkről van is szó. Igaz, hogy az Isten tudja, hogy mire van szükségünk testileg, de azt is tudja, hogy lelkileg mire van szükségünk. Jézusnak ez a mondása tehát nem használható annak a megállapítására, hogy csak lelki dolgokat szabad kérnünk, testieket pedig nem. És ha az anyagiak kérése számítóvá teszi az embert, a lelkiek kérése is azzá teheti. Életünk jó nagy része egyenesen megkívánja, hogy igenis számolgassuk életünk lehetőségeit, a kérdés mindössze csak az, vajon életünknek ezt a jó nagy részét kikapcsoljuk-e az imádkozásból. Isten teremtett minket, ő adta, hogy lelkünkben személyek és események iránt is támadjon érdeklődés. Ő nem akarja, hogy sztoikus közömbösséggel viseltessünk a minket körülvevő világgal szemben. A föld tele van szépséggel és áldással, melynek felhasználására tehetségünk van. A társadalom, a barátság, a szeretet, a családi érzések, egy nemzethez való tartozásunk lelkünket nem hagyhatják hidegen. Ha tehát Isten belehelyezett bennünket ezek közé a körülmények közé és nem akarja, hogy lelkünk hideg nemtörődömséggel viseltessék irántuk, vajon nem kell-e akkor ilyen irányú vágyainkat és érdeklődéseinket eléje vinnünk? Ha mindezeket kikapcsoljuk, Istennel való társalkodásunkban, akkor azokat megfosztjuk a keresztény élet felemelő hatásától. Ugyanez lenne ez, mint a középkornak az a helytelen felfogása, mely a kereszténységet el akarta választani az élettől, a vallást ki akarta ragadni a hétköznapiakból, hogy csak a vasárnapra korlátozza s Jézus tanításait nem engedte érvényre jutni az utcán és a hivatalban, a szeretet, a szenvedés és a cselekvés világából, hogy csak a templomban néhány perc alatt és egy kis gyülekezetben hirdesse azokat. Jézus ezt az álláspontot nem tanította és saját életében sem követte,

ő megjelent a menyegzőn és a publikánus házában s szóba állott a bűnösökkel is, miért ne tehetnők mi is ugyanazt. Arra tanította a tanítványait, hogy imádkozzanak e világ javaiért is. Miért lennénk mi mások, mint a tanítványai? Akkoriban dicséretesnek tartották, hogy a betegségek meggyógyításáért is imádkozzanak. Miért ne követhetnők tehát mi is őket. Miközben pedig Jézus ezekre ösztönözte követőit, gondolataikat felemelte s szükségleteiket beállította magasabb célok rendszerébe és magasabb rendű áldások lépcsőzetébe. Miért ne lehetne ma is ugyanezt tenni?

IV. FEJEZET.

Előkészületek az imádkozásra.

24. §. Általános megjegyzések.

Miután végigvizsgáltuk az Újtestamentumnak az imádkozásra vonatkozó tanításait és a legfontosabb tudományos és filozófiai ellenvetéseket, most az imádkozás feltételeiről' és segítő eszközeiről fogunk beszélni. Amikor már az értelmi nehézségek fölött győzedelmeskedett az imádkozó lélek, szembetalálja magát az erkölcsi természetű nehézségekkel, melyek talán még mélyebb gyökérrel bírnak, mint az előbbiek. Mert az imádkozásra való erkölcsi fölkészülés sokkal fontosabb, hiszen a szív állapotával és céljainkkal van kapcsolatban. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha az imádkozás több akar lenni, mint egyszerűen csak külső formáság, akkor annak valóságos szükségletek kifejezésének kell lennie. Mindnyájan tudjuk, hogy elmondani egy imádságot még nem imádkozás, hogy a gondolat nélküli szavak sohasem emelkednek föl a magasságba. Kevesebben tudják azonban, hogy az érzés nélküli gondolatok hasonlóképpen távol maradnak az igazi imádkozás lényegétől. Gyakran azt hisszük, hogy a jóság értelmi helyeslése ugyanaz, mint a jóság iránti vágy. Gyakran imádkozunk csupán azért, mert lelkiismeretünk és erkölcsi érzésünk erre ösztönöz, pedig ez még nem igazi imádkozás. Más dolog felismerni, hogy mit kellene kívánnunk és ismét más dolog igazán kívánni is azt. Ezt a két dolgot összecezerélni annyi, mint azt hinni, hogy az imádkozásra való fölkészülés már maga az imádkozás. Igen jó fölkészülés, ugyanis, az imádkozásra, ha meditálunk szükségleteink, bűneink, vagy háládatosságunk alkalmi fölött, ám míg ez a meditálás nem válik érzelmmé, addig maga az imádkozás még el sem kezdődött. Ezek mellett van még egy öncsalás-szerű hiedelem, amely ellen védekeznünk kell. Gyakran az a veszedelem fenyeget, hogy összetévesztjük a szentimentális imádkozást a meggyőződésből, hitből és szeretetből fakadó imádkozással. Minden emberben benne rejlik bizonyos vallásos érzelmesség, a tiszteletnek bizonyos faja, melyet könnyű felébreszteni magunkban.

Ez szükséges az imádkozás és a vallásos élet számára, önmagukban azonban még nem merítik ki a keresztény imádkozás lényegét. Túlságosan a felület dolgai. Túlságosan csak érzelmek, önmagukban véve nincsenek összeköttetésben a jellemmel. Az igazi imádkozás, amint láttuk, az igazi keresztény és eredményes imádkozás az egyetlen imádkozás, melyet művelni érdemes, nem a formáság, hanem a hit dolga, nem az értelem, hanem a szív birodalmába tartozik, nem átfutó érzelmekből, hanem állandó célokból fakad, nem a tiszteletadás érzéséből, hanem az élet keresztény értelméből keletkezik. Nagyon fontos tehát, hogy jól készüljünk föl az imádkozásra s különösen erkölcsileg készüljünk föl rá. Ha a rákészülés már megvan, utána az imádkozásnak magától kell jönnie. Senkinek sem kell erőlködni, hogy imádkozni tudjon, mert az imádkozás a lélek szabad megnyilvánulása, viszont igenis kell törekednünk az erkölcsi rákészülésre, hogy az imádkozás útjából eltakarítsuk az erkölcsi akadályokat. Ezért a meditáció és az önvizsgálat mindig

hasznos segédeszközei az imádkozásnak. Az önvizsgálásnak az a célja, hogy céljainkat és kívánságainkat végig elemezze, hogy meglássuk, mik azok és merre irányulnak. S hogy meggyőződésünket Isten jelenléte és az örökkévaló igazságok iránt elmélyítse. Különösen pedig, minthogy már egyszer kifejtettük a keresztyén imádkozáshoz szükséges három dolgot (szellem, igazság és hit) — meditációnknak az a célja, hogy az imádkozás eme lényeges elemeire fölkészítsen minket.

25. §. Organikus és lélektani készültek.

Néhány évvel ezelőtt, mikor ezeknek a soroknak az írója még egy nyugati városban - Észak-Amerikában (a fordító) - lakott, egy híres frenológus látogatott el oda s többek között hat protestáns lelkésznek a fejét is megvizsgálta. Utána azt mondotta, hogy mindannyiuknál hiányzik az imádás és a tiszteletadás tehetsége, természetből fogva nem áhítatos hajlamúak s hozzátette, hogy egyiküknek sem lett volna szabad a lelkészi pályára lépni. Ami azonban még meglepőbb, az az, hogy mind a hat lelkész elismerte a frenológus megfigyelésének a helyességét. Mindannyian megerősítették, hogy tényleg nem áhítatos és vallásos természetűek és hogy vallásosságuk nem fejlődés útján, hanem életüknek válságos fordulata következtében keletkezett. Mint e hat lelkész egyike, magam is csatlakoztam a többiek véleményéhez, ami minket magunkat illetett, de tagadtam az ebből levont ítéletet. Azt hiszem, ugyanis, hogy éppen annyira alkalmas a lelkészi hivatásra az az ember, akinek a vallása élmény és meggyőződés útján keletkezett, melyek az életküzdelmekből, belső meghasonlásokból és komoly számotvetésből származnak, — mint az, akinek a vallása szervi adottságából fejlődött ki. Sőt, az ilyen ember, aki saját-maga is átment az élet tövises útján s érezte magában a vallásos meggyőződés első rügyeit fölfakadni, az ilyen ember még nagyobb szolgálatára lehet embertársainak, mint az olyan, akinek vallása a természet ingyen ajándéka csupán. Mégis, bizonyos, hogy vannak organikus és lélektani rákészülések az imádkozásra, melyek minden egyénél különbözők. Ezek fölött nincs hatalma s hiányukért, vagy meglétükért nem felelős. Fontos, hogy ezt mindenki jól megértse, mert igen sokan kínozzák magukat szükségtelenül amiatt, mert önmagukban nem tudják fölfedezni azokat az áhítatos vonásokat, melyeket másokban látnak. Viszont azok, akikben ezek az áhítatos vonások a természet adományaképpen bővelkednek, könnyen abba a kísértésbe eshetnek, hogy azokkal meglegedjenek és az imádkozást pusztán érzelmi gyakorlattá tegyék. Hogy ezeket a tévedéseket elkerüljük, meg kell tanulnunk különbséget tenni az organikus vonások, az érzelem melegsége és ama komolyság között, melyet az életküzdelmek, a meggyőződés és a cél adnak, az imádkozásnak. Az organikus vonások szépek, melengetőek és, ha nagymértékben adatik nekünk, igazán hálásaknak kell lennünk miattuk. Arra ösztönöznek minket, hogy felfelé nézzünk, hogy tiszteljünk szülőket, fölötteseket, hősüket, szenteket, nagy és zseniális embereket és hogy tiszteletünk csodálattá és imádatá váljék, mikor a Legmagasabb közelébe ér, hogy ott boldogságot találjon. Ez az érzelem az erkölcsi természet koronája, összhangot ad az egész jellemnek, kiküszöböli a heves,

durva, vagy alacsony megnyilvánulásokat. Azáltal, hogy alázatosságra készít, méltóságot ad, mert az a természet törvénye, hogy, akik megalázzák magukat, fölmagasztaltatnak. Ez az érzelm gyönyörűséggé teszi az imádkozást s különösen az imádkozásnak azt a részét, mely csodálatból és imádásból áll. Akiben megvan ez az érzelm, keresi és élvezi a tiszteletreméltó emberek jelenlétét és gondolkodását, szeret együtt lenni öreg és bölcs és tisztelt férfiakkal s lassanként odanő, hogy szeretni fogja és keresni fogja az Isten közelségét. Imádkozásunknak megkülönböztető jegye lesz az önkéntes alázatosság és a ragyogó szemű fölfelén estes. Ez azonban még egymagában nem az imádkozás lényege és nem is tartalma. Mindössze csak egyik eleme és hangulata. Ez még csak rákészülés az imádkozásra, hogy örömmel ismerjük föl az Isten-keresés boldog áldásait s megnyissuk lelkünket a vele való találkozás előtt. Ám a világi életben is így van az, hogy sokszor élvezhetjük valakivel együtt lenni, bár semmi mondanivalónk sincs hozzá. Ha pedig nincs mondanivalónk a számára, akkor nem is lehet igazi közösségünk vele. Lehet, hogy beszélünk hozzá, ránézünk s élvezettel szemléljük arcát, tanulmányozzuk jellemét, ez azonban még mindig csak előkészület és nem a közösség maga. Jöhet valaki, aki sohasem látta őt azelőtt s félannyira sem tiszteli és szereti őt mint mi, de lehet, hogy komoly dolga van vele s valószínűbb közösségbe kerül vele egy pere alatt, mint amilyenben mi valaha is voltunk.

Szükséges megértenünk ezt a különbséget a természetadta érzelm és a meggyőződésből fakadó imádkozás között, már csak azért is, hogy akikben megvan ez az áhítatos vonás, ne legyenek megelégedve csupán ennyivel, akikben pedig nincs meg, ne csüggedjenek el. Akikben megvan, legyenek hálásak érte, de tekintsék azt csupán előkészületnek az Égi Atyával való közösségre, akikben azonban nincs meg, ne gondolják, hogy emiatt nem fognak tudni imádkozni teljes sikerrel. A meggyőződés, az emelkedett cél, szívünknek és életünknek helyes iránybaállítása éppoly őszintévé és örömteljessé tehetik imádkozásunkat, ha hiányzik is belőle az a természetadta áhítatos vonás, amelyet másokban annyira csodáltunk.

Az imádkozásra való rákészülésnek vannak a tisztelet és az imádás mellett más organikus adottságai is. Ilyenek a reménység és a félelem, a szépség és az igazság felé vonzó adottságaink s más jellemző vonások, melyek az egyén természetes énjéhez tartoznak. Mikor ezek közül egyik, vagy másik nagyobb mértékben van meg bennünk, könnyen felismerhetjük befolyásukat az áhítatra. A reménység bizalmat ad az imádkozónak, hogy szabadon és örömmel telten emelkedjék az Isten felé. A félelem sürgeti az imádkozást s kitartóvá teszi, a szépség szeretete emelkedettséget és színt ad megnyilatkozásunknak. Az igazságosság utáni vágy önvallomásunkat őszintévé és alapossá teszi s hozzásegít, hogy önmagunkat teljes egészében Isten akarata alá rendeljük. Így különböző módon készít elő minket természetünk e magasabb igazságok világába való lépésre s nekünk csak arra kell vigyáznunk, hogy ezt az előkészítést ne tévesszük össze a megérkezéssel, az imádkozással, a közösség teljességével.

Kétségtelenül, ezeket a képességeket fejleszteni is lehet. Ám, amint semmiféle nevelés nem tehet valakit nagy költővé, szónokká, vagy államférfivá,

amint semmiféle fejlesztés nem emelhet valakit a tudomány, a matematika és azok alkalmazásának koronázatlan királyai közé, éppen úgy semmiféle gyakorlás sem fejlesztheti ki ezeket az áhítatra készítő adottságokat, ha azok nincsenek meg bennünk. Meg kell elégednünk tehát azzal, hogy ezek az áhítatra készítő vonások nem mindenkinek adatnak g tudnunk kell amellett azt is, hogy ezek egymagukban még nem jelentik magát az imádkozást, sőt nem is lényegesek minden esetben, mert mellettük van egy másik „még ragyogóbb út”.

Gyakran mondják, hogy a nők természetből fogva vallásosabbak, mint a férfiak. Ha a vallást a maga szélesebb értelmében vesszük, mint mely a szeretet, a bizalom és az engedelmség útján vezet minket Istenhez, akkor ez az állítás nyilvánvalóan nem igaz. Legalább is lehetetlennek látszik, hogy Isten ilyen különbséget tenne azoknak a természetében, akiket egymás segítségére rendelt minden dologban. Ha azonban azt jelenti ez az állítás, hogy a nőkben erősebb a hajlandóság, mint a férfiakban a nyilvános istentiszteletek látogatására és hogy több örömet, találnak a csodálásban és az imádságban, mint a férfiak, akkor ez az állítás helyes. A tisztelés és csodálás szép érzéke a nőkben inkább ki van fejlődve, mint, a férfiakban és ha a nők tudatában vannak ennek az adottságuknak s egyúttal nem túlozzák el annak jelentőségét, akkor felbecsülhetetlen szolgálatot tehetnek saját maguk, élettársuk és gyermekeik lelki felemelésének a terén.

26. §. A szív előkészülete.

Térjünk át most az imádságra való előkészület fontosabb részeire. Ezek: a szív, az értelem és az akarat előkészítése. Mindezek általános és különös előkészítést kívánnak, Az általános előkészítés során szükségünk van a szeretet, a hit és a céltudatosság életünk síkjába való beállítására. Minthogy azonban e világ gondjai, gyönyörűségei és elfoglaltatásai ezeket az alapvető vágyakat és meggyőződéseket gyakran elhomályosítják, szükséges, hogy különleges előkészülettel felfrissítsük azokat, ha mindennapi imádkozásunk igazi forrásaiként akarjuk használni azokat.

Beszéljünk tehát elsősorban a szív előkészületeiről. Világos, hogy semmit sem kérhetünk teljes komolysággal, ha csak nem óhajtjuk azt teljes szívünkkel és hogy következésképpen, ha csak szívünk nem vágyakozik lelki dolgok után, nem is imádkozhatunk azokért őszintén. Ez a titka annak a látszólag kegyetlen igazságnak, hogy a meg nem tértek imáinak nincs eredménye és hogy a meg nem igazolt egyéneknek nincs joguk imádkozni. Bár ez az igazság ilyen formában nem egészen helyes, annyi igazság mégis van benne, hogy ha eredményesen akarunk imádkozni, akkor minden vágyunknak az imádság céljára irányozottnak kell lennie. Mindenekelőtt ugyanis a keresztény imádság főcélja a lelki dolgok kérése és ha mi azokat nem szeretjük, akkor nem is kérhetjük azokat őszintén. Továbbá, ha anyagi javakért imádkozunk, nem lehetjük ezt teljes hittel, hacsak lelkünk keresztény szellemben nem kéri azokat. Tehát csak az tud szívből imádkozni, akinek a szíve rendben van Istennel, aki lelke mélyéből óhajtja Istent megismerni, szeretni és szolgálni s ez életének legnagyobb boldogsága. Az imádkozásra való felkészülés első feladata tehát az, hogy meglegyen bennünk a szeretetnek ez a mélységes belső

élete. Ebből az életből aztán könnyen folyik a hála, a könnyörgés és a bűnvallás lépcsőzete. Minthogy a lélek természeténél fogva fölfelé vágyakozik, gondolataink könnyen követik ezt a szárnyalást, valahányszor a mindennapi élet eseményei alkalmat nyújtanak erre. Ahol azonban a szív nincs fölkészülve, ott mindig bizonyos fokú erőltetésre van szükség, ha imádkozni akarunk. Az előbbi esetben gondolataink, mint Milton angyalai, természetesen tartanak fölfelé, könnyűségüknél fogva és a visszaesés, vagy lezuhanás számukra igazi katasztrófa. Az utóbbi esetben azonban természetes nehézségüknél fogva, melyeket a földi célok súlyosítanak s az önző diadalra, egyéni kielégülésre való vágyak még jobban megterhelnek, lefelé vonzódnak s a fölfelé vivő út a természetellenes.

Föltéve azonban, hogy életünk céljait az igazság birodalma felé irányoztuk s szívünk vonzódása Isten felé ragad, még akkor is előfordul, hogy szárnyalásunk meg-meginog s mi hibás ösvényre térünk. Gyakran előfordul, hogy rövidebb-hosszabb időre elidegenedünk Istentől s ezt imádkozásunkban fedeztük föl. Ilyenkor szörnyű nehéznek találjuk az imádkozást, nincs mondanivalónk, csak a múlt élményeire való emlékezéseink alapján imádkozunk, mert a jelenben az ilyeneknek híjával vagyunk. Szavaink megsokasodnak, gondolataink megritkulnak. Ez az állapot nyilván mutatja, hogy szívünk eltávolodott Istentől s figyelmeztet rá, hogy itt az idő visszatérni hozzá. Ilyenkor különleges előkészület vélik szükségessé. Ilyenkor azért imádkozunk Istenhez, hogy tanítson meg minket imádkozni. Ráfordítjuk figyelmünket valóságos szükségéseinkre, míg csak a bocsánatért és a békességért, belső életünk feléledéséért való vágyakozásunk vissza nem tér. Megvizsgáljuk múltbeli gondolatainkat és cselekedeteinket, amíg csak föl nem fedezzük, hogy mi vezetett el minket az igazi ösvény közeléből. S ha őszinte alázatosságunk fölébred bennünk, abból ismét kifejlődik az igazi vágyakozás, melynek alapján imádkozásunk újból a szív kifejezésévé fog válni.

27. §. Az értelem előkészítése.

Az imádkozásra való értelmi felkészülésből kitűnő leckét ad az apostol, mikor azt mondja: „Aki Isten elé járul, hinnie kell, hogy ő létezik és megjutalmazza azokat, akik őt keresik.” (Zsid. XI. 6.)

Mikor imádkozunk, nemcsak kívánnunk kell azt, amit kérünk, hanem hinnünk isi kell, hogy van Valaki, aki teljesíteni fogja a mi kérésünket. Könyvünk első része ezt a meggyőződést próbálta alátámasztani. Ezek után is azonban állandóan szükséges az értelmi rákészülés, gondolataink összegyűjtése, szükségseink átgondolása és a körülmények mérlegelése.

Foglalkozzunk először a rákészülés fontosságával.

Az imádság az emberi lélek legmagasabbrendű tevékenysége, az emberi élet legmagasztosabb pillanata, az ember legcsodálatosabb előjoga. Méltóságot ad az agyagba helyezett gyarló léleknek, lerombolja külső életünk megkülönböztetéseit

és legkisebb felebarátunk iránt is tiszteletre gerjeszt, hiszen ez a magasztos előjog éppoly mértékben adatott neki is, mint nekünk. A legmagárahagyatottabb nyomorult is, kinek egy barátja sincs az emberek között, a legbensőségebb barátságba léphet az egész világ Uralkodójával, — a legtudatlanabb elme is, melyben a földi tudományok leghalványabb visszfénye sem pis-lant fel noha, az egész világmindenség lényegét felfoghatja, — a legelvetemedettebb bűnös is, akitől még a megértő és megbocsátó lelkek is visszahúzódnak, bensőséges viszonyba kerülhet a Legszentebbel és a Legdicsőségesebbel: ha imádkozik. Minél nagyobb azonban ennek az előjognak az áldása és az értéke, annál megvetendőbb, ha visszaélnék vele. Nincs a világon magasztosabb és áldottabb cselekedet, mint az őszinte imádkozás. Ha azonban az imádkozás pusztá formassággá, ceremóniává, üres kötelességgé, divatos, vagy illő cselekedetté süllyed, akkor az ilyen imádkozásnál nincs megvetendőbb az összes emberi gyarlóságok között, Ne csúfoljátok ki Istent és ne alacsonyítsátok le magatokat az ilyen imádkozással! Az az imádkozás, mely csupán formáság, olyan burkot von az őszinte ember lelke köré, mint a jég közé rekedt hajóra az északi sark tele.

Az imádkozás önkéntes közeledés a legszentebb és legmagasabb Lényhez. Senki se rohanna csak úgy, fölkészületlenül, valami kiváló személy meglátogatására, senki se menne valami különösen nagy és jó férfiúhoz anélkül, hogy előbb meg ne gondolná, mit is akar mondani neki. Az ember először felöltöztetné értelmét legjobb gondolataiba, hogy legértékesebb részét mutassa be neki s ugyanakkor arra is törekednék, hogy őszinte, gyöngéd és várakozó hangulatot öltson magára. Nem kell-e Isten elé is hasonló tisztelettel járulni? Az imádkozás amellet nem könnyű dolog. Az imádkozáshoz erőre van szükség. Hogy összpontosítsuk és beirányítsuk értelmünket a Láthatatlan, a Szellemi, a Végtelen felé; és hogy komoly nekiszánással fölemeljük gondolatainkat, szükségünket és szeretetünket abba a magasságba. Sajnos, igen sokan minden előkészület nélkül kezdenek imádkozni, csupán csak az előre kiszabott időt véve tekintetbe. Az ilyen imádkozás legtöbbször hamis és üres és széllel bélelt szavakkal telt csupán. Ha mindig szellemi beállítottságúak lennénk, akkor persze nem lenne szükség" előkészületre. Amíg azonban elérjük ezt a szellemi állapotot, amíg tökéletesekké lehetünk a jézusi értelemben, amíg egész életünk imádsággá és zoltárrá lesz, addig legtöbbünknel még sok időre van szükség és addig szükséges, ha csak pár perces is, a rákészülés. Magunkba kell térnünk és meg kell vizsgálnunk lelkiállapotunkat, hogy készen van-e ennek a magas-rendű cselekedetnek az elvégzésére.

Most pedig foglalkozzunk a rákészülés természetével.

Első teendőnk, hogy Isten jelenlétét megérezzük. „Aki Isten elé jön, hinnie kell, hogy ő van.” És pedig nemcsak az értelem hideg módszerével, teológiai tételként, hogy van egy ős ok. Nem. Hanem, ha értelmeket elválasztotta Istentől a sok földi gondolat, alacsony vágyakozás és üres bölcselkedés, ha elvesztetted az ő jelenlétének érzését, — térj magadba, vedd észre, hová süllyedtél s aztán próbáld

elképzelni, hogy ő most is közel van hozzád és szemei rajtad nyugszanak. Ezek a mindig nyitott szemek, melyeknek pillantásától az éjszaka fényleni kezd, mint a nappal h a borzalmasan nagyszerű jelenét, mely láthatatlanul körül ölel balról és jobbról s akinek végtelen és hatalmas tenyerében élünk, vagyunk és; mozgunk. Próbáld elképzelni, hogy Isten van, de nem valami távoli hatalmas trónon, hanem itt körülötted, része annak a lehelletnek, amellyel te az ő dicséretét szavakká formálsz s része annak a szívdobbanásnak, mely az ő végtelen jóságának felismerése nyomán benned támad. Része egész életednek is. S ha így elképezed őt, akkor szavaidat nem fogod értelem nélküli üres visszhangként elkiabálni, valami, a világmindenség ismeretlen rejtekében keresett, távoli hatalom hívásaként, hanem meghatottan fogod feléje sutogni azokat. Feléje, aki még el nem mondott gondolataidul is hallja és ismeri. Amikor pedig már el tudjuk képzelni, hogy Isten jelenlétében vagyunk, akkor gondoljuk át, mit akarunk kérni tőle, miért imádkozunk, szóval értsük meg önmagunkat is. Valószínűleg este van, egy nap lejárt. Bizonyára gondokkal és fáradsággal tele nap volt az, de már eltelt, a világot kizártuk elménkből b most egyedül vagyunk azzal a nagy Szívvel, mely meleg együttérzéssel dobban össze a mienkkel. Bizonyára hálákat fogunk adni Istennek; lássuk azonban először, ha készek vagyunk-e köszönetet mondani Neki teljes szívünkkel. Érezzük-e igazán, azt a nagy szeretetet, mely ezen az egész napon át körülvett minket? Érezzük-e, hogy Isten szeretete mosolygott ránk reggel a napsütötte égről és a friss levegőből, — hogy Isten szeretete sugárzott ránk barátaink szeméből, szereteteink szavaiból, a könyvből, melyet egy percre fölnyitottunk, abból a gondolatból, mely átvillant az agyunkon, abból a hangulatból, mely a boldogság érzését melengette út egész valónkon? Ezer hasonló esetből csak földi okokat és okozatokat magyaráztunk-e ki, vagy meg tudjuk pillantani mögöttük, az örökkévaló mennyei Forrását? Ha minden adományban Istent fedezzük föl, akkor őszintén tudunk hálát is adni neki. Imádságunknak a hálaadás után bizonyára bűneink megvallása következne. Bizonyosodjunk meg azonban afelől, vajon tényleg tudatában vagyunk-e bűnös voltunknak. Látjuk-e tisztán, hogy ennek a napnak a folyamán hányszor voltunk haragosak, ingerlékenyek, hányszor használtunk kemény és éles szavakat s hányszor próbáltunk boldogtalanságot sugározni magunk körül, inkább, semmint örömet! Emlékezzünk-e, hogy önzésünk, vagy közönyösségünk folytán hányszor mulasztottuk el apró kis dolgok elvégzésével mások boldogabbá, vagy jobbátételét?

Emlékezzünk-e, hogy gondatlan, hányaveti szavaink hányszor bírtak másokat arra, hogy ők is könnyen vegyék a bűnt s megfélemedkezzenek fogadalmairól? Emlékezzünk-e, hogy kötelességünk elvégzésekor csak a kezünk mozdult meg, a szívünk nem, hogy csak hidegen és gépszerűen munkálkodtunk? Emlékezzünk-e, hányszor mondtunk ítéletet másokról és hányszor kerítettük körül a szívünket a gőg, vagy a zárkózottság szöges drótsövénnyel? Az lett volna a kötelességünk, hogy szeressük Istent teljes szívünkkel, teljes elménkkel és minden erőnkkel, s felebarátainkat, mint önmagunkat. De vajon hol volt a mi szeretetünk? Talán egyáltalán eszünkbe sem jutott az Isten. Talán felebarátainkra csak azért gondoltunk, hogy kihasználjuk őket, hogy jellemüket megszóljuk, hogy érzéseiket megsebezük. Azt hiszem, ha föltesszük magunknak ezeket a kérdéseket,

feleletképpen mindannyian elmondhatjuk: „Isten, légy irgalmas hozzám, bűnöshöz!”

Ezután bizonyára arra akarjuk kérni Istent, hogy szabadítson meg minket a gonosztól s jóvá és tisztává tegyen. Legyünk azonban bizonyosak először arról, ha tényleg szabadok akarunk-e lenni a gonosztól, ha tényleg tudatában vagyunk-e a bűn kárhozatos voltának, s ha igazán alá akarjuk-e vetni magunkat Isten akaratának, hogy úgy tegyen velünk, ahogy akar. Ha nem vágyakozunk igazán a szabadítás után, ha nem éhezünk és szomjúhozzuk az igazságot, ha nem akarunk őszintén és teljesen Isten szolgálatában állni, akkor hiába mondunk üres szavakat imádkozásunk közben. Érezzük át tehát az inteni segítség és az isteni lélekkiáltó szükségességét szíveinkben, azoknak az ő fia képére való átformálásában. Nézzünk előre s ismerjük fel azokat a kötelességeket, amelyek még reánk várnak. Azt az ítéletet, mely el fog jönni, azt a számadást, melyre köteleztetni fogunk. A múltból okulva láthatjuk, mennyire alkalmatlanok vagyunk kötelességeink és felelősségünk elvállalására s mennyire valószínű, hogy meg fogunk inogni a kísértés órájában, hacsak Isten új szívet nem teremt bennünk s mélyebb hittel, a bűn veszedelmes és kárhozatos voltának tisztább felismerésével s az örökkévaló valóságok emelkedettebb megérzésével fel nem ruház. Mindezek a megfontolások alkalmasak arra, hogy teljes komolysággal készítsenek rá minket az isteni segedelem kérésére.

28. §. Az élmény.

További rákészülésünk az élet mélységes élményeiből fakad. Lehet, hogy sikerül végre őszintén imádkoznunk, de csak fölületesen, mert imádságunk nem lényünk mélyéből fakad. Lehet, hogy az igazságot csak megértés folytán szeretjük s nem annak mélységes átérzése miatt. Amikor azonban elmondhatjuk a zoltáríróval: „A mélységből kiáltok hozzád, Uram!” (Zsolt. CXXX. 1.), akkor készültünk föl erkölcsileg is az imádkozásra, mert akkor rákészülésünk mélységes élményből fakadt. Az igazi rákészülés csak az élet és a szív mélységeiből fakadhat.

Az életnek vannak mélységei. Lehet, hogy hosszú éveken át tapossuk a rutin, a megszokás ösvényeit, egyszer azonban bekövetkezik a válság. Sokszor a jólét felhőtlen éveinek sorát egyszerre csak megszakítja a bajok és gondok láncolata, mint ahogy a folyam sima sodrát megtörik a vízesések, hogy hanyatt-homlok zuhanjon le a habos, örvénylő mélységbe. A boldog családi élet ajtaján bekopogtat a halál, atya, anya, gyermekek kiszakadnak a szerető körből. A szeretet kiábrándulásban törik meg, reménységeink meghiúsulnak, a jólét megszűnik, rossz sors köszönt reánk, betegség köti gúzsba testünket, lelkünket. Mindannyiunk életében állhatnak elő ilyen órák s mi lépésről-lépésre lejjebb és lejjebb szállunk a megpróbáltatások és a fájdalmak mélységébe. Csodálatosképpen azonban ebből a mélységből a szív tisztábban látja Istent, mint a boldog élet napsütötte ormairól, mint ahogy nappal is tisztábban látszanak a csillagok a kút mélyén dolgozó ember számára. Mikor körülöttünk minden sötétté lett, belső világosságunk egyszerre nőni kezd. Mikor az emberek megcsalnak, akkor látjuk, hogy milyen hű az Isten. Amikor a halál közeledik felénk, felhajnallik szívünkben a halhatatlan élet reménysége.

Ilyen órákban tanulunk meg igazán imádkozni.

Vannak azonban még mélyebb mélységek is, mint a külsőleges megpróbáltatások mélységei, pillanatok, amikor kívülről semmi sem fenyeget minket, csak belsőleg alszik ki az örömnél és a boldogságnak minden fénye. A legtöbb ember átmegy lelkiileg a kételkedésnek azon a mélységén, melyben elveszítjük hitünket Isten, az emberek és önmagunk iránt, melyben kétségbeesetten kérdezzük az élet értelmét és nem találunk rá feleletet, melyben minden hiábavalóságnak és ürességnek tűnik fel és szívünk csüggedten fordul minden felé a nap alatt. Sötétebb ez a lelki mélység, mint az egyiptomi éjszaka s nincs belőle felhajnalodás, sem könny, sem sóhaj, sem vigasztalás meg nem könnyít. A kételkedésnek ebben a mélységében, mikor olyanok vagyunk, mint a sötét erdőben eltévedt gyermek, mi mást tehetnénk, mint hogy Istenhez kiáltunk. Ez az egyetlen orvosság, az egyetlen szabadulás. A léleknek ezt a betegségét semmiféle okoskodás, érvelés és bölcselkedés meg nem gyógyítja, egyedül csak az imádkozás. Ha elég hitünk maradt, hogy Istenhez kiáltunk, akkor a béke és a világosság még visszatérhet hozzánk.

Van azonban még ennél is mélyebb mélység, a bűn mélysége. Milyen megrázó pillanat az, mikor bűneink tudatára ébredünk! Mikor teljes meztelenségében, tárul elénk önző és háládatlan voltunk, gögös és hiú, világias és felületes életünk! Néha fölemelkedik e világ szokásaiból font fátyol a szemünk elől, tükör elé kerülünk s teljes döbbenetességével pillantjuk meg önzésünk és akaratosságunk rút vonásokban eltorzított arcát. Minden vonás egy-egy gonosz cselekedet képsorozatát pergeti le szemünk előtt s eltékozott éveink gyászos menetben járulnak elénk, hogy szomorú, szemrehányó szavakkal kérdezzék tőlünk: „Miért vesztegettél el minket? miért töltötted meg óráinkat meggondolatlan bolondságokkal? miért szennyeztél be minket alacsony indulataid foltjaival?” Azok a bűnök, melyeket elkövetésükkor oly könnyedén mentegettünk s olyan kicsiknek tartottunk, most sötét és ijesztő nagyságban tornyosulnak fölénk s mikor züllöttségünk, elvesztett ártatlanságunk, kihűlt érzelmeink és elrútított eszményeink mélységébe zuhantunk s lelkiismeretünk mázsás öklökkel döngeti a mellünk, mi mást tehetünk, mint hogy ismét csak Istenhez kiáltunk! Mert még ebből a mélységből is remélhetjük, hogy kiáltásunkat meghallják oda-fönn. Jézus példázata szerint is az az ember, aki megállott egymagában s mellét verve ezeket mondta: „Isten, légy irgalmas hozzám, bűnöshöz!” — nagyobb békeséggel távozott el, mint az a másik, a kevély.

Ha azonban vannak mélységei a szomorúságnak, az örömnél is akadnak élményei, mikor életünk hirtelen gazdaggá, teljessé és reménykedővé válik, mikor egyszerre kívül és belül minden mosolyogni kezd. Mint ahogy hideg és megkészt tavasz után egyszerre meleg napok következnek reánk, fölpattantják a rügyeket s bimbók pompájába öltöztetik a fákat, hogy a levegő ezernyi virág leheletétől lesz mámorosán és édesen nehéz egyszerre, — úgy történik ez sokszor életünkben is. Az anya szívéhez szorítja újszülött kisdedét s még a gyermeke iránt érzett szereteténél is hatalmasabb érzéssé válik benne az Isten iránti háládatosság. Rajongva szeretett testvérünk, vagy leányunk gyógyul föl abból a betegágyból, amelyet a földi

bölcsesség már halálos ágynak kezdett elkeresztelni; vagy belső világosság kezd egyszerre elvilágosodni bennünk, kételkedéseink ködéből a meggyőződés napsütötte csúcsaira emeltetünk s életünk ösvénye ismét tisztán kanyarog célunk városa felé; tudjuk, hogy mit kell tennünk s erőnk is támad hozzá; méltóaknak bizonyulunk a perc fontosságához, mely magasztos elvekért kíván tőlünk áldozatot; lelkiismeretünk nem hív hiába s az önmagunkkal való megbékélés szent kiegyensúlyozottságában az ég boldogságából kapunk ízelítőt. Látjuk az igazság diadalát, melyet mindig reméltünk, de melynek a lehetőségét sohasem tudtuk fölfedezni, látjuk a szentség, a tisztaság, az áldozatos lelkűség és a hősiesség önmegtagadás szépségét diadalmasan fölragyogni s alázatosan meghajtunk előtte, mint a gyermek a karácsonyfa előtt, hogy hasonló

boldogsággal teljék meg nyomán a lelkünk. Ilyen mélységes élményei is vannak az életnek s ha ezeket átérezzük, akkor imádságunk megszűnik csupán formáság, bölcsekedés, vagy érzélgősség lenni s őszintévé és igazzá válik. Az ilyen pillanatok vezetnek önmagunk megértéséhez, az ilyen pillanatok nyitják meg az utat jellemünk elmélyülése felé s teszik imáinkat a régi, felületes szósorozat helyett az értelem mélységeiből fakadó imádkozása.

Mert összetett lények vagyunk, sok minden van lelkünk fölszínén, de még több annak mélységében. Az igazi imádság pedig alulról, a mélységből fakad. Lelkünk felülete egy dolgot mondhat s annak a mélye egészen mást.

Az emberek szívében is vannak mélységek. Onnan is származnak mély eredetű érzelemforrások s amerre azok folynak, arra kanyarog az életünk is. Lehet, hogy vágyaink másfelé küldenének, ezek azonban csak múltó és értéktelen vágyak. Az állandó és célt mutató életvágy a mélységből fakad. Azok csak holtágak, ez maga a folyam.

Hasonlóképpen vannak felületes és mély gondolatok. A mély gondolatok adnak maradandó meggyőződéseket. A felületes gondolatok csak múltó vélemények melegágyai lehetnek. Legtöbb embernél a hit csak azt jelenti, amit szeretnének hinni, vagy illőnek tartanának hinni. Nem gyökerezik élményekben, nem ered megpróbáltatások, elmélyülések és útkeresések forrásaiból. Tulajdonképp nem is hisznek, csak úgy tesznek, mintha hinnének. Márpedig miféle imádkozás származhat felületes érzelmekből és véleményekből? Bizonyára nem igazi imádkozás. Felületes gondolkozással az ember imádkozhatik Istenhez, hogy adjon neki kegyes, igazságos és jó lelket, közben azonban mindezek mögött gazdagságot, népszerűséget, diadalt óhajt embertársai fölött. Ez utóbbiakban igazán hisz, ezekre építi föl az életét. Tehát csak ez is lehet imádságának igazi tartalma.

Csak az ember tud igazán imádkozni, akinek imádsága az élet mélységeiből fakad. Csak azért imádkozhatunk igazán, amiért élünk. Ha magasztos célokért élünk, ha azt óhajtjuk, hogy valamivel előbbre vigyük az emberi haladás ügyét és könnyebbé tegyük az emberi szívekre nehezedő terheket, ha azért élünk, hogy jobbakká tegyünk másokat s mi magunk is jobbakká legyünk, — óh, akkor az imádság oly könnyen és szabadon száll föl az ajkunkról!

Oly könnyen és természetesen, mint ahogyan a füst emelkedik fölfelé, hogy a levegő magasabb rétegeiben mind tisztábbá és tisztábbá legyen. így fognak a mi

gyarlóságokkal terhelt gondolataink is Isten felé szállani, hogy végül is megnyugodva és megerősödve álljanak meg az ő fenséges Arca előtt. Így tudunk osztatlan figyelemmel s a bizonytalanság teljes kiküszöbölésével emelkedni Istenhez. Így tudjuk imádkozni a munkát és munkálni az imádságot. Így szűnik meg imádkozásunk formális, erőltetett és kényszeredett maradni, hogy egyszerűen Isten előtt való járássá, az Ő szellemében való munkálkodássá váljék s szeretetet, világosságot és erőt kapjon Tőle. Ezért kell az élet és a szív mélységeiből kiáltani imádkozásainkban az Istenhez.

V. FEJEZET

Módszerek.

29. §. Magán imádkozás.

A keresztény ember imádkozásának legnagyobb része mindig magányos imádkozás volt. Imái Istennel való párbeszédnek. Ha vallása nem ösztönzi erre, akkor nyugodtan kételkedhetünk is annak őszinteségében. Ha imádkozása inkább nyilvános, mint magános, ha nem dolgozószobájában, hálósobájában és-magános sítái alkalmával születnek meg, hanem csak templomban, vagy társaságban, akkor a keresztény embernek meg kell kérdeznie magát, vajjon nem inkább az emberek véleménye miatt imádkozik-e, semmint azért, hogy Istennel közösségbe kerüljön. A magános imádkozás egyúttal minden más imádkozásnak a forrása is. Akinél nem válik rendes gyakorlattá az Istennel való magános társalkodás, annál a nyilvános imádkozás sem lesz őszinte. Formális, száraz és közhelyek ismétléséből álló imádkozás lesz az csupán. Az igazi vallásosság rendszeresen gyakorolja az Istenhez való menekvést, csak a maga csupasz lelkét víve hozzá. Ezt a belső életet állandó imádkozással kell fejleszteni h akkor az könnyen válik nyilvános áhítatoskodássá és tevőleges jósággá is. Mikor azonban ez a belső élet stagnál, akkor áhítatunk külsőleges tevékenységei is formálissá és merevvé válnak, az ember olyanná lesz mint egy öreg fa, mely belül üres, bár egy-egy élő ága még az élet színezetét kölcsönzi neki, vagy mint egy olajfa, melynek már halottak a gyökerei, de azért két-három gyümölcsöt mégis hoz koronájának csúcsán.

A magános imádkozás jele és tápláléka ennek a belső életnek. Jele, mert ez az élet szeretet és ahol szeretet van, az mindig megnyilvánulni kíván. Ha a szív szereti az Istent, társalkodni kíván vele, rendes szokásaként fordul feléje, mint a napraforgó a nap felé. És tápláléka, mert az ilyen társalkodás fölnyitja a lelket, hogy befogadja az Istentől folyó új életet s az imádság az az ajtó, melyen át a léleknek ez a kenyere és bora beléje ömlik.

A magános, vagy egyéni imádkozásnak egyik nagy előnye a kötetlen forma, másik nagy előnye pedig az alkalmaknak és a tárgynak nagyobb váltakozása. Formája szabad, mert legyen az szabadban, vagy csak a lélekben elmondott ima, nem állhat másból, mint a lélek őszinte vágyaiból, szükségeiből és kívánságaiból. Lehet, hogy csak egy sóhaj, vagy egy könnycsepp jelzi kívülről a belső tartalmat, vagy lehet, hogy gondosan megírt ön-megnyilatkozás, melyet meghajtott térdeken olvasunk fel újra és újra. Lehet előre megállapított időszakokban, vagy azoktól teljesen függetlenül, imádkozhatunk térdelve, ülve, fekve, vagy föl s alá járkálva, nappal, vagy éjjel fölébredve. Magánosságunkat mindig magunkkal visszük s csak tőlünk függ, mikor lépünk be és zárjuk magunkra az ajtót. Senki sem látja, hogy imádkozunk, hacsak nem abból az átszellemült tekintetből és azokból az elsimult vonásokból, melyek a meghallgatott imát jelzik az arcon.

Néha a legmélyesegesebb imádkozás a szavaknál én a gondolatoknál is mélyebb régiókban történik. Egyszerűen Isten felé fordulunk és megnyitjuk

szíveinket az ő áldott befolyása előtt. Erről az állapotról minden kvéker könyvben olvashatunk, de az édes csengésű methodista énekek is tanúskodnak róla.

S ha a magános imádkozás formája kötetlen, tárgyköre is az. Bármilyen alkalom és bármiféle tárgy szülője lehet a magános imádkozásnak. Amikről nem is tehetünk említést az emberek előtt, az Isten előtt azokat mind elmondhatjuk. Legtitkosabb gondolatainkat, legszemélyesebb cselekedeteinket, a nap és az óra legelmondhatatlanabb vágyait, a körülményeket és alkalmakat, amelyekkel számolnunk kell, minden kísértést és veszedelmet. Minden olyan alkalmat, melyben használni remélhetünk, Isten elé vihetünk a magános imádkozásban. A lelkész, aki valamelyik hívének látogatására megy, az ügyvéd, aki peres ügyben jár el, a betegszobába belépő orvos, a nehéz feladat előtt álló gépész, a tanító, a boltos, egyszerűen: bárki Istenhez fordulhat a maga sajátos és különleges kérdéseivel a magános imádkozás során. Ha barátokat látogatunk meg, vagy ellenségeket s ha úgy érezzük, hogy szavaink jó eredménnyel járhatnak, de kárt is tehetnek: nem kell-e kérnünk Isten gondolat-vezérlő szentlelkét? Ha kísértések várnak reánk, melyek látszólag csak kis mértékben fordítanak el minket a szigorú értelemben vett becsületességtől, igazságtól és tisztaságtól, ha a kételkedés, a csüggedés, vagy a fáradtság sugallják a kísértő szavakat, ha az életről és az emberi természetről formáltatnak azok sötét képet velünk: vonuljunk be lelkünk magányába és imádkozzunk. Ha ellenfelek, sőt ellenségek közé kerülünk és úgy érezzük, hogy szemet-szemért, fogat-fogért harc vár ránk: imádkozunk. Töménten alkalom kínálkozik a magános imádkozás számára, egy szó, egy gondolat, egy vágyódás Isten elé tárására. A mások előtt elbeszélhetetlen gondolatok, visszafojtott könnyek és szégyenelt vágyak, mind kifejezhetők ebben a bensőséges, magános társalkodásban.

30. §. Családi és társas imádkozás.

A nyilvános imádkozás első formája a családban valósul meg és amint a magános imádkozásból átlépünk ebbe a körbe, a tárgy és a forma kötetlenségéből sokat veszítünk. A családi ájtatoskodás egyformán fontos és merész feladat. A nehézség abból adódik, hogy a család tagjai, bár egyebekben hasonlíthatnak egymáshoz, vallásos dolgokban valószínűleg igen különböző nézeteket vallanak. Emiatt a tárgy és a forma kiválasztása nem kisfontosságú feladat. A tárgynak nem szabad elvontnak és általánosnak lennie, hanem helyi és egyéni színezetet kell mutatnia; a család életéből kell kinőnie, a szülők ön gyermekek, a férj és feleség, az úr és a szolgáló viszonyából. Ami a módszert illeti, legjobban ajánlható, hogy a háznép minden tagja vegyen benne részt, felváltva olvassanak a Szentírásból, közösen énekeljék az énekeket s, ha van, felváltva intézzék a litániaszerű felelgetés menetét. Éppen ezért nagyon hasznos egy áhítatkönyv használata s ahol ez nincs, ott a zsoltárok felhasználású. Ezen az úton elkerüljük, hogy az áhítat rendszertelen és kezdetleges legyen s egyúttal az érdeklődést is fokozzuk. Még évek múlva is, a gyermekek visszaemlékeznek ezekre a reggeli, vagy esti órákra, mint szívük

békéjének és erejének áldott forrásaira.

A társas imádkozások, melyben két-három hasonlóan gondolkozó s a Mestert hasonló módon követő egyén egyesül, átmenet a magános és a nyilvános imádkozás között. Van benne valami a magános imádkozás lehetőségeiből s ugyanakkor a lelkek egymásra való hatásának meglevenítő erejét is felhasználja. Az úri szobában, vagy a lelkeszi irodában összegyűlő kis csoport áhítatoskodása sokszor közelebb viszi a lelkeket Istenhez, mint a gyülekezeti imádkozás, melyben az egyének közötti különbség legtöbbször meggátolja a gondolatok összetalálkozását. Nagyon hasznos gyakorlat tehát az ilyen társas imádkozás, a lényeges csak az, hogy azok vegyenek benne részt, akikben egymás iránt teremtő együttérzés tud megnyilvánulni. Az ilyen összejövetelek átmelegítik a szíveket s újraélesztik az áhítat haldokló lángjait. Nincs semmi ok, mely megakadályozná annak minden felekezeti által való gyakorlását. Ahol a helyi lehetőségek ezt megengedik, a reggeli imádkozás a munka megkezdése előtt nagy erőforrást jelent az élet küzdelmeivel szemben.

31. §. Nyilvános imádkozás.

A nyilvános imádkozás tárgyköre túl bő, hogysem itt részletesen foglalkozhatnánk vele. Mindössze néhány megjegyzést szeretnék tenni erre a két kérdésre: 1. „Mi értelme van a nyilvános imádkozásnak?” és 2. „Hogyan tehetjük a nyilvános imádkozást érdekessé és hasznossá?”

A nyilvános imádkozásnak megvan az a nagy előnye, hogy fölismeri a vallásos érzelem közös voltát. Lényegében véve örök tagadása az ember elesettségéről alkotott keresztény dogmának. Elismeri, hogy az egész gyülekezet, megtértek és meg nem tértek, újjászületettek és bűnösök imádkozhatnak, akarnak is imádkozni és kell is imádkozniok. A nyilvános imádkozás továbbá az egész gyülekezet vallásos nevelésének is kitűnő eszköze. Fölmérhetetlen az a befolyás, melyet a vasárnapi istentisztelet közvetve, vagy közvetlenül az egész országra gyakorol a maga munkaszünetével, harangszavával, csendjével s az Isten háza felé siető emberek arcáról lesugárzó áhítatával. Fölmérhetetlen az a benyomás, amelyet az Isten előtt egyenlővé lett gazdagok és szegények, öregek és fiatalok, bűnösök és erényesek találkozása gyakorol a világra és magára a gyülekezetre különösképpen, mikor együtt imádkoznak, együtt énekelnek, együtt vesznek részt az istentiszteletben. Versenyhárs nélküli alkalom ez az emberiség életére, megtisztítására és felemelésére, a keresztény köteleességek gyakorlására s az Isten e világban való jelenlétéről alkotott kép elevenebbé tételére. Ennek az alkalomnak rendkívüli erejét azok érzik igazán, akik a civilizáció határain kívül élnek, hol hiányzik ez az intézmény, vagy pedig tanúi voltak a bevezetésével járó változásnak. Az Egyesült Államok nyugati államaiban városok nőttek ki a földből, melyekben nem volt nyilvános istentisztelet. Az ilyen közületekből rendszeren hiányzott a rend és a béke; erőszakosság, mértéktelenség s a legbrutálisabb bűnök tanyái voltak. Egyszer azonban magjelent ott valami prédikátor, talán egy utazó metodista, egész

könyvtárát hátizsákjában magával cipelve, ki beszédeit az őserdők ösvénytelen árnyékában elmélkedve szokta készíteni és aki egy ilyen új városba érve, valamelyik iskolateremben, vagy valamely tisztáson prédikálni kezdett. Egymagában pap és kántor és sekrestyés és tanító s szolgálataiért nem kér egyebet, mint eledelt és tetőt a feje fölé. Megjelenése azonban összetömöríti a község becsületesebben gondolkozó részét, megindítja a rendes istentiszteleteket s ezáltal megtéti az első lépést az emberesebb élet felé. Az istentisztelet nyomán a közvélemény becsületesebb utakra tér, a rend és a béke eszméi után sóvárogni kezd. Néhány év alatt megváltozik a város képe, az erőszak és a bűn szégyenné lesz s az igazságot és a felebaráti szeretetet gyakorolni kezdik. Az istentisztelet tehát élő és életrekelő befolyást gyakorol a közületben, nem rendőri hatalommal és nem erőszakkal, hanem nevelő befolyással harcolva a bűn ellen. Nem légből kapott történetet mesélünk itt el, hanem történelmet, melyet minden nyugati városunk jegyzőkönyvei megerősítenek.

Ám a nyilvános istentisztelet nemcsak a maga nevelő szellemével hat a közületekre, hanem az emberi érzelmek kifejlesztését is szolgálja, közelebb hozza a társadalmi osztályokat egymáshoz, közös platformot jelent, melyen mindenki találkozhat s ezáltal ellensúlyozza a széthúzó és elválasztó erőket. Emberek, kik hétköznapi távol állanak egymástól, kiknek élete szűk körben forgó tevékenységben telik el, akik csak családi, vagy érdekközösségük arányában gondolkodnak, az Úr napján összejönnek s egy órára bár, egynek érzik magukat a többiekkel. Ez az egy óra is rengeteget tesz a maguk szűk és egyénieskedő életéből való fölemelkedés területén. A különböző hivatások, jellemek, körülmények itt összeolvadnak komoly és felemelő elfoglaltságban. A politikai ellenfelek itt elfelejtik vitájukat, a divat riválisai, az üzleti élet harcosai, gazdagok és szegények itt együttérzésre hangolódnak, inkább, mint bárhol másutt.

Nem beszélünk azonban tovább a nyilvános istentisztelet előnyeiről, hiszen azok minden gondolkozó ember számára vitán felüliek, hanem rátérünk a második én sokkal fontosabb kérdésre: hogyan tehetjük azt érdekessé és hasznossá.

A nyilvános istentisztelet érdekessége főképpen azon fordul meg, hogy az ne csak formáság legyen, hanem élő valóság. Ha a templomba belépve úgy érezzük, hogy ide az emberek csak szokásból járnak, ha nem lengi át a gyülekezetet a komolyság, az áhítat és az emelkedettség érzése, ha túlságosan kiütözik a divat, a gőg, az elbizakodottság és az önzés a megjelentek magaviseletéből, akkor ez az összejövétel nemcsak, hogy semmi jó hatással nem jár, hanem egyenesen káros. Mindezek lehetnek megbocsátható emberi gyöngeségek máshol, itt azonban nem, itt kiábrándítanak, bántanak és kétségessé teszik minden hit és vallásos érzés valóságát.

Kétségtelen tény ugyanis, hogy azonnal megérezzük a gyülekezet szellemét, amint a templomba lépünk. A komolyság minden erőltettség nélkül is meglátszik a jelenlévők egész megjelenésén és viselkedésén. Éppen így a világiasság is megmutatkozik a gondatlan viselkedésben, a másokkal való nemtörődésben, az önmagunkkal való túlságos megalégedettségben és az Isten iránti tiszteletlenségben. Senki sem lehet tagjává egy gyülekezetnek anélkül, hogy ezeket meg ne érezné és

öntudatlanul is ne hasonulna azokhoz. Már maga az orgonajáték is elárulja, hogy az orgonista csak hangszere fölötti biztonságát és technikai felkészültségét akarja-e fitogtatni, vagy, hogy csak kötelességből játszik-e, mondván: „Fizetést kapok a munkámért, csak azért jövök ide”, vagy: „Figyeljete csak, hogy milyen jó hangom van és milyen tökéletes technikával játszom”. A lelkész fölmege a szószékbe s hangjának rezgéséből azt érezzük, hogy nem készült az imádkozásra, hiányzik belőle az imádkozáshoz szükséges elmélyülés, de hangszálainak rezegettetésével és tanultságának kitergetésével feledtetni akarja ezt a hiányt. Ha ez így van, akkor mindez egy pillanat alatt átalakítja az egész gyülekezetet. A templom minden sarkában szerteszét tekintető, egymást kíváncsian vagy ellenségesen méregető pillantásokat látunk, melyek elárulják, hogy nem a vallásos buzgóság hozta őket ide s eltávozástikkor nem fognak maradandó benyomásokat vinni magukkal. Ilyen esetekben a beszéd az egyetlen lehetőség e sivár helyzet megmentésére. A beszédre ugyanis a legtöbb lelkész készül, mert hiúságát sértené a készületlenség s a legtöbb hívő kíváncsi, hiszen mégis csak hallhat belőle valami okosat. Ha azonban az istentiszteletben csak a beszéd ér valamit, akkor az az istentisztelet üres marad.

Amikor az istentiszteletből hiányzik az imádkozás szelleme, az merő formasággá degenerálódik s az emberek lassanként elszoknak tőle. Pedig ez az elszokás megfosztja őket mindazoktól az előnyöktől, amelyeket fentebb láttunk s benső életüket magánossá és beteggé teszi. Ezért annyira fontos ez a kérdés, miként tehetjük az istentiszteletet érdekessé és hasznossá.

Két út van, melyen ezt a célt el lehet érni. Az első, hogy a lelkész és a gyülekezet mindent kövessenek el istentiszteletük új és komoly szellemmel való megtöltése végett, a második pedig, hogy ők maguk közvetlenül próbálják ki az új lehetőségek és javított módszerek alkalmazását. Erre a kettőre van szükség, az új borra és az új hordóra, az új szellemre és az új formára. Az új szellem érdekessé teszi a régi formákat és az új formák gyakran fölébresztik az új szellemet. A lelkész őszintén és teljes erejével próbálja meg új életet vinni az istentiszteletbe, sohase lépjen a szószékre szellemi és erkölcsi előkészület nélkül, sohase imádkozzék nyilvánosan, mielőtt magánosan nem kérte Isten segítségét munkájára. Mérlegelje a gyülekezet szükségleteit, érezze magát egynek azzal, a boldogokkal éppúgy, mint a bánatosokkal, a hitetlenekkel, mint a kétkedőkkel, az öregekkel épp annyira, mint a fiatalokkal. Imádkozzék meggyőződése mélységéből, érdeklődése teljességéből s akkor a gyülekezet figyelemmel fogja őt hallgatni. A vallásosság szelleme éppoly ragadós, mint a közönyösségé, szívtől szívig száll s ezt az új komolyságot hamar megérzi és magáévá teszi mindenki, utána elmélyül és aztán fölemelkedik a lélek. Akik azelőtt is őszinték és komolyak voltak a gyülekezetben, azután még őszintébbek és még komolyabbak lesznek s ha nem is változtatjuk meg az istentisztelet rendjét, az áhítatnak és a hitnek ez az új szelleme megelevenítőleg fog hatni a gyülekezet legnagyobb részére.

Viszont az új formák bevezetésével is lehet eredményt elérni. Minden, ami a megszokott és talán megunt formákat fölváltja s kiemeli, a gyülekezetet, az agyontaposott és hideggé vált utak unalmából, érdeklődést kelt s komolyságot ad az istentiszteletnek. A tapasztalat azt tanítja, hogy minden változás, lett légyen az több

formaság, vagy több szabadság irányában, a vallásos élet elmélyülését vonta maga után. Protestáns egyházak, melyek visszatértek a római katolikus szokásokhoz, gyertyákat tettek az oltárra és más hasonló külsőségeket alkalmaztak, már ezekkel a lényegtelen külsőségekkel is eredményeket értek el. Hasonló volt azonban az eset azoknál az egyházaknál, amelyek elvetették maguktól a formaságokat és leegyszerűsítették az istentisztelet rendjét. Nem csupán a változás okozta ezt a jó eredményt, hanem a meghidegült és unott órákra emlékeztető formáktól való menekülés.

Hogy a formáknak és a módszereknek ez a változása milyen irányban történjék, az a gyülekezőt körülményeitől és jellegétől függ. Nem szabad csupán szavazattöbbséggel határozni fölötte, hiszen legtöbbször a kisebbség az, amely a gyülekezet lelkét képviseli. Nagyon ajánlatos, hogy minden ilyen változást fölvilágosító előadások és megbeszélések előzzenek meg s azután is csak lassanként és alkalmanként vezessenek be.

Nem azt akarjuk mondani, hogy egyik istentiszteleti rend sem bír nagyobb értékkel, mint a másik. Kétségtelenül mindenikben van valami jó, az is kétségtelen azonban, hogy némelyek sokkal jobbak és mások sokkal rosszabbak. Némelyek túl sok formaságot szednek össze, melyek formalizmussá változtatják a vallást, mások viszont túl keveset törődnek a formával s végül is rendetlenséget teremtenek. A magunk részéről el tudunk képzelni olyan istentiszteleti rendet is, mely egyesítené az összes többi liturgia előnyeit, mely sem csupaszak nem tűnne fel a maga egyszerűségével, sem pedig felületes díszekkel és hiábavaló cselekedetekkel nem lenne túlcicomázva; melyben a gyülekezet szellemileg is és cselekvőleg is résztvenne az éneklés és a litániaszerű felelgetés felhasználásával, mely részben teljesen liturgikus lenne, részben pedig rögtönzött; melyben alkalom adódnék csendes imádságra és elmélyülésre is és amelyben az énekkari zene és a hangszeres zene váltakoznék a gyülekezeti énekléssel. Ezt az istentiszteletet megfelelően épített és díszített templom támasztaná alá. A templom hajójának nem lenne szabad sötétnek lennie, ellenkezőleg, szívet vidámító és főként felülről jövő világosság kellene, hogy elárassza a legkisebb zugot is. Az üléseknek kör alakban elhelyezve kellene lenniök, hogy a hallgatóságot egészen a szószék köré lehessen csoportosítani. Jézus paraboláit, életének eseményeit s az egyháztörténelem kimagasló epizódjait megörökítő festményeket tennénk a falakra. Ilyenformán egy igazán katolikus (egyetemes) templomépítészeti stílust fejleszthetnénk ki, mely egyaránt távol állana a protestáns puritanizmus csupaszságától és a római katolikus templomok homályos és zárt formájától. Nem tudjuk ugyanis elhinni, hogy a középkori templomépítészetet, bármily szép volt is a maga korában, minden idők számára teremtették volna meg. Ez figyelmen kívül hagyja az emberies szempontokat, a gyülekezetnek olyanforma szerepet szán, mint a kőpadlón mászkáló hangyáknak, csupán az oltárt híva előtte lefolyó misét, papságot és a ceremóniákat tartja fontosaknak. A római katolikus istentisztelet a hívó számára azt tartja legfontosabbnak, hogy a mise elvégzését nézze, a puritán istentisztelet pedig azt, hogy a hívó az imákat, az énekeket és a beszédet csak hallgassa. Ezt a nézést és ezt a hallgatást ki kell bővítenie az eszményi istentiszteletnek, melynek az a célja,

hogy közösségi áhítatoskodást teremtsen, melyben nem a pap, vagy a szónok az egyetlen cselekvő személy, hanem a gyülekezet minden tagja. E szerint a templomnak nem csupán fedéllel ellátott padlózatnak kellene lennie, melyen állva a gyülekezet nézheti a misét, sem pedig padosorozatnak, melyben leülve hallgatni kell. Az igazi templomnak otthonnak kellene lennie s a benne résztvevőknek egy családot képeznie, mert a templom otthonná tevésével tudjuk elérni a legbiztosabban, hogy az otthont is templommá tegyük.

32. §. Liturgia vagy rögtönzés.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy mi sem a liturgia barátaival sem azok ellenfeleivel nem értünk egyet az imádkozás formáinak kérdésében. Meggyőződésünk szerint az igazi istentiszteletnek mind a két módszert alkalmaznia kell. Kívánatos, hogy a gyülekezet értelmileg is és cselekvőleg is részt vegyen az istentiszteletben, mert így egymást fogják magnetizálni hangjukkal és szavaikkal, sőt a kimondott gondolatok saját magukban is termékenyítőleg hatnak vissza. Az a liturgia azonban, melynek kötött részei semmiféle változatosságnak nem adnak helyet s a körülményekhez és szükségekhez alkalmazott imádkozásnak sem, a legtöbb gondolkozó ember számára lehangoló, sőt unalmas hatást tesz. Fent említett összeolvasztása a két módszernek azonban eddig még mindig jó hatással járt, ahol csak megpróbálkoztak vele.

33. §. Kötött idő és alkalomszerűség.

Az imádkozás elengedhetetlen eleme a szabadság. Ennek megfelelően alkalmat kellene adni, hogy hálájának, örömének, bánatának, vagy félelmének mindenki akkor adjon kifejezést, amikor erre leginkább vágyik. A gyermeknek bíznia kell annyira az ő atyjában, hogy minden formáság mellőzésével szólhasson hozzá. Ahol csak igazi közösség jön létre a lélek és Isten között, az imádkozás oly szabadon indul meg, mint az anyja térdén ülő csecsemő gagyogása. Ezt nem tarthatja vissza a félelem, mert a szeretet nem ismer félelmet, sem a lelkiismeret zavart-volta, mert a szeretet minden törvénynek a befejezését jelenti, s legkevésbé a formai illendőség, mert a bizalmas barátságot csak zavarja minden formáság. A legmagasabbrendű imádság mindig és mindenütt alkalom szerinti és spontán volt. A gyermek nem mondja: „Hagyjatok egy kis időt, mert beszédet készítek az apámhoz”, - vagy: „Itt az ideje, hogy megmondjam anyámnak, mennyire szeretem őt, s hogy megkérjem, vigyázzon rám a mai nap”. A szívben lennie kell egy forrásnak, melyből a bizakodó szeretet, kibugyanva, imádkozássá válik.

Az ima és az önkéntelenség, valamint a szabadság elválaszthatatlanok egymástól.

Ha azonban nem engedhetjük is, hogy a szabályok és a formások béklyókat rakjanak az önkéntelen megnyilvánulásra, — mint segédeszközök nagyon is

hasznosak. Okos berendezkedések segítségével siethetnek az imádkozás szabad megindulásának. A kötött időben való imádkozás, ha mint kötelesség és illendőség szerepel, káros; ha azonban abból a bölcs belátásból szabunk időt az imádkozásnak, hogy annak minden előnyét gyümölcsöztessük a magunk számára, akkor igenis hasznos. Mi csak az imádkozás opus operatum-má tétele ellen emeltünk szót. Ellenezzük ugyanis azt a felfogást, hogy ha valaki illő időben, egyszer-kétszer, vagy háromszor naponta elmondotta a maga imáját, akkor már eleget is tett kötelességének. Ez az opus operatum felfogás ugyanis nagyon elterjedt a protestáns és a római katolikus imádkozásokkal kapcsolatban s különösen az utóbbinál. A római egyház előírja ugyanis, hogy a pap mindennap másfél óráig olvassa a breviáriumot, vagy az imakönyvét. Ennek megfelelően látja az ember, hogy katolikus papok vasúti kocsikban, várótermekben és más nyilvános helyen olvasgatják breviáriumaikat s közben ide-oda tekintgetnek, míg az ajkuk mozog. Nyilvánvaló, hogy a lelkük nincs ott az imádkozásnál. Ezt a módszert tehát a magunk részéről nem ajánljuk, hanem, hogy mindenki gondolkodjék imádkozása számára egy kis szabad időről, mikor azt napi programjába legjobban bele tudja illeszteni, azt természetesnek és hasznosnak tartjuk, hiszen két barát, ha bizalmasan akar beszélgetni egymással, hasonlóképpen gondoskodik megfelelő alkalomról. Viszont, ha ez a két barát minden napból meghatározná másfél órát, hogy akkor fogadalomszerűen üljenek össze és beszélgessenek, akkor ez a szokás lassanként kényelmetlenné és kellemetlenné válnék.

Hasznos tehát és illő dolog, hogy mindenki a maga számára előre meghatározott időpontokat biztosítson az imádkozásra, mert különben a mai túlszűfolt életprogram mellett nem marad idő az imádkozásra. A rendszerességnek azonban nem szabad formalizmussá válnia. Hogy melyek legyenek ezek az időpontok, az mindig az egyén körülményeitől függ. Általában a reggel és az este az, amikor leginkább találunk időt az imádkozásra s ez már csak azért is jó, mert reggel napi munkánk megkezdéséhez nyerünk erőt az imádkozásból, este pedig hálákat adunk, bevalljuk bűneinket s Isten kezébe ajánljuk a magunk és szereteteink életét az elkövetkező éjszakára.

„Sohase feledd el fiam, reggel és este imádkozzál”, mondotta egy atya fiának s egy életre szóló jó tanácsot adott vele. Egyesítsük tehát a spontán imádságot a rendszeres imádkozással, mert az előbbi elevenné, az utóbbi szokásossá teszi azt az egyik életét ad, a másik keretet, az egyik a lélek, a másik a test. Gyűljön össze a család minden reggel és minden este közös imádkozásra és minden étkezés előtt mondjunk pár hálaadó szót, vagy forduljunk befelé, egy percnyi csendes imádságban. Ne zárjuk ki azonban a spontán alkalomszerű imádkozás lehetőségét sem. Mikor gondolataink a rendesnél nagyobb mélységekig érnek, mikor társalgásunk komoly kötelességekről, veszedelmekről, vagy feladatokról szóltak, mikor szívünk különösebben dobog és elménk tanácstalanul áll, — akkor az együttérző lelkek tartsák természetesnek, hogy egymásért imádkozzanak, bármilyen szaka is legyen az a napnak. Nem lenne-e minden lelki összejövételnek illő befejezése föltenni a kérdést: „És most ne imádkozunk-e együtt barátom?”

34. §. Szüntelen imádkozás. (L. a 13. §-t.)

A szüntelen imádkozás tehát nem zárja ki a kötött időszakok szerinti imádkozást, sőt inkább magába foglalja azt. Ennek gyökeréből, az Istenhez vágyódó lélek szeretetéből és az Isten közelségét rendszeresíteni vágyó beosztásból emelkedik csak igazán felfelé a lélek, hogy megelevenítsen minden gondolatot, érzelmet és cselekedetet.

A szüntelen való imádkozás természetesen nem azt jelenti, hogy állandóan imákat mormoljunk, hanem csak azt a szellemet akarja kifejezni, mely állandóan Isten felé fordul és sohasem feledkezik meg róla. Ez a szellem teszi aztán természetessé és könnyűvé, hogy Istennel beszélgetni kezdünk, mikor az alkalom azt megkívánja, de azt is természetessé teszi, hogy ne beszéljünk hozzá, mikor erre nincs okunk. Ez a szellem az imádkozást teljes szabadságában tartja meg s ugyanakkor érezteti velünk, hogy egy mindig körülölelő kar óv és védelmez minket. Ez a szellem nemcsak eredménye és koronája minden imádkozásnak, hanem egyúttal gyökere és forrása is. Elöttem legalább is úgy tűnik föl, hogy sohasem tudnék imádkozni, ha a szüntelen való imádkozást nem gyakorolnám. A lélek nem ismer középutakat; vagy békében vagyunk az Istennel, vagy elfordultunk tőle. Az Istentől elfordult lélek azonban nem tud imádkozni, hiszen az Atya helyett, akihez beszélhet, csak az üres világmindenséget látja. Viszont, ha békében van az Istennel, mindig az ő jelenlétének napsugarában melengeti a lelkét, nagy biztonságérzés hatja át egész életét s ez az igazi imádkozás gyökere. Ilyenkor a szív könnyen megérti ezeket a hallhatatlan szavakat: „Hozzád megyek Uram, hozzád közel, Kereszted, ha sújtol, majd fölemel”.

Amikor tehát az apostol azt mondja: „Szüntelenül imádkozzatok”, — nem valami túlzott és lehetetlen feladatot szab elénk, melyet csak a világtól elvonult remeték valósíthatnak meg. Az apostol mindennapi emberekhez beszél; aki imádkozni akar, annak állandóan az ima gyakorlatában kell lennie. Mert a mi kimondott imáink nem rendkívüli és izolált esetei csupán a kegyességnek, nem a világiasságból a vallás birodalmába tett alkalmi kirándulások, nem az atheizmustól az áhítat felé forduló percnyi próbálkozások, hanem sokkal inkább az igazság és a jószág felé tartó örök folyamnak hullámmá dagadása, mely csak még nagyobb erőt ad elmúlásakor a folyam sodrának. A tudatos imádkozás őszinte vágyakozásunknak a kifejezése, mely a szív birodalmából az értelem területére küzd föl magát és ott alakot ölt. A szünet nélkül való imádkozás teszi az alkalmi imádkozást könnyűvé és eredményessé.

35. §. Miért imádkozunk? Az ima tárgya. (L. a 23. §-t.)

Emerson egyik tanulmányában, (Self-Reliance) azt mondja: „Az, amit ennek a szentséges hivatalnak tartunk, nem valami férfias és bátor dolog. Az imádkozás kifelé néz és valami külső segítség után kutat, közben pedig elveszti magát a

természetes és a természetfölötti, a közbenjárók és a csodák útvesztőjében. Az az imádkozás, amely valami egyéni hasznot keres, gonosz dolog. Az igazi imádkozás az élet tényeinek a legmagasabb szempontból való mérlegelése. A háládatossággal és örömmel tele szív magánbeszélgetése. Istennek a lelke, mikor munkáinak hasznos voltát kijelenti. Az az imádkozás azonban, amelynek célja egyéni javak elnyerése, alacsony dolog és tolvajság. Amikor az ember egygé válik Istennel, nem fog könyörögni. Akkor az imádságot minden tevékenységében megvalósítva látja. A mezőn ültető földműves imádsága, az evezője mellé görnyedt hajós imádsága, ezek azok az igazi imádságok, melyeket az egész természet meghall, habár kicsinyes célok felé irányozottak is."

Emerson itt sztoikus hangulatában beszél. Ezt a kitűnően jellemzett álláspontot elleneztük egész értekezésünk folyamán. Az imádság igenis „kifelé néz; és valami külső segítség után kutat”, — mert az imádkozó ember megtanulta, hogy azáltal nyer erőt, ha kilép a maga kis életéből s megnyitja magát a nála nagyobb és följebb álló befolyások előtt. Megszűnik önellátásos lenni és minden ellátásossá válik. Az imádkozás nem „mérlegelés”, hanem, amint Emerson maga is rátér később, cselekedet. Nem „magánbeszélgetés”, hanem párbeszéd. A mérlegelés és a meditáció egy dolog, a cselekedet egészen más. Ha mérlegelni és meditálni akarunk, tegyük azt, de ne nevezzük imádkozásnak.

Emerson felrója az imádkozónak, hogy „egyéni javak” elnyeréséért imádkozik, később azonban azt mondja, hogy a mezőn ültető földműves imádsága az igazi imádkozás. Hát vajon a mezőn ültető földműves miért imádkozik. Kétségtelenül Emerson azt akarja mondani, hogy az egyéni javakért dolgoznunk kell és nem imádkozni. Miért kell azonban ezt a kettőt összekeverni? A munka munka és az imádkozás imádkozás. Miért lenne férfias és bátor dolog dolgozni bizonyos egyéni javakért s ugyanakkor gonosz és alacsony dolog azért imádkozni? Amikor a gyermekem beteg, orvosságot adok neki, hogy meggyógyítsam, közben azonban Isten áldását is kérem reá és az én munkámra. Miért lenne csak az első férfias, míg a második alacsony dolog és tolvaj?

Alacsony dolog és tolvajság volt-e, mikor Jézushoz mentek s kérték, hogy gyógyítsa meg gyermekeiket! és alacsony dolgokra bátorította-e őket Jézus, mikor kérésüknek engedve, segített rajtuk? Ha pedig egy ember segítségét kérhetjük, ha bajba jutottunk, miért ne kérhetnők az Istenét is?

Aki Istenről, a természetről és az emberekről sztoikus nézeteket alkot magának, természetesen gonosz dolognak tartja egyéni javakért imádkozni. Ezek a nézetek ugyanis kizárják Istent a természetből, az embert pedig bezárják önmagába. A függetlenséget és az egyénieskedést mindenben a végletekig viszik. Istennek a természethez való viszonya, e nézetek szerint, csak törvény és nem szeretet, a világ rendje utat mutat a nagy tömegeknek, de hidegen bánik az egyénnel. A gondviselésből sorsot csinálnak s Isten munkásságát a törvények fölötti felügyeletre korlátozzák.

A keresztény megoldás azonban elhárít az imádkozás útjából minden akadályt. Ezt már könyvünk elején ismertettük. Kérhetünk tehát szellemi, de anyagi javakat is. A magunk számára, de a mások számára is. Vannak ugyanis, akiken

semmi más módon nem tudunk segíteni, pedig a szívünk tele van aggódással érettük. Ilyenkor nem tehetünk mást, mint hogy imádkozunk. Így imádkozik az anya távollevő gyermekeért s a tapasztalás azt mondja, hogy az igazi imádság óceánokon túl is elér s valamiképpen hatást gyakorol.

Ha pedig imádkozunk az élőkért, miért ne imádkozhatnánk a halottakért is? Azt hiszem, csak a Purgatórium eszméjével szemben táplált ellenséges érzület okozza, hogy mi protestánsok elhagytuk a halottakért való imádkozást. Annak az ellenvetésnek ugyanis, hogy a halottak sorsa már megpecsételődött s hogy tehát azon már semmiféle imádkozás nem változtathat, semmiféle alapja sincs, sem a Bibliában, sem a józan észben. Hogy ez így van, mutatják azok az érvelések, melyeket a protestánsok eme ellenvetés mellett fel szoktak hozni. Ezek közül első helyen áll a Préd. XI. 3.: „Amely helyre leesik a fa, ottmarad”. Ez a megállapítás azonban korántsem támasztja alá a protestáns ellenvetést. Ha pedig az Új-testamentumot vizsgáljuk meg, abban sem találunk semmi olyat, amely a halottakért való imádkozást megtiltaná. Józan eszünk viszont azt mondja, hogy akik tökéletlenül hagyják el ezt a világot, a túlvilágon sem lesznek egyszerre olyan tökéletesekké, hogy imádkozásunk ne segíthetne rajtuk.

Ami tehát érdekel minket a mi földi életünkben, azt mind Isten elé vihetjük imáinkban. Isten előtt semmi sem közönséges, vagy tisztátalan és semmi sem jelentéktelen, ami az ő gyermekeinek a szívét megdobogtatja. Ha csekélységek aggasztanak minket, foglaljuk be ezeket a csekélységeket is imáinkba, mert, ha tényleg csekélységek, akkor az imádkozás során, a mennyei Atyával való szent közösségben amúgy is elmaradnak tőlünk.

36. §. Kihez imádkozzunk?

Igen fontos kérdés, amelyet érdemes egy kissé közelebbről tanulmányozni.

1. Az unitárius ember azt feleli: csak az Atyához.
2. A szentháromsághívó szerint: Az Atyához, a Fiúhoz, a Szentlélekhez, a teljes Szentháromság – egy - Istenhez.
3. A római katolikus ezekhez még hozzáveszi Szűz Máriát és Istennek minden szentjeit, habár különbséget tesz közben a „Latria” és a „Dulia” között, vagyis az Istenhez és a Szentekhez intézett imák között.

Az unitáriusok álláspontjuk igazolására az alábbi idézeteket szokták használni:

„Eljön az óra és az most vagyunkáraikor az igazi imádók lélekben és igazságban imádják az Atyát.” (Jn. IV. 23.)

„És azon a napon nem kérdeztek majd engem semmiről, Bizony bizony mondom nektek, hogy amit csak kérni fogtok az Atyától az én nevemben, megadja nektek.” (Jn. XVI. 23.)

„Mikor imádkoztok, ezt mondjátok: Mi Atyánk.” (Lk. XI. 2.)

Még több más helyet is lehetne az unitárius álláspont mellett fölhozni. E mellett az unitáriusok rámutatnak arra, hogy a szentháromság túl nagy probléma az értelem számára, úgy hogy az imádkozó összezavarodik benne.

A szentháromság-hívők viszont azt mondják, hogy Isten Krisztus nélkül olyan elvont fogalom, hogy az emberi szív nem tudja azt elképzelni. A szentháromságról pedig azt mondja, hogy végeredményében megtestesül az Jézusban, mint ahogy az ige is testté lőn, éppen ezért leghelyesebb Jézushoz imádkozni.

A római katolikusok viszont a szentek segítségül hívását úgy magyarázzák, hogy ők másképpen imádkoznak a szentekhez, mint az Istenhez. A szentekhez úgy fordulnak, mint élőlényekhez, kik egy magasabb világból rokonszenvvel kísérik életünket s közbenjárnak érdekünkben az Istennél. Ha megkérhetünk egy jó embert ide lent a földön, hogy imádkozzék érettünk, miért ne kérhetnénk meg valakit, aki már eltávozott tőlünk egy másik világba? Ha imádkozhatunk a halottakért, miért ne imádkozhatnának a halottak is érettünk? Ha pedig az a vád, hogy egy láthatatlan lénytől kérni valamit annyi, mint imádni őt, arra azt felelik, hogy az imádás ténye nem függhet a láthatóságtól, vagy láthatatlanságtól, mert különben semmire se kérhetnénk szüleinket, vagy barátainkat az éjszaka sötétjében, sem egy vak ember nem kérhetne szívességet embertársaitól. Arra a vádra is könnyen felelnek, ha valamelyik eltávozott szent, a különböző országokból hozzáintézett imákat meg tudja hallani, akkor mindenütt jelen valósággal kellene bírnia, ami pedig csak az Isten tulajdonsága. A válasz erre az, hogy tíz, vagy akár ezer különböző helyen is jelen lenni még nem jelenti a mindenütt-jelenvalóságot. A szónok egyszerre ezernyi hallgatójának a gondolataiban is jelen van, látásuk és hallásuk által. Az író tízhúszezer olvasó gondolataiban van jelen a legkülönbözőbb helyeken, könyve, vagy cikke útján. A drótnélküli távírász sok százezer állomás felfogóján lehet jelen, ha üzenetet küld. Hasonlóképpen azt lehet mondani, hogy a meghaltak lelkei a gondolat segélyével sok ember és hely viszonyában lehetnek jelen, talán valami olyan úton, amelyet ma még nem ismerünk.

Bármily logikusnak tűnjék fel ez a magyarázat, egy igen lényeges ellenvetést mégis föl lehet hozni ellene. Ha elfogadjuk is, ugyan, a Latria és a Dulia, az Istenhez és a szentekhez intézett ima közti különbséget, vajon az imádkozó észben tudja-e tartani ezeket? Vajon a gyakorlat során, minthogy a szentek közelebb vannak hozzánk, nem fordul-e minden imádság inkább hozzájuk, mint az Atyához? Tények beszélnek ennek a kérdésnek a jogossága mellett. Olaszországban pl. az imáknak legalább kilenctizedét a Szent Szűzhöz intézik és nem az Atyához. Minden városnak megvan a maga védőszentje, aki különleges tiszteletben részesül és akinek az oltárlépcsőjén állandóan nagy tömegek tolonganak. így áll a helyzet Nápolyban Szent Januáriussal, Milanoban Borromeói Szent Károllyal, Bolognában pedig Szent Petroniussal. Ez utóbbi városban különben jellemző eset tanúi voltunk, mely világosan rámutat arra, hogy az imák közötti fenti megkülönböztetés csak elméletben van meg. Egy utazó társaság lefelé tartott a Szent Lukácsi Madonna templomától a Monte della Guardia csúcsán, Bolognához közel, és találkozott

néhány felfelé igyekvő gyermekkel. Megállottunk, beszédbe elegyedtünk velük és megtudtuk, hogy a szentekhez és a Madonnához mennek imádkozni. A beszélgetés során megkérdeztük tőlük, kit szeretnek jobban, Istent-e, vagy a szenteket. Egy 13 éves gyerek így válaszolt: „Egyformán szeretjük őket. Nella stessa maniera.” Már pedig, ha egyformán szeretik őket, bizonyára egyformán is imádkoznak hozzájuk. Ez a történet is mutatja, hogy a szentek segítségül hívása veszedelmet rejt magában.

Mindezek körülbelül az alábbi megállapításokra vezetnek.

1. Minden imádságot az Atyához kell intézni, de ahhoz az Atyához, akit kinyilvánított és megtestesített Jézus. Nem valami elvont, vagy bölcsészeti istenszméhez imádkozunk, hanem ahhoz az Atyához, akit Jézus tanításaiban személyesen szerető és gondoskodó barátnak ismertünk meg. Aki úgy szeret minket, hogy még a bűnösöknek is meg akar bocsátani. Az Atya Isten tehát keresztényi értelemben, Jézus tanítása szerint kell, hogy imádkozásunk tárgya legyen.
2. Minthogy hisszük, hogy Jézus, tanításai és példája útján, állandóan közöttünk van, imádkozásunkban megemlékezhetünk róla is. Az unitáriusok sohasem is feledkeztek el Jézusról, mint azt számtalan egyházi énekünk is bizonyítja.
3. Sohasem cserélhetjük föl azonban imádkozásunkban Jézust Istennel. Jézus épp annyira függött az Istentől, mint mi magunk, bár tökéletesebb volt, mint mi. Az ő közvetítő szerepe pedig abban áll, hogy tanításai és példája által megmutatja nekünk az Istenhez vezető utat.
4. Az ember azonban gyarló, éppen ezért nagyon ajánlatos, hogy imáinkat kizárólag csak Istenhez intézzük. Jézus azért megmarad nekünk, hiszen az ő tanításai és példája szolgáltatják számunkra azt a mindenkor szükséges utat, melyen az Atyához mehetünk. Éppen ezért egyházi énekeinkben emlegetjük is a nevét, sőt a költői nyelv kifejezéseiben valósággal társalgunk vele.
5. Valamennyire hasonló ehhez a meghaltak lelkeihez való kapcsolatunk is. Nem küszöbölhetjük ki s nem is akarjuk kiküszöbölni emlékezetüket gondolatainkból. Viszont semmit sem tudunk arról, hogy hol vannak és hogy vajon hallhatnak-e minket. Igaz, viszont, hogy mindennek az ellenkezőjéről sincs semmiféle tudásunk. A magam részéről tehát úgy gondolom, hogy, ha valakinek könnyebbséget okoz imádságában is megemlíteni eltávozott kedveseit a velük ezúton mintegy lelki közösségbe lépni, megteheti ezt, föltéve, hogy az Istenhez intézi, és csak tőle kér segítséget.

VI. FEJEZET

Okok és eredmények.

37. §. Szükség és előny.

Imádkozás nélkül élni annyi, mint az Istennel való közösség nélkül élni. Ez viszont annyit jelentene, mint elszakítani magunkat Istentől. Természetesen lényegében véve ez lehetetlen. Mi nem szakíthatjuk el magunkat Istentől, hiszen ő velünk van mindenütt és minden időben. Különösképpen pedig nem szakíthatjuk el magunkat Isten szeretetétől. Hiszen az még akkor is áld minket, mikor mi azt a legkevésbé érdemeljük meg, Eltávozhatunk azonban Istentől úgy, hogy elfordulunk Tőle, hogy elfeledjük és elhanyagoljuk őt. Meg van az a tehetségünk, hogy belsőleg lezárjuk szemeinket s csak a külső dolgok számára tartjuk azokat nyitva, csukott szemeket fordítunk az ég felé, s csak a föld felé nézünk, Az eltávozásnak ez a szörnyű módja hatalmunkban áll s igen sokszor még lelkiismeretünk sem tiltakozik ellene. Sokan fordulnak el így az Istentől s emiatt válik számukra oly nehéz az imádkozás és oly könnyűvé a bűn. Senki sem imádkozhatik lélekből és bűnözhetik könnyedén ugyanabban az időben. Határoznunk kell, vajon a bűnt, vagy az imádkozást választjuk-e. Az emberek nagy része azonban annyim, elfordult már az Istentől, hogy nem is érzi jelenlétét. Pedig ha érezné ezt a jelenlétet, ez már magában is megakadályozná őt bűnei elkövetésében. Ha egy igazán jó ember kerül a társaságba, még a legélesebb nyelvű gúnyolódok is megfékeznek a nyelvüket, hát még mennyire hatással volna rájuk, ha tudnák, hogy Isten maga van jelen közöttük. Aki nem érzi Isten jelenlétét, az elfordult Tőle. Sokan szeretnék megbánni bűneiket és tiszta vallásos életet élni, ám az Istentől való elfordulás még mindig tart náluk, mert Isten jelenlétét semmiképpen sem tudják megérezni. Másrészt, ha érezzük Isten jelenlétét, közben azonban apró bűnöket engedünk meg magunknak, akkor is távolodunk az Istentől, de ilyenkor az imádkozás még könnyen megy és az imádkozás folytán lassanként megerősödhetünk és egészen visszatérhetünk Istenhez. A keresztény ember annyira érzi az imádkozás szükségességét, hogy még akkor is imádkozik, amikor szíve nem szólítaná különben imádkozásra, mert nem akar kiesni az imádkozás gyakorlatából. Ezt a szükségszerű imádkozást nem ítéltjük el, mert, ha őszintén és komolyan folytatjuk, lassanként a szív imádkozásává válhatik az. Olyankor is imádkozunk Istenhez, amikor nem magunkért imádkozunk, hanem másokért. Imádkozunk Isten országának eljöveteleért, a békesség, az igazság és a szeretet uralmáért a földön. Imádkozunk a tudatlanokért, a szegényekért, a szenvedőkért és az elnyomottakért, a hitetlenekért és a bűnösökért is. Imádkozásunknak számtalan oka lehet. A szükségből való imádkozás lassanként a szív imádkozásává válik, különösen, ha el nem felejtjük gyarlóságunk és bűnbánatunk kifejezését is belefoglalni: „Uram, légy irgalmas hozzám, bűnöshöz”!

38. §. Kötelesség-e, vagy jog az imádkozás?

Most pedig vizsgáljuk meg kissé az imádkozás viszonyát másnemű kötelességeinkhez.

Mikor azt mondjuk: „másnemű kötelességeink”, ezáltal elismerjük, hogy az imádkozás is kötelesség s tényleg bizonyos értelemben így is van ez. Imádkozni kötelesség, mint ahogy kötelesség anyánkkal és atyánkkal, feleségünkkel és gyermekeinkkel szerető közösségben élni. Ám nem olyan értelemben való kötelesség, mint az igazmondás, vagy az adósság megfizetése. Más szavakkal az imádkozás nem azok közé a kötelességek közé tartozik, melyekben a külsőleges cselekedet a lényeges. Az embernek igazat kell mondania és meg kell mondania és meg kell fizetnie az adósságát, függetlenül attól, hogy milyen lelkiállattal végzi azt. Mit gondolnánk azonban arról a fiúról vagy leányról, aki atyját csak kötelességszerűen látogatná meg, meghatározott időben és formális mondatokban fejezné ki előtte háláját és köszönetét? Abban a pillanatban, amikor a szeretet kifejezését kötelességgé tettük, az formalitássá vált, valami olyan feladattá, amelyet hideg szívvel és vonakodva végezzük el, miáltal elvonnók ennek az egésznek az értékét. Hasonlóképpen, ha az imádkozást pusztán kötelességgé tesszük, ahelyett, hogy legnagyobb örömünknek, legszabadabb és legdrágább előjogunknak tekintenek azt, a vallásos érzést valósággal megfagyasztottuk a lelkünkben.

A vallásos ember élete két nagy részre oszlik, amelyeknek valamelyikébe minden cselekedete beletartozik. Az egyik a hit világa, a másik az erkölcsiség birodalma. A hit és az erkölcs együtt alkotják a vallást és a keresztény ember életét. Az erkölcs világa törvény alatt áll, éghajlata komor és éles. Küzdelem, harc jellemzi életét. A kötelesség elvégzése az Úr akaratának figyelemmel kísérése, ezek az erkölcs problémái. Itt a kereszténynek késznek kell lennie arra, hogy dolgozzék, hogy fájdalokat viseljen el, hogy nehézségeket álljon ki, hogy a nemes harcot megharcolja, hogy minden erejével tegye azt, amit jónak tart, tudván, hogy a sírban, mely felé tart, már nem munkálkodhatik, nem tehet semmit.

Túl igénybevett erőnk azonban az élet küzdelmeiben gyakran elfáradt s mi megfáradunk és megterheltetünk. Ilyenkor ama másik ország felé kell fordulnunk, az evangélium, a bizakodás és az öröm országa felé, ahol Isten kebelén elnyugszik a szív s az örökkévaló árnyékában megpihen. Ez már nem a küzdelem országa, hanem a szabadságé, öröm és szeretet, hit és reménység, az isteni gondviselés boldog érzése lengi át. Ahol Isten lelke van, ott van a szabadság.

Szörnyű tévedés tehát, ha életünknek ezt a részét, melynek lényege a szabadság, láncokkal kötözzük meg, ha kötelességgé tesszük azt, aminek örömet kellene lennie, mikor a felfrissülés serlegét a megpróbáltatások keserű poharává változtatjuk át. Pedig ezt tesszük, mikor a kereszténység gyakorlását erkölcsi kötelességnek jelentjük ki. Ha valaminek, akkor az imádságnak egész életünk legünnepélyesebben örömteli cselekedetének kellene lennie. Pedig milyen gyakran süllyesztjük azt pusztán kötelességgé! Ha valaminek, úgy a vasárnapnak a felüdülés alkalmának kellene lennie. Pedig milyen gyakran tesszük azt súlyos teherré! Az egyház, a keresztény barátoknak eme gyülekezete, a világ legboldogabb

összejövetele kellene, hogy legyen, telve komorság nélküli komolysággal. Aggodalom nélküli őszinteséggel, rendszabályozta örömmel, túlzásba nem vitt vidámsággal, a szívet szállani készítő szabadsággal s érzésekkel inkább, semmint szavakkal. E helyett igen gyakran megfagyott formaságok, melyeknek lényegét az idő és az unalom régen kiette, közönyös, nehézkes sokaság kötelességteljesítése, régimódi tudományosság, vagy divatjamúlt szóvirágok és teológiai szörszálhasogatások köszöntének minket.

Mindennek pedig mi az oka? Mindez abból származik, hogy összetévesztjük egymással az élet különböző részeit, nem teszünk különbséget, ahol pedig különbséget kellene tennünk s így elveszítjük a hitet az erkölcs erőltetése közben.

Természetesen a hitet és az erkölcsöt nem lehet külön választani egy ember életében sem, de különbséget tenni közöttük igenis lehet. A hit nem lehet meg erkölcs nélkül s az erkölcs sem hit nélkül, ez a kettő azonban mégsem ugyanaz. A szár nem lehet meg a gyökér nélkül, sem a gyökér a szár nélkül, de azért ez a két dolog nem ugyanaz s feladatuk is különböző. Mi lenne, ha a szárat tartanok a földben s a gyökeret a levegőben? Éppen így helytelen dolog az imádságot, mely a hit dolga, a kötelesség és a küszködés ama birodalmába utalni, mely az erkölcs területe. Vannak keresztények, akik a vallást csak a hit szemszögéből tekintik s ismét mások, akik azt hiszik, hogy a vallás csak erkölcsből áll. Hála Istennek azonban, már fejlődésben van az a harmadik nagy csoport, mely a múltak szomorú tapasztalataiból okulva, tisztán látja, hogy a vallás mind a kettőből tevődik össze és akik már megtanulták különbséget tenni közöttük anélkül, hogy szétválasztanák azokat.

Kétségtelen, hogy ha az imádságot csak kötelességnek fogjuk föl, akkor az nem segíti, hanem hátráltatja az imádkozást. Ha azonban az értelem és a szív meggyőződéssel fogadja magába az evangélium nagy igazságait, az Istent, mint a mi lelki barátunkat és Atyánkat, Jézust, aki a bűntől és az összeomlástól menti meg a mi lelkeinket, a Szentlelket, mely minden hívő számára drága ígéretekkel teljes, ha keresi; a szeretetet, a bizalmat, a bátorítást s az ígéreteket, mely az evangélium gyakorlása folytán Isten adományaképpen reánk vár, — akkor Istent közel fogjuk érezni magunkhoz, mint vigasztalót, mint szíveinknek fölemelő jót. Ha elmerülünk ezekben, az igazságokban, akkor lelkünk megmarad a bizakodásnak abban az áldott légkörében, mely a legmagasabb trónhoz mindig félelem nélkül és akadálytalanul tud járulni. Akkor érezni fogjuk azt az isteni jelenlétet, melynek érzésében megvalósíthatjuk a szüntelen való imádkozást, bár elmondott imáink legtöbbször csak a háládatosság percnyi feldobbanásában, a szeretet hirtelen föllángolásában, vagy az alázatosság önkéntelen fejet-hajtásában fognak megvalósulnia. Akkor meg fogjuk találni nehézkesség nélkül azt a helyet és azt az időt, amely a legalkalmasabb imádkozásunk számára s azt a rendszert és módot is, amely a legeredményesebb. Rámutattunk már ugyanis, hogy az imádkozásnak nem kell nélkülöznie a rendszert és a módot. Éppen ellenkezőleg, vannak módok, amelyek éppannyira szükségesek itt, mint máshelyt. Ha azt mondjuk barátunknak: „De aztán írdál ám nekem hetenként legalább egyszer”, vagy „Válasszunk magunknak csillagot s valahányszor reánézünk, gondoljunk egymásra”, — ezzel még nem tettük barátságunkat

mesterkeltté. Ám, ha a levélírás és a csillagválasztás csak kötelesség, melyből hiányzik az önkéntes érzelem melegsége és színe, akkor az éppoly rossz, mint mikor az imádságot csak módszerré tesszük. A ma hívő lélek azt is érzi, hogy Isten bátorít minket: „Gondolj reám a reggel órájában s akkor én is rád gondolok, hogy erőt adjak napi munkádhoz, s gondolj reám este, mikor az örökké fénylő csillagok kiöntik nyugalmas ragyogásukat a földön, hogy reménységre tanítsanak téged”. Hasonlóképpen vasárnap jó szokássá tenni, hogy lelkünk Istennel csendes sétát tegyen. Vannak tehát idők és alkalmak, rendszerek és módszerek, melyeket haszonnal lehet alkalmazni. A lélek azonban éppúgy kifárad, ha nem reá szabott módszerek igájába fogják, mint ahogy Dávid csak csetlett-botlott Saul fegyverzetében s végül is ledobta azt, mikor Góliáttal szembeállott.

Jézus tanításai és példája egyaránt alátámasztják ezt a nézetünket. Jézus az imádságról nem úgy beszél, mint kötelességről, hanem, mint jogról, drága alkalomról. Jézus nem ír elő szigorú és külsőleges szabályokat az imádkozás számára, sem előre meghatározott időt, ellenkezőleg arra int minket, ne használjunk hiábavaló ismétléseket s ne akarjuk, hogy lássanak és halljanak minket, amikor imádkozunk. Jézus szabálya az imádkozásra nézve egyszerű: „Kérjétek és adatik nektek”. Amikor pedig parabolájában arra int, hogy imádkozunk és ne csüggedjünk el, ezzel is csak bátorítani akar, hogy ne hagyjuk félbe az imádkozást, amiért annak meghallgatása azonnal, vagy sokáig nem következik be. És az a tény, hogy Jézus imádkozása mindig alkalmi, mutatja, hogy ő az imádkozást nem tekintette pusztán csak kötelességnek.

Vannak persze, akik veszélyesnek tartják ezt az álláspontot. Akik attól félnek, hogy ha nem teszik az emberek kötelességgé az imádkozást, azok még kevesebbet fognak imádkozni, mint most. Ebben az ellenvetésben van annyi igazság, hogy akik csak kötelességből imádkoztak, azok ez álláspont hallatára félbehagyják az imádkozást. Az ilyen imádkozás azonban csak formáság volt s nem hasonlítható a szívből jövő imádkozáshoz. Keresztény országokban látszólag sehol sem imádkoznak annyit, mint a mohamedán országokban. Ezekben, mikor az imaórát elkiáltják a minaretből, az emberek mindenütt térdre borulnak, utcákon, piacokon, törvénykezési helyeken, s annyira elmerülnek az imádkozásban, hogy az ember akár rájuk léphetne, akkor sem vennék észre. Hasonlóképpen, a protestáns egyházakban megközelítően sincs annyi imádkozás, mint a katolikusoknál. — „Egyszer — írja Luther — feleségem megkérdezte tőlem: „Hogy van az, hogy a római egyházban oly sok és oly buzgó imádkozást láttam, míg a mi imádkozásunk hideg és gondnélküli.” A reformátor kissé nyersen ezt a feleletet adja rá: „Az ördög hajtja őket az imádkozásra”. Ebben a válaszban annyi igazság van, hogy igen sok buzgó imádkozót a félelem és az aggodalom kerget az imádkozásra, nem a szeretet és a hit. Még a protestánsok között is különbséget találhatunk az ortodoxabb és szabadelvűbb felekezetek között az imádkozás gyakoriságát illetően. Am vajon milyen következtetést vonhatunk le ebből? A gyakori és a formális imádkozás nem teszi szentebbé és jobbbá az embereket a mohamedán országokban, mint a keresztényeket; a katolikus országok nem becsületesebbek és Istenfélőbbek, mint a protestánsok s az ortodoxabb protestánsok sem jobbak, mint a szabadelvűek.

Amerikában a püspöki egyház (Episcopalian) híres az imádkozásra előírt részletes szabályzatáról a kvékerekről pedig mindenki tudja, hogy minden formaságot mellőznek. Mégis ki mondaná, hogy a kvékerek rosszabb keresztények, mint a püspöki egyház tagjai. Ne menjünk azonban végletekbe. Használjuk föl, amit rendszerek és módszerek ajánlanak, de úgy, hogy azok ne mint valami hideg kötelességbéklyók nehezedjenek reánk, hanem sajátmagunk lelki rendszerezésére szolgáljanak.

39. §. A Szentlélek.

Az imádkozás áldott eredménye a Szentlélek adománya. Ez eredetileg is az imádság feleletképpen jelent meg a keresztény egyházban. A keresztények a következő lépcsőfokokat állították fel: először hit, másodsor bűnvallás, azután Szentlélek. Csak a Szentlélek kitöltése után lett valaki igazán kereszténnyé. A hit kereszténnyé tette a gondolkozást, a bűn-vallás kereszténnyé tette a cselekedetet, a Szentlélek pedig kereszténnyé változtatta a szívet és az életet. Ennek elnyerésére azonban a hívőnek nem kellett egyebet tennie, mint hogy higgyen benne és kérje azt. Nélküle a keresztény mindig csak alacsony fokon maradt, vele azonban Krisztus megvalósult benne és a teljes jogú keresztények közé lépett. Élő kereszténnyé lett, telve hittel, reménységgel és szeretettel. Belső életének megszenteléséből aztán külső élete is megváltozott, mint ahogyan a forrás kibuggyan a sziklák közül és egyre tovább folyik, míg csermellyé, patakka és folyammá válik, mert a hegyek mélyén levő túláradó tartalom állandóan előre hajtja. Ez a belső megtelítettség adott neki erőt, türelmet, belátást és előrelátást s tette képessé arra, hogy éljen és meghaljon hitéért.

A Szentlélek tehát elengedhetetlen feltétele volt régen a keresztény életnek. Vajon az-e ma? Élhetünk-e mi anélkül, hogy Istentől ne kérjük és meg ne kapjuk vallásos életünknek ezt az áldott forrását A magam részéről azt hiszem, hogy éppen ez a hibája a mi mai kereszténységünknek. A mai keresztény egyházak Jézusra vonatkozó véleményeken rágódnak s a kötelességek betartását hangsúlyozzák, de milyen hideg és alacsony dolog ez az igazi keresztényi élettel összehasonlítva! Amire nekünk szükségünk van, az az Istentől származó belső erő, mely aztán kifelé léletté válik és szeretetté és cselekedetté. Ha ez a belső megszentelődés valamelyik lélekben megtörténik, az egyszerre megerősíti meggyőződéseinket s kitartóvá teszi megvalósításra irányuló elhatározásainkat. Lássuk azonban, hogy miből áll ez a belső élet és mik annak a következményei.

40. §. Belső élet.

Az az élet, mely az imádkozásnak a következménye, elsősorban Jézus életének a megvalósulása bennünk. Csak ez tehet minket teljesen kereszténnyé. Az Újtestamentum szerint ugyanis a kereszténység nem valami hitvallás, nem múló

hangulat, nem is csak külső magaviselet, hanem belső és külső élet. Ugyanez a neve az Újtestamentumban is, csak ott velejár az „örök” jelző, hogy megkülönböztesse azt a földi, a testi élettől. Az örök élet ugyanis az Újtestamentumban egyáltalán nem a halhatatlanságot jelenti, a mi külsőleges létünk folytatását, hanem sokkal inkább a belső halhatatlanságot, a lelki életet. Amint a testi élőt a léleknek csak időbeli élete, melyet az idő táplál, úgy az örök élet a léleknek az az élete, mely az örökkévalóságból táplálkozik. Ez nem egyszerűen a lét folytatása, mert hitünk szerint mindannyiunknak a léte folytatódni fog; az örök élet feltételhez van kötve, hit által adatik, a Jézusba és az ő tanításaiba vetett hit által, mint ahogy ő maga mondja: „Munkálkodjatok ne az eledelért, amely elvész, hanem az eledelért, amely megmarad az örök életre, amelyet az embernek fia ad majd nektek, mert őt az Atya pecsételte el, az Isten”. (Jn. VI. 27.) Állandóan hangoztatja az Újtestamentum azt is, hogy aki hisz Jézusban, örök élete vagy, hogy aki hisz, őbenne bír örök életet és hogy az az örök élet, hogy megismerjük az Istent s akit ő elbocsátott, a Jézus Krisztust. Mindez azt mutatja, hogy egy belső életre, bizonyos lelkiállapotokra vonatkozik az utalás.

Ennek a magasabb életnek a titkait az emberi testre vonatkoztatott párhuzamokkal szoktuk magyarázni. Amint, a test a benne lakozó lélek által él, úgy a lélek a benne lakozó isteni szellem által él. A lélek okozza azt, hogy a test több mint gépezet, amelyet befolyásol ugyan a külső világ, de amelynek céltudatos működését mégis belső erők mozgatják; hasonlóképpen az isteni lélek teszi azt, hogy az ember lelkét befolyásolják ugyan a külső világ erői, de annál kisebb mértékben, minél nagyobb mértékben valósult meg benne az isteni lélek. Ez az a tökéletesebb élet, melyet Jézus, mint a Szentlélek ajándékát, tanítványainak megígért. János evangéliuma utolsó fejezeteiben állandóan erről beszél, ez az, ami mindent megújít, ami az igazságról új meggyőződéseket sugall és ami még többre fogja őket tanítani, mint amennyit most elhordozhatnak. A Szentlélek hivatása, hogy a Mester eltávoztása után a tanítványok vigasztalója legyen azáltal, hogy belsőleg közelebb hozza őket Jézushoz.

Lényegében véve tehát a Szentlélek által Jézus maga valósul meg a tanítványok lelkében — halála után. „Nem hagylak titeket árvakul, eljövök tihozzátok.” A vele való belső közösség pedig egyúttal az Atyával való közösség is: „Ha valaki szeret engem, megtartja az én beszédemet és az; én Atyám szereti azt és ahhoz megyünk és annál lakozunk. (Jn. XIV. 23.)

Mindezekből világosan látszik, hogy a Jézussal és az Istennel való közösség a legfontosabb szükség, úgy a magán, mint a nyilvános kereszténység számára. Éppen azért hiányzik az életünkből az erő, a szépség, a béke és a meggyőződés, mert benső életünk nincs közvetlen kapcsolatban Jézuson át az Istennel. Gyöngék és habozók vagyunk, mert csak véleményeink vannak, meggyőződésünk nincs. Ahelyett, hogy megismertük volna Istent és Jézust, csak hittételeket állítottunk föl róluk. Minthogy pedig gyengék vagyunk sajátmagunk is, másokat sem tehetünk erőssé. Minthogy semmink sincs, nem adakozhatunk, mert csak önmagunk odaadásával tehetünk jót másokkal. Éppen ezért nem lehetünk a föld savai s a világ világossága, ama szilárd tengely, mely körül kellene mindennek forognia.

Sokan azt mondják, hogy ha a Bibliára támaszkodunk, akkor életünk szilárdságát arra alapozhatjuk. A Bibliát azonban úgy olvassuk legtöbbször, hogy abba a saját felfogásunkat magyarázzuk belé. Az örökkévaló sorokat úgy formáljuk át, hogy azok a mi gyarló eszméinkkel összhangba jöjjenek. Emiatt a Bibliát különbnél-különb hitelvek forrásává tesszük, mindenféle visszaélésre magyarázatot találunk benne és a legeszményibb reformokat is ellenezzük a belőle kiszakított részletek alapján. A Bibliát horgonnyá tettük, mely az idők folyamán lerögzítve tartja az egyházat, ahelyett, hogy iránytűvé tennénk azt, mely áldott partok felé segít. A Bibliát csak akkor érthetjük meg, ha Jézuson át vizsgáljuk és a Szentleket tekintjük a legjobb magyarázónak.

A Szentlélekre vonatkozóan hamis eszmék uralkodnak közöttünk, amelyek megakadályozzák annak megértését és befogadását. Úgy beszélünk róla, mint a Szentháromság harmadik személyéről, amely Isten és Jézus mellett külön önállósággal bír, amely a maga útján jár és nem törvényszerűen jelenik meg. Pedig Jézus nyíltan tanítja, hogy a Szentlélek kiöntetik mindazokra, akik azt tiszta hittel kérik, hogy abban járunk és annak vetünk. Megnyerése az imádság útján éppoly természetesen elérhető, mint a természet áldásai. Ha a léleknek vetünk, a lélekből aratunk örök életet.

Még hamisabb az az elmélet, hogy a Szentlélek valami Jézustól különálló személy. Láttuk, hogy Jézus tanításai értelmében ő általa mehetünk az Atyához s a mindkettőjükkel való közösség alkotja a belső életet. Ha azonban a Szentlélek egy különálló személy, hogyan alkalmazzuk magunkat Krisztuson és az Istenen túl ehhez a harmadik istenséghez. Mi csak Istenhez imádkozhatunk, Jézus által, azaz az ő útján és az ő tanításai szerint. Hitünk szerint imánk meghallgatásaképpen közösségbe kerülünk Istennel, mely közösségben megerősödve a Szentlélek birtokosai leszünk. A Szentleket tehát, mint különálló személyt nem tudjuk elképzelni, hanem csak mint Istennek erejét.

41. §. Jézus jellemünkben. Az erkölcs.

Az imádság értelmét így magyarázva, annak erkölcsi vonatkozásai nyilvánvalóakká lesznek. Ha életünk célja az erkölcsi tökéletesedés, ezt két úton érhetjük el. Megpróbálhatjuk bizonyos erényeknek a gyakorlását és bizonyos hibáknak a kiirtását, vagy részek helyett az egészre fordíthatjuk a tekintetünket s megkísérelhetjük a lélekben élni, Jézuson és Istenen át szert tenni arra az erős belső életre, melynek birtokában minden magaviseletünk erkölcsössé válik. Mindkét módszer mellett lehet okokat fölhozni, szerintünk azonban az utóbbi sokkal alaposabb, teljesebb és eredményesebb, mint az első. Ez a természet módszere is, mely a növény egészére hat azáltal, hogy étellel tölti meg azt. Erkölcsi tökéletesedésünk feltétele tehát az erkölcsi életerő. A szeretet mindent megújít. A lelkünkben kiteljesedett belső élet életünk minden kis apró részét rüggyé fakasztja, kivirágoztatja és gyümölcsé érleli.

Az Istenből folyó eme benső életnek a jellemre való hatása az Új

testamentumban számtalan helyen megtalálható. Ez vetkőzi le az ó-embert és öltözteti ránk az új-embert, aki Isten után igazságosságban és szentségben él. A Lélek gyümölcse a szeretet, az öröm, a béke, a türelem, a gyöngédség, a jóság, a hit, a szelídség és az önmérséklet. Ha valaki Krisztusban van, új teremtménnyé lesz, a régiék elmúlnak s minden újjá lesz. Ezeknek a kifejezéseknek kitűnő példái azok a csodálatos változások, melyeket az apostolok jellemében látunk a Szentlélek elnyerése után. A régi ember bennök meghal, mindannyian új emberekként kezdik hirdetni Jézus evangéliumát Péter, Jakab, János és Pál gyökeresen megváltozott jellemeinek eredménye a keresztyénség. Ennek a változásnak a magyarázata azonban nem valami külsőleges disciplina, hanem kizárólag belső fejlődés. Nálunk is ez a különbség az erények nyesegetése és a belső nagy átváltozás szükségessége között. Éppen ezért hiba, hogy a vallás manapság többet foglalkozik külsőleges disciplinák előírásával, mint a belső élet megteremtésével. A katolikus egyház különböző szerzetesrendjei más és más rendszereket írnak elő s a protestáns egyházak erkölcstana ezeknél is jóval továbbmegy a külsőleges disciplinának erőltetésének a terén. Az Újtestamentumban minderről szó sincs. Ott még Jézus követeléséről sem ebben az értelemben olvasunk, tehát nem arról, hogy jellemünkben egyszerűen lemásoljuk Jézust, vagy éppen Pál apostolt, hanem hogy mi magunk növekedjünk a mi belső életünk útján azzá, ami Jézus.

Ebben a növekedésben mutatkozik meg csupán az egyéni különbségek figyelembevételének a lehetősége, de úgy, hogy közben a közös cél és a közös törvény mégsem szenved általa. Péter, Jakab, János és Pál, mily különböző jellem mindenik s mégis mennyire egyek az alapvető cél szempontjából, Ennek a négy apostolnak jellembeli különbsége és egysége kitűnő példa számunkra. Megmutatja, miképpen gyarapíthatjuk egyéniségünket s mégis miképpen maradhatunk összhangban egymással.

Pál apostol az I. Kor. XII.-ben a Szentlélek adományainak különbözőségéről, de ugyanarról a lélekről beszél s elmondja, hogy a Szentlélek egyik embernek bölcsességet ad, a másiknak tudást és így tovább, ezek a különbözőségek azonban egységbe olvadnak, mint ahogy a test különböző részei együttesen munkálkodnak.

A külsőleges erkölcsi tökéletesedés és a belső megújulás között a különbség főképpen, az ok és az eredmény viszonyában mutatkozik meg. Erényeink külsőleges nyesegetése és sokszor fájdalmas küszködés, melyben az ember gyakran elbukik, a belső átváltozás azonban boldog és könnyű erkölcsös életre vezet. Az előbbi esetben halálig tartó küszködés és kínos erőfeszítés, az utóbbiban természetes élet és sírna növekedés. Az előbbi állandó aggodalmaskodással és elbátortalanodással járó, színtelen és fárasztó feladat, az utóbbi esetben csupán a szív megnyitása a magasból jövő adományok előtt és megingathatatlan hitünk belefolyása cselekedeteinkbe. Ennek megfelelően az eredmények is különbözők. Aki csak egymaga erőlködik, keveset ér el de akinek Isten a segítőtársa, annak minden sikerül. Semmit sem tehetek egymagamban, mondja Pál apostol, de mindent megtehetek Krisztus által, aki engem megerősít.

Ha tehát az imádkozást életünk legfontosabb cselekedetévé tesszük, akkor kiteljesedik bennünk a Jézus szerinti belső élet, jellemünk nem pusztán epigonszerű

másolás, sem pedig külsőleges törvények erőltetett és unalmas követése lesz, hanem egyéni és szabad és könnyű és boldog és természetes és sírna növekedésben valósul meg.

42. §. Jézus az egyházban. Keresztény egység és együttműködés.

Ha az imádság válik életünk vezető elvévé, annak befolyását az egyház is megérzi. Az egyházak imádkozási gyakorlata ma többé-kevésbé ötletszerű. Az imádkozásra vonatkozó egyházi tanok az imádkozást túl misztikussá, sőt mágikus jelentőségűvé teszik s ezáltal zavarólag hatnak az értelemre. Ha azonban megértjük az imádkozás lényegét s látjuk, hogy a természet jelenségeinek én törvényeinek sorába az imádkozást, zökkenés nélkül beállíthatjuk, akkor az egyház imádkozása is eredményesebb lesz s főképpen két nagy eredményt hoz létre; másodsor, meghódítja a világot. Isten élete az imádkozás révén beleömlik először is az egyéni lélekbe, ezáltal megvalósítja a keresztényi jellemet s tovább működve létrehozza az egyetemes keresztény egyházat.

Ma a protestáns egyházak legkiáltóbb szükséglete az egység, a római katolikus egyházé pedig a szabadság. Az egységet a protestánsok többféle úton próbálják megvalósítani. Megpróbálkoztak már a forma egységével, mint ahogy az a katolikus egyházban van, de nem értek el eredményt. Megpróbálkoztak a vélemények egységesítésével, a dogmák összhangba hozásával, de minden egyes dogmatikai kérdés szörnyű háborúskodás magvát vetette el minden egyházban. Lassanként be kell látniok a protestánsoknak, hogy az egységet nem a közös forma sem a közös vélekedés, hanem a lélek és a cselekedet egységessége valósíthatja meg csupán. A protestantizmus ereje felekezeteiben van, gyöngeség azonban felekezetieskedésében. Felekezetei, véleményeik, vallásos megnyilvánulásaik és istentiszteleti rendjük változatossága folytán alkalmazkodni tudnak az emberi jellem sokféleségéhez. Akiket nem tud megragadni a püspöki egyház, megtéríti a methodista; akiket nem érnek el a presbitériánusok, meghódítják a kvékerek; vannak, akik Swedenborg poharából szeretnek inni, másokat viszont csak az érdekli, amit megérthetnek, vagy ami nincs józan eszük belátásával ellentétben s ezek az unitáriusokhoz csatlakoznak. Ilyenformán egyik felekezet a szem, a másik a kéz, harmadik a láb, negyedik az agy, ötödik a szív és így tovább, sok tag, de egy test. Ez a sokféleség az ereje és a szépsége a protestantizmusnak. Ezeknek a felekezeteknek egymással szemben tanúsított ellenséges magaviselete azonban a protestantizmus gyengesége és szégyenfoltja. Az egyháznak nem arra van szüksége, hogy felekezetei megszűnjenek, hanem arra, hogy az ellenségeskedésnek vessenek véget, hogy jövőre ne a versenyzés, hanem az együttműködés jellemezze azokat. Közösen meg kell érteniök egymást s ki kell fejleszteniük együttműködésük rendszerét. Minden városban és minden faluban létre kellene hozni egy központi szervezetet, melyben minden felekezet képviseltesse magát és amely a megegyezési alapján dolgozza ki az együttműködés rendszerét.

Ennek az együttműködésnek a nehézségei ma nyilvánvalóak. A fő nehézség

ugyanis az, hogy az egyes felekezetek nem felekezetnek tekintik magukat, hanem a protestantizmus egészének. Mindenikünk azért harcol, hogy az egész protestantizmus az ő hitrendszerüket, egyházi szervezetüket és istentiszteleti rendjüket fogadja el. Azt hiszik, hogy egy-egy felekezet több lehet, mint tag, az egész testet jelentheti. Amíg ez a felfogás uralkodik, addig természetesen nem lehet szó együttműködésről. Mármost hogyan lehet ezen a szűklátókörűségen segíteni? Nézetem szerint csak egyképpen: ha mélyebb keresztényi életet élünk. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy a formák és a vélemények uniformizálása sem nem lehetséges, sem nem kívánatos. Nagyon valószínűtlen, hogy bármelyik létező protestáns felekezet is magába tudná szívni összes felekezet-testvéreit. Éppen ellenkezőleg, évről-évre újabb felekezetek és hitrendszerek alakulnak. De nem is lenne kívánatos, mert egyetlen forma, vagy hitrendszer sem teljesen tökéletes az összesség számára.

A felekezeti elfogultság számára mindezek természetesen valótlanságok, mert az ő szemüktben felekezetük a kereszténység teljes megvalósulását jelenti. A szűklátókörűséget és a szűkszívűséget föl kell azonban emelni a keresztényi élmény ama fokára, ahonnan szélesebb horizontok látszanak és nagyobb szeretet melege lángol. Teljesebb keresztényi életre van tehát szükségünk, mert nem a tudás az élet forrása, hanem fordítva, a tudomány származik az életből. Minden új tudás tapasztalásnak az eredménye, érzéki tapasztalásé, vagy lelki élményé. A reflektáció viszont, mely rendszerbe szedi és meghatározza tudásunkat, ezáltal határolttá is teszi azt. Az igazság lényegét tapasztalásból, az igazság formáját reflektációból nyerjük. Ezért a reflektáció a teológiában is rendezi és meghatározza tudásunkat, ugyanakkor azonban határolttá is teszi, vagyis körülkeríti gondolatkerítéssel azt, amit elér és kívül zárja mindazokat, amiket még nem ért el. A keresztény élmény azonban állandóan dúsabbnál-dúsabb mezőkre vezet minket s ahol azelőtt kietlen pusztaságot vagy áthatárolhatatlan sötétséget gyanítottunk, ott mihamar áldott televényre bukkanunk.

Emiatt a lelki keresztények sohasem elfogultak. Minél mélyebb keresztény élményekkel rendelkeznek, annál nagyobb megértéssel viseltetnek felebarátjuk vallásos nézeteivel szemben, minél magasabbra emelkednek Isten felé, annál nagyobb területeit fedezik föl az igazságnak. Számunkra a kereszténység lényege Jézusnak a lélekben való élete, ezt pedig a legellentétesebb vélekedések között is meg lehet találni. A felekezetieskedők csak azokkal tudnak együttműködni, akik ugyanazokat a formákat fogadják el, amiket ők, a teológusok pedig csak azokkal, akik velük egy véleményt vallanak, a lelki emberek azonban azokkal éreznek együtt, akik ugyanúgy a belső életre fektetik a fősúlyt, mint ők. A felekezetieskedő nem sokat törődik azzal, hogy az embereknek mik a magán véleményeik, sem azzal, hogy milyen élmények birtokosai, hanem csak azt vizsgálja, az ő egyházához tartoznak-e s elfogadják-e annak előírt formáit. Éppen ezért gyakran azt tapasztaljuk, hogy a más egyházhoz tartozókkal szemben legtürelmetlenebbül viselkedő egyházi férfiak saját egyházuk eretnek, sőt bűnös gondolkozású tagjaival szemben viszont a legnagyobb megértést és szabadelvűséget tanúsítják. A tiszta keresztény élményekkel átítatott ember azonban nem követheti a felekezetieskedőket ezen az úton, hiszen jól tudja, hogy Jézus sohasem a külső

formákat, hanem mindig a belső életet hangsúlyozta.

Mikor Jézus utoljára összegyűjtötte tanítványait, azért imádkozott, hogy azoknak lelke forrjon össze övele s rajta keresztül az Istennel, hogy ezáltal egyik lehessenek, mint ahogy ő és az Atya egy volt. Ha valaki, úgy Jézus volt az, aki nem a külső formák egységességét, hanem a lelki egységet követelte. A ma sok próbálkozás után, melyet a keresztény egyházak az egység létrehozására a külső formák erőszakolásával végigkísérleteztek és amelyek mind fiaskóval végződtek, illő volna, hogy végre megpróbálkozzanak a lélek egységének megvalósításával. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az egység alapjául az egyházi szervezet és a dogma-rendszer helyett Jézusnak a lélekben való megvalósítását teszik. Az így egységessé vált kereszténység aztán tényleg meghódítaná a világot.

43. §. Jézus és a világ.

Ha a hit imádsága az egyházi egységet megvalósította, azután majd ereje marad arra is, hogy Jézust a világ előtt méltóképpen mutassa meg. Amíg a kereszténység nem válik Jézus szerinti kereszténységgé, addig nem várhatjuk, hogy a világ elfogadja azt és, amíg az egyházak nem Jézus szellemét sugározzák magukból, hanem a gyűlölködés, féltékenykedés és hatalomra való vágyás alacsony indulatait, addig a nemzetek élete sem telítődhetik meg a jézusi szellemmel. Mert Jézus szellemének csak ez lehet az útja; először az egyéni lélek, aztán az egyház, utána a keresztény nemzetek s csak legvégül a világ.

A kereszténység lassú előhaladása kezdettől fogva annak tudható be, hogy sok kételkedés és elbátortalanodás lankasztotta a szíveket. „Hol van az ő eljövételének ígéretet” Ezt kérdezték már az apostolok korában, ezt kérdezték ma is. Kétezer év telt el s minden a régiben maradt látszólag. Jézus a béke uralmát akarta megvalósítani a földön és íme ma is háború dúl a nemzetek között. Jézus mindenféle igát le akart venni az emberek nyakáról, de íme ma is van rabszolgaság, csak a forma változott s ki tudja, melyik rosszabb, a mai, vagy a régi. A szegényeknek örömhírt jött jelenteni, de íme, még ma is oly kevés öröme van a szegényeknek. Jézus azért jött, hogy az emberek megismerjék az Istent, de az emberek még ma is többet tudnak egymás hibáiról, mint az Isten jóságáról. Igazságtalanság és erőszak, tékozlás és éhezés, a leggonoszabb bűnök és a legcsalárdabb jellemek rúttják el ma is az élet arcát. Mikor fog hát Jézus ennek a világnak a trónjára ülni?

Az igazi kereszténység tényleg lassan terjed, de az Istennek bőven van ideje, ő sohasem siet. Ha a tudomány fényében megvizsgáljuk azt az elképzelhetetlen lassú fejlődést, melyen a föld átment, míg mai formáját elérte: ha látjuk, mily lassan jutott el odáig, hogy rajta szerves élet támadjon s aztán hány százezer esztendő kellett ahhoz is, amíg a teremtés koronája, az ember kifejlődött, akkor nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a kereszténység csaknem kétezer esztendő próbálkozás után is még mindig csak a kezdet kezdetén tapogatózik. Az egy napig élő rovar elégedetlenkedhetik, hogy az emberek semmi javítást nem végeztek azon

a házon, melyben ő tanyáját felütötte, reggeltől-estig tartó hosszú élete alatt, ám vajon az ember megteheti-e ugyanezt, amikor pedig maga is hirdeti, hogy az Isten számára „ezer esztendő annyi, mint egy nap elmúlása”. Kérdésünk tehát nem is akörül forog, hogy miért nem halad gyorsabban a kereszténység, megelégednénk azzal is, ha feleletet kapnánk erre: haladt-e egyáltalán a kereszténység. Borúlátó perceinkben mondhatjuk ugyan, hogy az emberek ma éppoly gonoszak, mint Jézusnak a földön való megjelenése előtt, ha azonban elfogulatlanok akarunk maradni, észre kell vennünk, hogy valami azért mégis csak történt, az emberiség meg-javulása terén az első pünkösdi óta. Ha nem lett is a kereszténység Isten országává a földön, mustármaggá vált, mely sokszor áldásosán befolyásolta a történelem alakulását. A mai civilizáció kétségtelenül keresztény civilizáció s ha van is benne sok kivetni való, nem tagadhatjuk meg áldásos vonásait. Ami pedig az egyházakat illeti, azok átmentek már két fejlődési fokon: először az egyházi szervezet mindenhatóságát hangsúlyozták s megteremtették a csalhatatlan egyház fogalmát, ám a legjobbak lelkiismerete föllázadt ez ellen az igazán jézusiatlan elgondolás ellen s új útra lépett, megteremtve a második fokot: a hit uralmát, egy csalhatatlan könyv alapján. Ám az emberi szellem tudja, hogy nincs emberi csalhatatlanság, éppen ezért már haladunk a harmadik fejlődési fok felé, mely megtartja az egyházi szervezetből és a szentkönyvből azt, ami Jézus szellemével összeegyeztethető, a hangsúlyt azonban nem ezekre helyezi, hanem a belső lelki életre, mely az ima szárnyán Istenhez emel.

Ami a civilizációkban jó, azt a hit erejével dolgozó elfogulatlan emberek alkották. A hit az a hatalmas lelki emelőrúd, mellyel az embert és a világot egyaránt meg lehet indítani. Az Istenbe, az ő gondviselésébe és az imát meghallgató, áldott feleletébe vetett hit adott mindig erőt a gyöngéknek s hozott létre csodákat a történelemben. Ez a hit néha földi forrásokból táplálkozik s ilyenkor szörnyű pusztulás járt nyomában, Szíria és Palesztina csataterreitől a nyugat európai hitnyomozás kínzókamráiig. Amikor azonban mennyei forrásokból eredt, akkor egy-egy újabb téglát hozott létre Isten országának földi templomához. Ma sincs más út, csak a hit és az imádság, ha Jézus követői akarunk lenni s az ő ügyének előmozdításával saját földi és mennyei boldogságunkat is munkálni akarjuk.

Amikor azt mondjuk: „Jöjjön el a Te országod”, nem rólunk és nélkülünk való csodát kérünk, hanem saját legteljesebb és legszentebb igyekezetünket is fölajánljuk vele. Saját igyekezetünknek azonban csak úgy van értelme, ha az bekapcsolódik Isten örök terveinek rendjébe, e világ törvényeinek sodrába, ha elmondjuk: „Legyen meg a Te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is”.

Az imádkozás szavakat csal az ember ajkaira s a szavak egymagukban üresek, de ha a szavak mögött megingathatatlan hit és jellemet formáló, imádságos élmény sorakozik fel, akkor a szavak testté lesznek.

Ama napokat kell várnunk, amikor az őszinte és szívből fakadó imádság minden emberi életet boldogsággal és szépséggel tölt meg, melynek gyümölcseként igazságosság árad szét a világon; mikor a keresztény élet szervezetei nem egymás ellen, hanem egymás mellett fognak küzdeni egy jobb jövőért és amikor a világ képmutatás és hatalmaskodás helyett Isten országa előharcosaiként fogja tisztelni az

egyházakat. Amikor majd az imádkozást tesszük keresztényi életünk központjává, az egyházi szervezet, vagy régi dogmarendszer szolgai körülbálványozása helyett, — akkor fogjuk igazán megérteni és áldott eredményeiben megtapasztalni Jézus minden idők tanítványi lelkeihez intézett szavait: „Mostanáig semmit sem kértetek az Atyától az én nevemben: kérjétek és megkapjátok, hogy a ti örömetek teljes legyen". (Jn. XVI. 24.)

FÜGGELÉK.

A mai lélektan vélekedése az imádkozásról általában.

Már az előszóban elmondottuk, hogy Clarke eredeti művének utolsó (VII.) fejezetét kihagyjuk a magyar fordításból, mert annak tartalmát a mai tudományos felfogás szempontjából elavultnak tartjuk. Ehelyett „Függelék”-ben mi magunk próbálunk számot adni arról: hogyan vélekedik a mai lélektan az imádkozásról.

Hogy az eredeti mű VII. fejezetét nem hagyhattuk pótlás nélkül, az mindenki előtt nyilvánvaló, ha egy kissé a kérdés mélyére tekint. Az imádkozás a lélek munkája, következésképpen: ha szükséges is, hogy megismerkedjünk a teológia, a bölcsészet és a történelem rávonatkozó mondanivalóival, mégis a legfontosabbnak ama tudomány vélekedését kell tartanunk, mely az imádkozás szervét, a lelket vizsgálja, vagyis: a lélektan megállapításaival még inkább kell foglalkoznunk, mint a többi tudományéval.

Azt mondtuk az előszóban: Clarke idejében a mai lélektan még sehol sem volt. Hát lehetséges ez? Clarke idejében nem lett volna lélektan? Dehogynem volt. Volt. Aristoteles óta van lélektan, sőt azelőtt is volt, ha nem is oly tiszta rendszerbe foglalva. Csakhogy a régi lélektan nem volt tudományos lélektan, ha a „tudományos” szót a mai értelemben használjuk. Talán jobban megértjük ezt a különbséget, ha az orvostudományból veszünk rá hasonlatot. Orvostudomány is volt, mióta csak ember és betegség van a világon, de csak Hippocrates (V. század Kr. e.) óta foglalkoznak észszerűen és rendszeresen a gyógyítással. Hippocrates megfigyelései alapján fejlesztették aztán tovább a gyógyítás elméleteit az orvosok századokon át. Ám Hippocrates is, utódai is csak kívülről elmélkedtek: gyógyítottak anélkül, hogy ismerték volna az emberi szervezetet, hiszen a boncolás, egyházi és világi felfogás szerint egyaránt, szörnyű bűn volt, boncolás nélkül pedig akkor még lehetetlen volt betekinteni a szervezet belsejébe, Aristoteles és Galenus boncoltak ugyan állatokat, de még ezen a téren is jó kétezer évig egy helyben topogtak az utódaik, nem is beszélve arról, hogy az állati test tanulságainak az emberi testre való alkalmazását nem anatómiai, hanem skolasztikus bölcséleti vitatkozásokkal próbálták elérni. Vesaliusig nem is volt változás. Ő azonban éjjelente ellopta a felakasztott elítéltek elrettentő például kint hagyott tetemeit s azokon végezte tanulmányait. 1543-ban könyvet adott ki (De Humani Corporis Fabrica címen) kutatásai eredményéről s ezzel új lapot nyitott a gyógyítás történetében. Vesalius óta kezdjük ismerni az emberi testet s csak azóta nevezhetjük tudománynak az orvosi tudományt.

Ilyenformán vagyunk a lélektannal is. Lélektan volt Clarke ideje előtt is, de az a lélektan éppúgy kívülről nézte a lelket, mint a Vesalius előtti orvostudomány a testet. 1879-ben állította fel Wundt Lipcsében az első lélektani kísérleti laboratóriumot s csak azóta kezdjük megismerni belülről, tehát a valóságnak megfelelően, a lélek világát.

Nagy a különbség a régi és az új lélektan között? Azt jelenti ez a különbség, hogy a régi lélektan megállapításait el kell most már dobnunk teljesen? Ezekre a

kérdésekre, azt hiszem, majd csak unokáink tudnak teljes feleletet adni, hiszen alig hatvan esztendő telt még csak el Wundt első kísérletei után. Meg aztán nem is ez a főkérdés a két lélektan összehasonlításánál, hanem az a módszer, amellyel a lélek problémáihoz közelednek azok. A mai lélektan kísérleti, tapasztalati alapon bírálja el a kérdést, míg a régi lélektan csak vitatkozott s a vitatkozás közben rendesen az maradt fölül, aki jobban tudott argumentálni. A régi lélektan megállapításai közül sok bizonyulhat igaznak, de hogy igaznak bizonyulhasson, ahhoz a tudományos lélektan módszereire van szükség.

Mindenesetre annyit már most is látunk, hogy a mai lélektan a lélek betegségeinek légióját gyógyítja napról-napra, míg a régi lélektan legszebb elméleteivel sem tudott egyebet tenni, mint láncra verni és pincék sötétjébe zárni a lelki beteget. Megvallom, a magam részéről már ez az egy körülmény is elég ahhoz, hogy a mai tudományos lélektan pártjára vonjon. Vallom, hogy a betegség, legyen az testi, vagy lelki, nem Isten akaratából keletkezik, hanem a mi tudatlanságunk, vagy gonoszságunk folyománya, éppen annak a következményeképpen, hogy Isten akaratát, törvényeit figyelmen kívül hagytuk, vagy megsértettük. Állítom, hogy a názáreti Jézus nem üres szimbolizálásként, hanem igenis szószerinti értelmezésben választotta „programbeszéd”-ének ezeket a szavakat: „Az Urnak lelke van énrajtam, mivelhogy felkent engem, hogy a szegényeknek az evangéliumot hirdessem, elküldött, hogy a töredelmes szívűeket meggyógyítsam” stb. Aminthogy gyógyította is a töredelmes szívű beteget, amíg csak élt. S mivel az imádkozás egyik legfontosabb eredménye a múltban, épp a testi és lelki gyógyulás volt, semmi sem érdekelheti az imádkozás gyakorlóját jobban, mint éppen az, hogy mit tart az imádkozásról a lélek betegségeit gyógyító egyetlen tudomány, a mai lélektan.

Az imádkozás gyógyító hatása.

Az új lélektanra nem lehet ráfogni, hogy egyházi célokat szolgál. Nem lehet egyrészt azért, mert tudományos lényegével nem fér össze, hogy bármiféle célt is szolgáljon az igazság, a valóság felderítésén kívül, — de azért sem lehet ilyet ráfogni, mert művelői közül igen sokan az egyház és a vallás ellen fordították tudásukat még a közelmúltban is. Hogy a vallás nem egyéb, mint „vágyteljesülés”, „wünschtraum”, s hogy tehát ebből kifolyólag a vallásnak nincs való tartalma, magyarul, hogy a vallás csak képzelődés, — és más vallásellenes kijelentéseket éppen a tudományos lélektan művelőitől hallottunk s részben még hallunk ma is. Hogy mennyiben a tudományos lélektanéi ezek a vallásellenes elméletek, vagy hogy mennyiben csupán egyes lélektan-tudósoké és hogy mennyiben állják meg ezek az elméletek épp a tudományos lélektan fényében a helyüket, arról a közeljövőben még beszélni fogunk. Most röviden csak megismételjük, hogy a tudományos lélektant mindennel meg lehet gyanúsítani, csak azzal nem, hogy egyházi, vagy vallásos célokat szolgál. Azért kell ezt ismételtelen leszögeznünk, mert a tudományos lélektan az imádkozás hasznára nézve meglepően egyöntetű és

hízalgó megállapításokat tesz.

Már William James azt írja 1902-ben megjelent híres munkájában, a „Varieties of Religious Experience” c. művében, hogy bár sokat beszélnek az imádkozás céltalanságáról, „amennyiben bármiféle orvostudományi megállapítás értékkel bír, úgy kétségtelen, hogy az imádkozás bizonyos körülmények között hozzájárulhat a gyógyuláshoz.”¹ (1. 463. old.)

Azóta közel negyven év telt el, a lélektan tudománya rengeteget fejlődött, az imádkozás hasznára vonatkozó kedvező vélemény azonban még csak fokozódott benne. Előttöm fekszik W. S. Sadler hatalmas (1250 nagy oldalas) műve, a „Theory and Practice of Psychiatry” (2 St. Louis 1936. Magyarul: „Az ideggyógyászat elmélete és gyakorlata.”) Szakemberek szerint a legnagyobb szabású mű, mely e tárgykörből az utóbbi évtizedekben megjelent. Ez az ideggyógyászok számára készült szakmunka külön fejezetet szentel „Religious Therapy” címen a vallás gyógyító erejének megvizsgálására. Sok szempontból foglalkozik a vallás kérdéseivel, de minduntalan visszatér az imádkozáshoz. Ilyeneket ír róla: „Az imádkozás éppúgy megújítja a lelket,; mint ahogy az alvás megújítja a testet.” „A játék és a szerelem sokszor új étellel töltenek el, mert kiragadnak állottá és fülledtté vált lelkivilágunkból. Amit azonban a játék, a művészet és a szerelem csak néha és részben tudnak megvalósítani, azt beteljesíti az imádkozás”. 1. (1071. old.) Idézi Dr. Hyslop, a British Medical Association előtt tartott előadásából a következő sorokat: „A legjobb orvosság, amit gyakorlatunkban eddig láttam, az imádkozás. Azoknál, akik rendszeresen imádkoznak, a legtermészetesebb és leghatásosabb idegcsillapító az imádság. Életemet az idegbetegségek elleni küzdelemben töltöttem el, de nyugodtan elmondhatom, hogy pl. az álmatlanság, vagy zavart alvás, a nyomott kedély és a zilált-lelkűség legtöbb esetére nézve az imádkozás egyszerű gyakorlása a legjobb orvosság. És épp ezért, már csak orvosi szempontból is igen fontosnak tartom, hogy gyermekeinket bevezessük az Istennel való közösségbe-lépés, mindennapi gyakorlatába.”² (2 Id. mű 1075. old.)

Ugyancsak az imádkozással kapcsolatban írja le dr. Sadler az itt következő esetet. „Feleségem, Dr. Lena Sadler, egyik betegét, Mrs. M.-et, egyébként igen kiváló alkalmam volt egyszer magamnak is megvizsgálnom. Utána megkérdezett a feleségem, mi a véleményem a beteg gyógyulásának lehetőségéről. Azt feleltem, hogy egy éven belül semmi esetre sem lehet eredményt várni, mert Mrs. M. egész mentális felépítettsége újranevelésre szorul, nem is beszélve arról, hogy többrendbeli psychikus „szálkát” (slivers) is el kell távolítania. Néhány hét múlva megjelent nálam Mrs. M. teljesen gyógyult állapotban. Elmondotta, hogy egészen kicseréltnek érzi magát, dolgokat, melyekről azelőtt azt hitte, hogy képtelen lenne elvégezni, most minden gátlás nélkül kezel, társadalmi, családi és egyéni világára most másként tekint és a psychoanalitikus „vallomás”-okat szabadon elvégezte. Megkérdeztem tőle, minek tulajdonítja ezt a meglepően gyors változást lelki világában. Arcát mosoly világította meg, felszabadult és boldog mosoly, s így válaszolt: Dr. Lena megtanított imádkozni. (1. id. mű 1075. old.)

Igen nagy prophylactikus értéket is tulajdonít Dr. Sadler az imádkozásnak. „Csak az orvos tudja, hogy mennyi idegi rendellenességet ég szenvedést okoz az

aggódás, a félelem, az önmeghasonlás, az erkölcstelen és mértéktelen élet, a tisztátalan gondolkozás és a talaját vesztett képzelő erő. Az ilyen rendellenességből eredő betegségeknek több mint felét el lehetne kerülni, ha az imádkozás csatornáján át felemelkednénk ama názáreti Mesterhez, kinek példája és tanításai lélektani szempontból a legegészségesebbek." 1. id mű 1073. old.

Az imádkozás lélektani előnyeiről adott ilyen kedvező nézetek korántsem korlátozódnak azonban csak az itt említett szerzőkre. A legkülönbözőbb lélektani iskolákhoz tartozó ideggyógyászok és tudósok hasonló értelemben írnak. Jung, Pratt, McDougall, Edward Smith, stb., stb. egyaránt hirdetik, hogy az imádkozásnak igen nagy gyógyító ereje van. Nem célunk statisztikai kimutatást készíteni erről a kérdéstről, hiszen a végtelenségig sorolhatnánk fel a fentiekhez hasonló nyilatkozatókat korunk legkiválóbb ideggyógyászeitól. — Ehelyett, összefoglalásképpen, itt csak Samuel Mc. Comb és Edward Worcester kiváló munkájából, a „Body, Mind and Spirit” c. könyvből idézzük az alábbiakat. „Ma már általánosan elfogadott tény, hogy, ha a körülmények egyébként azonosak, az imádkozó betegnek sokkal több kilátása van a gyors felgyógyulásra, mint annak a betegnek, aki nem él a reménység és ösztönzés eme forrásával.”1. (308. old.) Ugyanők egyik betegük vallomásából idézik a következőket: „Súlyos operáció előtt állottam — írja a beteg — és szörnyen féltem. Nem éppen a fájdalomtól, melyek reám vártak, és nem is a haláltól. Megnevezhetetlenül és oktalanul remegtem, ha csak rá is gondoltam, hogy másnap reggel a műtőbe kerülök. Az izzadság kivert erre a gondolatra s a lábaim jéghideggé váltak. Nyomorúságos helyzetemben végül is eszembe jutott, hogy imádkozzam. Bár nem voltam egyáltalán meggyőződve afelől, hogy van egy személyes Gondviselő, mégis imádkozni kezdtem. Imádkozás közben egyszerre csak érezni kezdtem, hogy nem vagyok egyedül. Nem mintha láttam volna valami alakot, vagy jelenséget, de úgy éreztem, valami ismeretlen és hatalmas Valaki körülém lett, szinte a fejemre tett kéz melegét is érzékeltem s hallani véltem — nem szavakat, — hanem valami ilyen értelmet: Mindig veled vagyok! Ne félj!

Amikor imámat befejeztem, mély sóhaj szakadt fel a lelkemből s úgy éreztem, a félelem elszállt a tagjaimból. Minden esetre: nyugodt álomba merültem. Másnap a legnagyobb lelki egyensúllyal hagytam, hogy a hordágyra tegyenek s még én tréfáltam az orvosokkal, amíg beöltöztek.”1 (1. Id. mű 309. old.)

Hogy magyarázza a lélektan az imádkozás hatását.

Tudatában vagyunk annak, hogy a fentebb ismertetett vélemények az imádkozásnak csak az orvostudomány szemszögéből nézett értékét támasztják alá és hogy az imádkozásnak más téren és más irányban is kell, hogy értéke legyen. 2. Dr. Hilty egyéni vallomások alapján ezekben foglalja össze az imádkozás következményeit:

Az imádkozás következtében 1. szavak vetődnek fel az alkalmas pillanatban, 2. könyvek, idézetek jutnak eszünkbe, melyeket rég elfelejtettünk, most pedig ép jókor használhatunk fel, 3. veszedelmes helyeken biztos lábakkal járunk, 4. kényes helyzetekből a legnagyobb lélek jelenléttel kivágjuk magunkat, 5. a helytelen út,

melyre pedig életünk eme órájában rá akartunk lépni, az imádkozás alatt hirtelen tövissel elzárva, lehetetlennek lát-szik, míg az eddig nem látott helyen út váratlanul Feltűnik, 6. olyan tehetségek, adottságok, képességek merülnek fel bennünk, amelyekről az előtt nem tudtunk magunk sem, 7. barátaink olyan dolgokat tagadnak meg tőlünk, és ellenségeink olyan dolgokat adnak meg váratlanul, ami előnyünkre válik, 8. az élet megszűnik sötét, nehéz és reménytelen lenni, oly könnyen járjuk útait, mintha angyalok vinnének a karjaikon, 9. dolgainkat ép idejében intézzük el, míg azelőtt vagy túl korán, vagy túlkésőn fogtunk hozzájuk, 10. legkényesebb dolgainkban is oly nyugodtan járunk el, mintha nem is rólunk lenne szó, 11. elsajátítjuk a várás és kivárás művészetét, 12. soha nem ismert, vagy erre alkalmasnak nem tartott emberek jönnek váratlanul s tesznek olyan ajánlatokat, amelyek életünket új és boldogabb irányba terelik, 13. türelmünk van legádázabb ellenségeinkkel is, 14. az élet rút dolgai más színben tűnnek fel előttünk stb. stb.

Egyelőre azonban maradjunk meg mégis a már megkezdett úton s foglalkozunk most azzal a kérdéssel: mivel magyarázza a lélektan az imádkozás eddig ismertetett kedvező hatását.

Közbevetőleg jöjjünk tisztába azzal a ténnyel, hogy a lélektan e kérdésnek csak az emberi oldalával foglalkozik, vagyis azt vizsgálja, hogy az imádkozás milyen hatással van az imádkozóra magára, milyen változásokat eszközöl benne, miképpen befolyásolja az emberi idegrendszer működését. Az imádkozás eredményének kialakulásához, persze, az emberi oldal mellett, az emberen kívüli tényezők, mondjuk meg egy szóval: az Isten, hozzájárulási is szükséges. Ennek az emberen kívül álló tényezőnek, az Istennek, és az ő munkájának a vizsgálása azonban már nem a lélektan feladata. A lélektan, mint minden természettudomány, csak a jelenségek, a megnyilvánulások törvényszerűségeit kutatja, — a megnyilvánulások alap okát, vagy annak lényegét azonban nem tudja a maga eszközeivel vizsgálat alá venni. Például, hogy a lélektannál maradjunk, a tudományos lélektan nem foglalkozik azzal, hogy mi a lélek, hanem csak azzal: miképpen „működik”, nyilvánul meg a lélek. Az imádkozásnál sem kérdezheti a lélektan, hogy vajon az Isten miért, mikor és hogyan jön az imádkozó segítségére, miképpen teljesíti kéréseit stb. (ez a bölcsészet és a hittan feladata), hanem egyszerűen csak azzal foglalkozik: milyen hatással van az imádkozás az ember lelkivilágára, idegrendszerére s ezeken át az egész emberre. Újabban az ú. n. „mély-lélektan” megpróbál kissé mélyebbre is nézni és a tudományosan ellenőrizhető jelenségek törvényszerűségét megkísérli tovább is vonatkoztatni, mint ameddig a kísérletek hatása elér./ Ennek a „mély-lélektannak” a tanításait később mi is figyelembe fogjuk venni, most azonban maradjunk meg egyelőre a szilárd talajon, a tudományosan ellenőrizhető lélektani jelenségek, megnyilvánulások területén, mert csak így felelhetünk pozitív formában arra, hogy miért és miképpen hat kedvezően az imádkozás az emberre. Tehát: Vannak, akik felülről néznek le az imádkozásra, maguk soha meg nem próbálják, mások tanúságtételeit pedig felületesen kezelik., Ennek a magatartásnak a következménye aztán nem lehet más, mint elhamarkodott és téves diagnózis. Nem azért mondjuk ezt, mintha le akarnók kicsinyelni az imádság ellen szólókat, mert hiszen itt nem is erről van szó, ezek a felületesen ítélok

nem az imádság ellen nyilatkoznak, sőt ezt igen jó psychotherapiának tartják, hanem a megállapításaik helytelenek — nézetük szerint. Íme egy példa: a berni Dr. Dubois, aki egyébként vallástalan ember, így ír: „A vallásos hit volna a legjobb orvosság a lélek betegségei ellen, ha mindenkor sikerülne követőinek lelkében az igazi keresztény sztoicizmust létre hozni.”¹ (1. Phsyhic Treatment of Nervous Disorders. 210. old.)

Ez a „keresztény sztoicizmus” az, amiért Dr. Dubois véleményét itt vizsgálat alá vesszük. Nekünk, unitáriusoknak, ugyanis, különösképpen ügyelnünk kell arra, hogy a vallást és az imádkozás eredményét össze ne tévesszük ezzel a „keresztény sztoicizmussal”. Mert miről beszél Dr. Dubois? Mindnyájan tudjuk, hogy a sztoicizmus egy filozófiai iskola, irány volt, mely a keresztény erkölcsztan kialakulásában szerepet játszott ugyan, de amely igen távol áll az imádkozás szellemétől. A sztoicizmus ugyanis Zenótól Marcus Aureliusig, tehát végig, materialista ész-kultusz volt és erkölcszтанát is teljesen az okoskodó akaratra építette fel. Mindez látszólag igen rokonszenvesen hangzik az unitarizmus számára, viszont, aki csak az értelemre és az akaratra akarja felépíteni az imádkozást, az soha igazán imádkozni nem fog. Az unitarizmus az értelmet igen fontosnak tartja a vallás birodalmában is, de csak mint kiindulást. Aki végig megmarad az értelem és az akarat síkján, az soha sem lesz igazán vallásos és soha nem fogja érezni imádkozás megelevenítő hatását. Ha valaki azt gondolná, hogy az imádkozás nem egyéb, mint valami logikai argumentáció saját magunkkal, melynek a végén akaratunk, a helyes irányba, beállítva, határozottabban nyilvánul meg, az, magát csalja, mert ez a módszer elsegítheti őt a meditáció, az elmélkedés szintjéig, de az imádkozás magasabb légkörébe nem emeli fel. Később majd foglalkozni fogunk még azzal, hogy milyen különbség van az elmélkedés és az imádkozás között, most csak rá akartunk mutatni arra, hogy az értelem és az akarat szintje nem elégséges az imádkozás részére. Már az imádkozásról eddig elmondott esetek is mutatják, hogy az eredményesen imádkozónál egyáltalán nem arról volt szó, hogy az önmagával tartson vallási vitatkozást, apológiát, vagy argumentációt, hogy magát szokosokkal győzze meg, hanem legtöbbször az ilyes fajta értelmi műveletek teljes kikapcsolásával emelkedett fel a megnyugvásnak arra a fokára, mely egész lelki beállítottságát áthangolta.

Arról aztán már beszélünk sem kell, hogy amennyiben Dr. Dubois a „sztoicizmus” kifejezést nem bölcsészettörténeti, hanem a mai mindennapos használat értelmében értette volna, ez aztán meg teljesen hamis is. Ha ugyanis Dr. Dubois úgy értette volna, hogy a testi közönyösség, a fájdalommal szembeni érzéketlenség és az 61 öttel szemben tanúsított nemtörődömség az, amit a kereszténység híveinek lelkében megvalósít, akkor ez még távolabb állana az imádkozástól, mint az előbbi értelmezés. Mi sem idegenebb ugyanis a keresztény leiektől, mint az a fakír szellem, mely úgy akar megszabadulni a szenvedésektől és a csalódásoktól, hogy visszavonul a világtól, lemond annak értékeiről s testét az állandó ön-megtagadás útján edzi hozzá a minél teljesebb érzéketlenséghez.

A kereszténység azért beszélt mindig annyit a „hifiről”, mert az értelem, az okoskodás elégtelenségét a csödbe jutott zsidó-görög civilizációban nap-nap után

látta. A hitvallókat és mártírokat nem az okoskodás indította hőstettekre, hanem valami más, valami az emberi természet mélységeiből fakadó erő, amit az egyház a maga primitív lélektanával a „hit” fogalmában foglalt össze. Ma már tudjuk, hogy a hit igen sokféle lelki összetevőből ered s ha a szószéki és a teológiai nyelvben meg is maradunk még ez általánosítás mellett, a lélektan már külön-külön is kutatja azokat a hajszál ereket (képletesen szólva), melyekből a hit vérkeringése kialakul.

Az imádkozásnál is: mélyebben kell keresnünk azokat az okokat, melyek azt eredményessé teszik, mint az értelem és az akarat felülete. Bár maga az imádkozás tudatos cselekedet, jobban mondva: saját elhatározásunkból, meggondoltan kezdünk imádkozni s rendes körülmények között egész imádkozásunk alatt meg is őrizzük öntudatunkat, végig tudjuk, hogy imádkozunk, — mégis az imádkozás csak akkor érdemli meg nevét, ha közben mélyebbre ér le, mint a tudatos értelem, ha az úgynevezett „tudatalatti”-t, vagy „tudattalan”-t is működésbe tudja hozni.

A tudatalatti szerepe az imádkozásban.

A „tudatalatti” fogalma manapság már közhíjjá forog, valójában azonban kevesen tudják, mi az. Nem célunk, és terünk sincs rá, hogy részletes lélektani fejtegetésekbe bocsátkozzunk a tudatalatti fogalmát illetően, röviden és népszerűen azonban mégis csak vázolnunk kell lényegét. Kezdjük ott, hogy az ember nem él légtüres térben, hanem ellenkezőleg, igen összetett és élő, tehát állandóan mozgásban lévő világban. A körülöttünk lévő világ állandóan hat reánk s mi a fizika törvényei szerint visszahatunk minden hatásra. Hat reánk pl. a nehézkedési erő, mely a föld felé vonz minket, mi azonban küzdünk e hatás ellen s közben, a nehézkedési erő visszahatásaként mozgunk, járunk. Hat reánk az időjárás s mi szervezetünk alkalmazkodásával visszahatunk, izzadunk, vagy libabőrösen didergünk, hogy kiegyenlítsük ezt a hatást. Ha végig megyünk az utcán, egyszerre, vagy sorjában sokezerféle hatás ér, épületek milliányi részlete, járművek, tovasiető emberek alakja, mozgása stb. benyomást gyakorol reánk, melyeket idegrendszerünk, szemünk, fülünk, bőrünk, szagló érzékünk stb. útján felfog. Lehetetlen felsorolni azt a sokféle hatást, melynek állandóan ki vagyunk téve s melyre állandóan visszahatunk, néha úgy, hogy küzdünk ellene, mint a nehézségi erőnél, néha úgy, hogy alkalmazkodunk hozzá, mint az időjárás változásainál, legtöbbször pedig úgy, hogy tudomást veszünk róla, megjegyezzük magunknak, azért, hogy a tapasztalás tanította, vagy átörökölt módokon alkalmazkodjunk környezetünkhöz. Ezek mellett, persze, még ezer és ezer másféle hatás is ér, melyekre szervezetünk mind-mind visszahat valahogyan. Már most mindenki előtt világos, hogy arra a sok millió hatásra, mely másodpercenként ér minket, az ember nem mind tudatosan hat vissza. Hiszen, ha ezt a sokmillió féle visszahatást mind gondolkodás és megfontolás útján akarná az ember végezni, rég kikésne az időből. Hogy csak egy példát említsek, amíg fin ember átmegy az utca egyik oldaláról a másikra, annyi képet, mozgást, viszonyt és helyzetet kell számba vennie, hogy azokat mind hónapok alatt sem lehetne leírni. Ám az ember mégis egy pillanat alatt

magába fogadja az egészet s hirtelen mérlegeléssel el is dönti, hogy átmehet-e, vagy sem. Az ilyenre azt szoktuk mondani köznapi nyelven, hogy az ember ösztönszerűen cselekszik. Csakhogy ezzel még; nem mondtunk semmit. A mai lélektan különben sem biztos abban, hogy az embernek vannak-e olyan ösztönei, mint az állatoknak, de abban meg egészen biztos, hogy olyan összetett ösztönei, melyek a fenti műveleteket végrehajthatnák, nincsenek. Tény azonban, hogy ezeket a műveleteket nem logikus gondolkozás és tudatos mérlegelés eredményeképpen végzi az ember. Az emberi idegrendszer úgy van megteremtve, hogy minden hatást felfog s ezek a hatások nyomot hagynak az idegrendszerben, olyanformán, mint ahogy a hangfelvételnél minden legkisebb zöreje is nyomot hagy a viaszhengeren. Ez az az úgynevezett idegi emlékezés. Az idegi emlékezés azonban tudatos emlékezéssé csak ritkán lesz. A legtöbbször előforduló, vagy legérzelmibb színezetű benyomások tudatosakká lesznek, míg a kevésbé fontosak, vagy amelyekhez nem fűződik semmiféle érzelmi színeződés, azok nem lesznek tudatosak, mindaddig, amíg valami inger, a benyomás keletkezéséhez hasonló helyzet, vagy azzal rokon esemény a tudatba nem hívja azokat. Maradjunk egyelőre azonban még annál a pontnál, hogy a körülöttünk lévő világ reánk való hatásából bennünk visszahatásként keletkező benyomások, ideg-emlékek, csak részben maradnak számunkra tudottak, tudatosak, túlnyomóan nagy részükben azonban, bár idegpályáinkon idegi emlékezésüképpen megmaradtak, tudattalanul szunnyadnak. A tudatos és tudattalan emlékek közötti arányra nézve az úszó jéghegyet szokták felhozni hasonlatul. Az úszó jéghegynek csupán egyötöd része emelkedik ki a habokból, míg négyötöde a víz színe alatt úszik. A mi tapasztalataink emlékei közül is csupán egy kis rész az, ami tudatos előttünk, míg a túlnyomóan nagyobb rész általában nem tudatos. Ezek a tudatalatti emlékek.

Amiért azonban ezek a tudatalatti emlékek nem tudatosak, ez nem azt jelenti, hogy nem is léteznek, s azt sem, hogy talán nem vesznek részt életünkben. Hogy pl. az utca egyik oldalról át tudunk menni a másikra a nagy forgalom ellenére és aránylag rövid ideig mérlegelve a helyzetet, azt annak köszönhetjük, hogy tudatalatti tapasztalataink segítségünkre jönnek és a helyzet megítélését nagyobb részt tudunk nélkül elvégezni. A tudatalatti munkáját két csoportra szokták osztani, egyikbe tartoznak azok a tevékenységek, melyeket mi tapasztaltunk, csak később a tudatból kicsúsztak, a figyelem sugara alól eltávoztak, a másik csoportba viszont olyan tudatalatti tevékenységek tartoznak, melyeket nem mi tapasztaltunk, hanem születésünkön már magunkkal hoztunk. Az első csoport magyarázására hadd hozzam fel, mondjuk, a teniszjátékos példáját. Mikor valaki egy labdát visszaüt, nem gondolkozik, arra nincs is ideje, hanem tudatalattija segítségével üti meg a labdát. Azaz: hosszú gyakorlásának, próbálkozásainak, edzéseinek tanulságát használja fel. Mikor a labdát megüti, nem kell már gondolkoznia azokról a dolgokról, melyek kezdő játékos korában, annyi gondot okoztak neki, mert múltbeli tapasztalatainak eredményei idegrendszerében élnek s az alkalmas pillanatban működésbe lépnek. Kétségtelen tehát, hogy a labda megütésekor egy ezrelékét sem gondolja át azoknak, amik szükségesek, hogy a labda jó helyre repüljön vissza, de az is kétségtelen, hogy tudatalattija olyan tapasztalatokkal siet segítségére, melyeket

az egyén maga szerzett az edzések alatt. A második csoport magyarázására pedig megemlíthetjük pl. az emésztő szervek működését, a máj, a vese kiválasztó munkáját stb. Kétségtelen, hogy az emésztés nem tudatos folyamat. A bélmozgásra például akaratomnak semmi befolyása nincs, azt tudatalattim végzi. Az is kétségtelen továbbá, hogy a bélmozgás tudatalattiját nem magam szereztem, nem a saját tapasztalataimnak az emléke, mert hiszen megszületésemkor már működött az. E második csoporthoz tartozó tudatalatti tevékenységeket tehát az ember kétségtelenül örökölte.¹ (1 A tudatalatti fogalmát némelyek sokkal rejtélyesebbnek tartják. Mi a magunk részéről R. S. Woodworth leírását tesszük magunkévá, mint amelyet a mai tudományos állásponttal a leginkább megegyezőnek tartunk. Woodworth a Columbia egyetemen a lélektan tanára (New York) s „Psychology” című (N. Y. 1929) művét a legjobb egyetemi szakkönyvként emlegetik. E mű 574—77 oldalain tartalmilag ugyanúgy írja le a tudatalatti lényegét és munkáját, mint mi.)

Amit eddig a tudatalattiról elmondottunk, azok mind igen kézzelfogható dolgok. Ám a tudatalatti nemcsak ilyen fizikai természetű benyomásokat raktároz el, hanem, hogy úgy mondjam: szellemibb természetű emlékeket is. A kellemes és a kellemetlen, a gyönyör, vagy a fájdalom, a szép és a rút stb., stb. mind-mind benyomásokká válnak bennünk, melyeknek egy részére emlékezünk, legnagyobb részére azonban nem, de amelyek azért éppúgy működnek bennünk, tudtukon kívül, mint ahogy a járni megtanult gyermek hasznát veszi tudattalanul működő egyensúlyozó képességének. Nincs két ember, aki teljesen egyformán lépne, sétálna, járna, mert hiszen mozgását befolyásolják a járnai tanulása közben megszerzett tapasztalatai nyomán nyert tudattalan benyomások is. Hasonlóképpen nincs két ember, aki kellemes és kellemetlen, gyönyörös és fájdalmas stb. benyomásait egyforma mértékben szerezte volna, tehát nincs két egyforma jellem sem. Ismeretes, hogy Freud és a lélek-elemző iskola milyen fontosságot tulajdonít a tudatalattiba került benyomásoknak s azt tartja róluk, hogy egész életünket befolyásolják azok, sokkal nagyobb mértékben, mint tudatos benyomásaink, sőt, hogy minden idegbetegségnek ezek a tudatalatti benyomások az okozói.

Amint azonban a fizikai tudatalatti működéseknél láttuk, hogy azok egy része nem saját életünk tapasztalataiból maradt reánk, hanem öröklődött, hasonlóképpen a szellemibb természetű tudatalatti működésnél is nyilvánvaló, hogy azok között olyanok is lehetnek, melyek nem a mi életünk folyamán rögzítődtek meg idegpályáinkon, hanem amelyeket örököltünk. A tudatalatti szellemi működésével kapcsolatban mutat rá pl. Jung az úgynevezett „faji tudattalan”-ra is, mely az egy fajhoz tartozók közös múltból származó, öröklött tudatalatti emlékkincsére és működésére vonatkozik.

Visszatérve most már tárgyunkhoz, az imádkozás akkor lesz eredményessé, ha az értelmi és tudatos rétegen túl, a tudatalattit is bekapcsolja. Gondoljunk a jéghegy hasonlatra: aki csak az eszével imádkozik, az a jéghegynek a vízből kiálló egyötöd részét veti bele csupán az imádság serpenyőjébe, aki azonban a tudatalattit is be tudja kapcsolni, az mind az ötöt részt imádkoztatja. Sőt, minthogy tudatalattink nemesük a saját tapasztalatainkból megörögződött és bevésődött idegi

emlékeket tartalmazza, hanem az öröklötteket is, — az igazán imádkozó, saját életének teljességén túl, öröklött tudatalattiját is mozgósítja az imádkozáskor, tehát őseinek, fájának, az egyetemes emberiségnek, a világmindenségnek azt a mennyiségét is, melyet belőlük örökölt.

Tudatalattink ugyanis, bár azt mondtuk róla, hogy befolyásolja egész életünket, mégsem, fogható úgy fel, mint ami a maga teljességében állandóan segítségünkre van. Tudatalattinkból az, ami káros, befolyásolja életünket, de ami hasznos lenne, az legtöbbször alszik. Különösnek látszik, hogy ez így van, de érthetővé válik, ha úgy fogjuk fel, hogy amit azért szorítottunk tudatalattinkba, mert kellemetlen, fájdalmas, ellenszenves volt nekünk, azok, bár látszólag sikerült elfelejtenünk őket, lázadó foglyokként állandóan kitörni vágnak. Míg a kellemes, gyönyörös és szép emlékek, éppen mert ilyenek, nem lázadoznak, nem vágnak kitörni, hanem elnyugodnak. Ezeket is fel lehet idézni, meg lehet szólaltatni, munkába lehet állítani, de csak rendkívüli körülmények között. Ezért mondotta volt William James, a híres amerikai pszichológus, hogy soha sem élünk teljes életet, félig mindig alszunk. Azt értette ezen, hogy sokkal több erő, tehetség, lehetőség és bátorság rejtőzik bennünk, mint amennyit mindennapi életünkben felhasználunk és munkába állítunk. Igen, mert nem értünk ahhoz, hogy lehet tudatalattink értékes részeit is életre hívni. Ennek megvilágítására mondotta volt el ugyanő az alábbi kis történetet. Egy fiatal ember sétált egyszer egy mezőn, mikor hirtelen egy megdühödött bikát látott maga felé száguldani. Természetesen szaladásra fogta a dolgot, de a bika mind jobban közeledett. Ekkor egy magas falat pillantott meg maga előtt. Nem volt másfelé menekvés, nekiszaladt hát a falnak s bár látta, hogy túl-magas, kétségbeesett erőfeszítéssel mégis megpróbált felugrani rá. S íme, a lehetetlen sikerült: a fiatalember feljutott a falra s megmenekült a bikától. Másnap már csak kíváncsiságból is elment arra megint, hogy megnézzé, milyen falat ugrott ő át. A bikát közben elzárták, úgy hogy nyugodtan szemlélődhetett. Mikor a falat meglátta, ismét nekiszaladt, gondolva, hogy ami tegnap sikerült, az ma is sikerülni fog. De még csak közel sem jutott ahhoz, hogy a tetejére fel tudott volna jutni, pedig ismételten megpróbálta. Ami sikerült neki, mikor a félelem hajtotta, az lehetetlenné vált számára rendes körülmények között. Ilyen és hasonló történeteket mindannyian hallottunk már, csak nem gondoltunk arra, hogy az az ismeretlen többlet erő, ami ilyenkor megsegít minket, a tudatalattinkból származik. Igen, a tudatalattinkból származik, ahonnan azonban csak megfelelő inger hatása alatt jön elő. Ilyen inger volt a félelem ebben a kis történetben, de nem a félelem az egyetlen inger, mely tudatalattinkat meg tudja mozgatni. Erre nézve Worcester és McComb idézik Nagy Sándornak az esetét a három kutyával. Hódító hadjárata során egyik meghódolt fejedelem három hatalmas kutyával ajándékozta meg Nagy Sándort. Néhány nap múlva Nagy Sándor ki akarta próbálni a kutyákat, hogy mit érnek, levétette hát róluk a láncokat s eleresztetett előttük egy nyulat, egy sakált és egy őzet. A kutyák azonban csak utána néztek a vadaknak, nagyot ásítottak s aztán lefeküdtek aludni. Nagy Sándor erre haragra gerjedt s megölette mind a hármat, mondván, hogy „ezek a kutyák nem érnek semmit”. Másnap azonban bejött udvarába a fejedelem s hallván, hogy mi történt a

kutyákkal, így szólt Sándorhoz: „Uram, te lehetsz nagy hódító, de bölcs ember nem vagy. Ezek a kutyák, igaz, meg sem mozdultak, ha nyulat, vagy más kis vadat láttak, de a legjobb oroszán-üldöző kutyák voltak egész Kis-Ázsiában.” így van ez a tudatalattival is. Az élet rendes körülményei között tudatalattink nemesebb tartalma szunnyad, holmi kisebbfajta inger, izgalom, fel nem ébreszti azt, de az igazi, a megfelelő inger mindig életre hívja, így például az imádkozás is, sőt ez főképpen McComb meséli már említett könyvében (uo. Mind and Spirit. 242—244. old.), hogy egy alkalommal vadászat közben valami mély szakadékba zuhantak vezetőjével együtt. Megpróbálták kikapaszkodni, de kétszer helytelen irányban, úgy hogy végül is a kimerültségtől a vér folyni kezdett a száján és a fülén. Szörnyű meleg volt s ő érezte, hogy ha nem tud mihamar kijutni a szakadékból, összeesik és meghal. Eszébe jutottak gyermekei, felesége s kétségbeesetten imádkozni kezdett. Imádkozás után kissé megnyugodva ült le pihenni pár percre, utána pedig felállott s újult erővel vágott neki az útnak. Érdekesen írja le, hogy bár látszólag minden erejét kimerítette már a megelőző kapaszkodásokban, most mégis ismét menni tudott. Félig álomban, de meg nem tántorodó lélekkel követte a vezetőt s végül is kiérték az egyik hegycsúcsra s onnan vissza táborhelyükre. A legérdekesebb azonban most következik. A vezető kitűnő hegymászó volt, sokkal jobb, mint McComb, mégis e kaland után még két napig oly kimerült volt, hogy alig lézengett a táborhely körül. McComb pedig, a hegymászásban járatlan ember, másnap már éppoly friss volt, mintha előző nap nem is állott volna a teljes kimerülés határán. McComb ezt azzal magyarázza, hogy míg neki, imádsága következtében, tudatalattija segítségére jött és tartalék erejéből juttatott számára, addig a vezető csak a hegymászás fáradalmait érezte minden különösebb lelki megrázkódtatás és tudatalattijának segítségével nélkül. A vezető felélte saját normális erejét, mégpedig oly mértékben, hogy utána két napra volt szüksége, amíg magához tért. McComb pedig tudatalattijának tartalék erejével jutott ki a szakadékból.

Ami már most igaz a test fizikai erejére és erőtartékára vonatkoztatva, az igaz a szellemibb tartalmú életmegnyilvánulásokat illetően is. Amikor James azt mondta, hogy az emberiség kilencven százaléka csak félig él, félig alszik, ezt nemcsak fizikai értelemben mondta, hanem szellemi téren is. Írók, művészek igen jól tudják, hogy az „ihlet” nem frázis, hanem valóság. Ihlet nélkül soha senki sem alkotott maradandót. Egyébként hétköznapi és a többitől semmiben sem különböző emberek az ihlet hatása alatt mesterműveket alkotnak. Csak azzal nincsenek tisztában, hogy az ihlet nem egyéb, mint tudatalattink munkába lépése. Az ihlet nem jön könnyen, különböző egyének különbözőképpen próbálják felidézni. Ezek a módszerek sokszor a nevetséges határán járnak, mint amikor pl. rothadt alma szagára, vagy lábát hideg vízben tartva tud csak alkotni a szerző; máskor az egészséget ássák alá, mint pl. a szeszes italok, vagy fekete kávé mértéktelen fogyasztása, — közös ismertető jegyük azonban az, hogy valami olyan rendkívüli ingert képezzenek, mely az ihletet fel tudja pizskálni szunnyadásából. A fentebb elmondottak után világos, hogy az ihlet elérésére is az imádság igen hatásos módszer. Ezt különben nemcsak pszichológusok, hanem írók és művészek is tanúsítják.

Nem mindenki író, vagy művész, de azért ihletre, általában pedig tudatalattija igénybevételére majdnem mindenkinek szüksége van élete egyik, vagy másik szakában. Akik megtanultak imádkozni, azok jótékonyan érezték ennek a lelki gyakorlatnak áldásos hatását.

Ugyancsak itt kell megemlítenünk, mint szorosan idetartozó, sőt az előbbiekből következő kérdést, a „személyiség” kérdését. Erről a kérdéstről sokat írtak a filozófusok, elméleteik azonban arról nevezetesen, hogy sem egymással nem tudtak közös nevezőre jutni, sem ezt a kérdést elfogadhatóan meg nem oldották. Abban mindannyian megegyezik, hogy a „személyiség” több, mint az egyéniség és több, mint az „Én”, több mint a jellem is. A mai lélektan úgy látja — s eddig még ez látszik a legérthetőbb magyarázatnak — hogy a személyiség mindannak a „summus totalis”-a, ami bennünk van, Ezt viszont csak akkor érthetjük meg, ha ismét a tudatalattira gondolunk. Nincs olyan ember, aki mindenre emlékezne, amit valaha is megtanult, legyen az elméleti, vagy gyakorlati tapasztalat eredménye. S olyan sincs, aki veleszületett adottságait mind használni tudná. Készen a természetes restség, részben a megfelelő központosító erő hiánya, részben pedig tudatalattinknak már ismertetett természete, hogy csak bizonyos ingerek hatására nyilvánul meg, mindezek együtt okozzák, hogy bármit tegyünk is, majdnem soha sem tesszük azt „teljes elménkkel, teljes szívünkkel és minden erőnkkel”. Majdnem soha! Néha azonban, kiváltságos egyéneknél gyakrabban, másoknál talán alig egyszer-kétszer egy életben, — ez a „summus totalis” mégis megvalósul. Ilyen alkalmak voltak pl., mikor Tell Vilmosnak a fia fejéről le kellett lőnie azt a bizonyos almát. Akkor Tell Vilmosban hazaszeretete, gyermeke iránti aggodalma, felháborodása és győzelmi akarata egyesült erővel felrázta benne mindazt, ami tudatosan, vagy tudat alatt benne megvolt s amíg célba vette fia fején az almát, „summus totalis”-a összpontosult ennek a feladatnak az elvégzésére. Ilyen eset lehet az is, mikor a sebész műtétet végez valami olyan betegen, kinek személye igen fontos, betegsége igen veszedelmes, maga az operáció igen ritka. A becsvágy, a féltés és az ezzel járó lelki izgalom együtt kiválthatják belőle azt a „summus totalis”-t, melyről azt mondjuk „személyiség”. A személyiség tehát nem valami állandó adottság, hanem csak időnként elérhető teljessége tudatos és tudattalan önmagunknak, hatása azonban sokáig megmarad bennünk s emelkedettebb életfolytatásra képesít.

A „személyiség” megvalósulásán túl következik aztán — több lelki lépcsőfok után — az Istennel való közösség, amikor már az imádkozó megszűnik csak saját maga lenni, beleilleszkedik, sőt beleolvad abba a nagy misztikumba, amiről a lélektan csak annyit tud, hogy „több, mint magunk”, de amelyről a teológia hirdeti, hogy az az Isten. „Én és az Atya egy vagyunk”, mondotta Jézus, a legnagyobb imádkozó, s mondták utána még annyian több, kevesebb mértékben érezve ugyanezt a lelki élményt.

Az imádkozás gyógyító hatásának első magyarázata tehát az, hogy eredményeképpen tudatalattink építő tartalma életre kel és segítségünkre, siet. Emellett a magyarázat mellett azonban az imádkozás hatásának vannak más magyarázatai is. Ilyen mindjárt első pillantásra a „kibeszélés”.

A kibeszélés.

A pszichoanalitikus iskola bírálói rendszeresen megjegyzik, hogy ha ez iskola elméletei vitára adhatnak is okot, az a tény, hogy a beteget „kibeszélésre” bírja, már magában is igen jó hatású. Az új n. „szabad képzettársítást” nem Freudék találták ki, de ők látták meg annak óriási jelentőségét a gyógyítás szempontjából s ők fejlesztették ki azt a módszert, mely e szabad képzettársítást kibeszéléssé teszi. Mindennapos tapasztalat, hogy ha bánatunk, vagy örömünk van, szeretjük azt másoknak elmondani. Az öröm is, a bánat is arra törekszik, hogy ne maradjon meg bennünk, hanem osszuk azt meg másokkal. Ha jól „kibeszélhetjük” magunkat, úgy érezzük, kevésbé fáj a bánat és kiegyensúlyozottabb az öröm. A lélek-elemző iskola szerint a legtöbb idegbetegség abból származik, hogy életünk folyamán nem engedhetünk szabad folyást sem bánatunknak, sem örömünknek, sem vágyainknak, sem félelmeinknek, hanem ezeket — népszerűen szólva — magunkba kell fojtanunk. Ezek az elfojtások azután tudat alatt állandóan lázadoznak és lelki rendellenességeket okoznak. A lélekelemző tehát arra törekszik, hogy a szabad képzettársítás útján megtalálja azt az elfojtott tartalmat, ami a bajt okozza s azt a beteggel tudatosítja. A beteg lassanként levetkőzi magáról az elfogultságot, a félelmet, az álszemérmeket stb., s orvosának „kibeszéli” magát. Ha jól kibeszélte magát s ha eközben tudatára jött annak, hogy mi az, amit magába fojtott és rejtegetett tudattalanul, ha szembenéz ezzel az elfojtott tartalommal, — ez már felgyógyulás. Gyermekkorunkban elmondottuk anyáknak, nagyobb testvérünknek, ami bántott, amitől féltünk, amit szégyellünk s mert elmondottuk, ezáltal megszabadultunk attól a szorongó érzéstől, melyet az bennünk keltett. Amint azonban felnövünk, óvatosabbak, szégyenlősebbek, merevebbek leszünk. Anyánk talán meghal, vagy legalább is mi, mint felnőtt emberek, már nem tudjuk ugyanazzal a gyermeki bizalommal tárni fel előtte a lelkünket, mint régen. Néha-néha egy-egy különösképpen megérintő feleség, vagy barát előtt kiöntjük még a lelkünket, általában azonban a legtöbb ember magába kell, hogy fojtassa lelkének érzékenyebb tapasztalatait. Ez persze, egészségtelen. De hát kinek mondhatnék el az elárultatástól, kinevettetéstől, visszaéléstől és szégyenkezéstől való félelem nélkül lelkünk titkait! Az imádkozó ember tudja, hogy van, akinek mindezeket elmondhatjuk, aki meghallgat, s ez az Isten. Az a sok-sok megkönnyebbülés, melyet a nehéz szívű emberek imádkozás után éreznek, innen származik, hogy „kibeszélhettük magunkat” Isten előtt.

A felelősség megosztása.

Az imádkozás gyógyító hatásának másik magyarázata a „felelősség megosztása”. Életünk egyik legfontosabb irányítója, ellenőre és sokszor terhe a felelősség. Gyerekkorunk óta hozzászoktunk ahhoz, hogy tetteinket a következmények szempontjából mérlegeljük, később pedig ahhoz is, hogy nemcsak a tett, hanem az elmulasztott cselekedet is hátrányunkra lehet. Lassan-lassan tisztába jövünk azzal,

hogyan felelősek vagyunk saját magunk jövőjéért, jólétéért, jövőbeni boldogulásáért. Kinek vagyunk felelősek! A vallás megtanított rá, hogy Istennek. A mindennapi tapasztalás azonban közelebbre is mutat, megtanít, hogy felelősek vagyunk a társadalomnak, a törvénynek, hazánknak, barátainknak, szüleinknek s végül, az egyre szűkülő kör legbelső pontján, de időrendben legelőször: saját magunk holnapjainak. Sokan félnek attól és joggal, hogy férfikoruk számon kéri az ifjúságot, s öreg koruk a férfikort. Emellett azonban felelősek leszünk legtöbben másokért is, szüleinkért, családunkért, gyermekeinkért. A földi élet felelőssége szempontjából nem igaz, hogy „Mindenki magának áll, vagy esik”, hanem igenis tény az, hogy „Senki sem él önmagának és senki sem hal meg önmagának”.

Már most minél nehezebbek a megélhetés lehetőségei, annál inkább súlyosodik ránk a felelősség terhe. Nemcsak a kenyér gondjai miatt, hanem mindazok miatt is, ami a kenyérgondok következményeként adódik. A felelősség pedig olyan teher — mint minden más lelki teher is — hogy bizonyos mértékig jellemnevelő és egyéniség-fejlesztő ereje van, de ha ezt a mértéket meghaladja, összeroppanással fenyeget. Azt szokták mondani: „Teher alatt nő a pálma” s ez igaz is bizonyos fokig, de ha túl nagy ez a teher, a fa elcsenevészedik. Mozgalmas időkben nehéz a kenyérkereset, nehéz családunk létének egyenes vonalba igazítása, nehéz gyermekeink nevelése: túl nagy a felelősség, úgyhogy néha már-már összeroppanunk súlya alatt. Vannak, akik össze is roppannak s valami idegbetegségben találnak csuk szabadulást a szörnyű teher alól. A pszichológusok újabb időben mind gyakrabban mutatnak rá a felelősségtől való szabadulásvágy szerepére a háború lehetőségénél. Még élénk emlékezetében él az emberiségnek a legutolsó háború minden szörnyűségével és megpróbáltatásával, még élénken emlékezünk a világháború után, keletkezett mozgalmakra, melyek fennen hirdették a „No more war”-t, a „Soha többé háborút”, a fogadkozásokat, hogy az emberiség nem fog még egyszer vágóhídra menni. S íme, alig támad lehetőség arra, hogy az emberek hadba vonuljanak, mindenki megy, tiltakozás, sőt különösebb húzódozás nélkül. Miért? Persze, más okok is közrejátszanak, így a hazafiúi érzés, kötelesség, tömeg ösztön, kalandvágy stb., de egészen bizonyosan igen komoly ok az is, hogy a behívott egyén egy csapásra megszabadul a felelősség nyomasztó terhétől. Saját magára gondot visel a hadsereg, hozzátartozóira az állam, s még ha ez a gondviselés nem is mindig a legideálisabb, a bevonuló mégis megszabadul a felelősség terhétől, hiszen nem tehet egyebet. S megszabadul a felelősség terhétől a kenyérkereset gondjain túl szellemileg is. A katonának nem kell gondolkoznia, nem kell törnie a fejét, sem azon, hogy melyik politikai pártra szavazzon, sem azon, hogy egyénileg milyen magatartást tanúsítson a nehéz időkben, egyáltalában semmin sem kell gondolkoznia, mert gondolkodik helyette a hadvezetés s neki csak egy feladata van: az engedelmesség. Hasonló volt évszázadokon át a helyzete azoknak a lelki hajótörötteknek, akik végül is valamelyik római katolikus szerzetesrendben kerestek és találtak menedéket a világ viharai előtt. Ott sem kellett többé gondolkozniuk, s amint becsukódott hátuk mögött a kolostor ajtaja, kizártak életükből minden földi felelősséget is. Ugyancsak a felelősségtől való menekvés számlájára írható sok pszichológus szerint a parancsuralom tömeges elfogadása. Amelyik országban már

fejük tetejére állottak a dolgok, a megélhetés éppoly bizonytalan, mint az egymás után következő kormányok sorsa, ott a tömegek várva várják egy olyan erős egyéniség és egy olyan rendszer megjelenését, aki és amely megmenti őket a hiábavaló egyéni tusakodástól, hogy felelősség-érzetüknek eleget tegyenek. A lelkileg fáradt tömeg örömmel hajtja fejét ugyanabba a „szolgaság”-ba, melynek eltörlésére valamikor forradalmakat támasztott.

A felelősségtől való részbeni, vagy sokszor teljes megszabadulás az imádkozás egyik magyarázata. Aki lelkét, bajait és aggodalmait feltárta az ő mennyei Atyja előtt, úgy érzi, hogy ezáltal már le is tette azokat magáról. Ezentúl már nem ő, vagy nemcsak ő felelős magáért, családjáért, nemzetéért, mert hiszen a mennyei Atya meghallgatja a hozzá fordulókat és segítségükre siet. Ha aztán esetleg imádkozás közben, vagy után, úgy találja, hogy bajai még nem oldódnak meg, állást nem kap, gyermeke nem menekül meg súlyos betegségéből és így tovább, akkor is nyugodtabb lélekkel fogadja mindezeket, mint ha nem imádkozott volna, mert hiszen Isten akaratát látja most már mindebben, a felelősség terhe tehát nem súlyosodik egyedül reá. Ha pedig részben, vagy egészben megoldódnak problémái, akkor meg igazán érzi, hogy nem egyedül rajta múlt az egész s hogy tehát imájában mindig megszabadulhat felelőssége egy részétől.

William McDougall idézi ezzel a jelenséggel kapcsolatban Dr. Jungnak, u híres psychoanalitikusnak alábbi sorait: „Könnyen megérthető, mily sokat jelent a betegnek, ha bizalommal viseltethetik egy megértő és együttérző doktor iránt. Tudatos Énje erkölcsi támaszt nyer a doktorban az ő traumatikus komplexeinek zabolázhatatlan befolyásai ellen. Ekkor már nem áll egymagában ezekkel az elemi erőkkel szemben, mert egy megbízható férfi kinyújtja a kezét és segítségére van érzelmi világának viharában,"¹ (1 Outline of Abnormal Psychology. 463. old.) Ennek a néhány sornak az értelmét Worcester és McComb átviszik magasabb régiókba s az orvost behelyettesítik Istennel. „Ennek a megjegyzésnek a fényében még tisztábban látjuk az őszinte imádkozás értékét — írják. Az imádkozó, ahelyett, hogy tudatalattija mélységeibe kényszerítené fájdalmait, megaláztatását, aggodalmait stb. — kitergeti azokat a Legszentebb és a Legkegyelmesebb előtt s eközben tudatosítja azokat. így egyszerre megszerzi azt az erkölcsi támaszt, amire küzdelmében szüksége van. Amolyan „áttétel"-féle útján a lélek „elveti minden gondját" s aggodásainak, bűnének, vagy szégyenének terhét. Arra helyezi, „aki titkon van" és gondot visel. A belső küzdelem ezzel feloldódik, a gátlás megszűnik s a lélek visszanyeri szabadságát és áldottan boldog állapotát."¹ (1 Body, Mind and Spirit. 808. old.)

Az élettani magyarázat.

Az imádkozás hatásosságának ezek mellett a magyarázatai mellett érdemes kitérnünk az ú. n. „biológiai" magyarázatra is, melyet újabban valláspsychológusok is emlegetni szoktak. Wiemann így adja elő ezt az álláspontot. 2(2 Henry N. és Regina W. Wieman: Normative Psychology of Religion. New York. 1935. a 129. és köv. old.)

Az emberek hamarabb imádkoztak, mint ahogy elméleteket állítottak fel róla. Az imádkozás az emberi élet azon életmegnyilvánulásai közé tartozik, mint a beszélés, vagy a szerszámkészítés, melyek ösztönösen kezdenek működni. Megállapítható, hogy nem az imádkozás filozófiája keletkezett először, melynek nyomán az emberek imádkozni kezdtek, még csak nem is úgy, hogy az ember felfedezte azt az Istent, aki meghallgatja az ő kéréseit s ezért imádkozni kezdett hozzá. Imádkozásának első megnyilvánulásai nem azonosak a mai imádkozással, mert azok indulatkitörések, örömeinek, vagy szükségérzetének, segítség-kérésének, vagy megértést keresésének a hangjai voltak. Az emberek imádkoztak, anélkül, hogy kérdezősködtek volna afelől: miért és kihez imádkoznak. Mint ahogy az emberek hamarabb politizáltak, semmint hogy kiépített államelméletük lett volna, éppúgy imádkoztak, mielőtt határozott elgondolásuk lett volna az Istenről, Ezek az ősi és ösztönös imádkozások rendszeren két körülmény valamelyikének hatása alatt keletkeztek: a nagy szükség, vagy a nagy öröm kényszerében. Az állatoknál is megfigyelhetjük, hogy ha nagy szükségben vannak, vagy épp ellenkezőleg, jóllakott és egészséges állapotban, nem tudnak csendben maradni, különböző mozdulatokat kezdenek végezni, s ha hangot tudnak adni, különös és szokatlan hangokat hallatnak. Minél nagyobb a szükség, vagy a jóllakottság és egészség érzése bennük, annál rendkívülőbb hangokat adnak. Mindez, persze, még nem imádkozás, de ha az állat elég intelligenciával bír hangjának felhasználására és gondolatainak való alárendelésére, vagyis magyarul, mikor az emberi fokozatot eléri, akkor ezek az ösztönös megnyilvánulások már imádkozásnak tekinthetők.

Az imádkozás „biológiai” magyarázata részleteiben lehet túlzás, annyi azonban, feltétlenül valószínűnek látszik belőle, hogy az emberek hamarabb imádkoztak, semmint meg tudták volna okolni, hogy miért imádkoznak, vagyis hogy az imádkozás áldása, vagy kényszere idegrendszerünk felépítettségében keresendő. Hogy ma mégis sokan vannak, akik nem imádkoznak? Ez igaz, de az is igaz, hogy a civilizáció sok olyan velünk született, mondjuk „ösztönös”, viselkedésünket elhalványította idegrendszerünkben, melyek valamikor meg voltak bennünk. Viszont: igen sok emberben, egyelőre még eléggé meg nem magyarázható okokból kifolyólag, ezek a régi, ösztönös megnyilvánulások ma is működnek többkevesebb mértékben. Így ma is vannak, mégpedig igen-igen sokan, akik ösztönösen imádkoznak. — Mindez arra mutat, hogy e „biológiai” magyarázatnak van valami alapja.

Ezzel a „biológiai” magyarázattal már át is tértünk az imádság gyógyító hatásának elemzésétől arra a szélesebb területre, mely ezzel a kérdéssel foglal közli k: miért imádkoztunk. S itt a valláslélektan egyik legtöbbet tárgyalt problémájával találkozunk, az ú. n. „vallásos élmény”-nyel. Egyik legáltalánosabb magyarázata a vallás lélektanának, ugyanis, az imádkozás miértjét illetően, az, hogy ennek a vallásos élménynek az újraélése, újraérvezése miatt imádkozunk. Az imádkozó ezt a vallásos élményt akarja ismét felidézni magában az imádkozás által.

A vallásos élmény és az imádkozás.

Mi az a vallásos élmény? Mikor ezt a kifejezést halljuk, mindenekelőtt Pál apostolra gondolunk, aki a damaszkuszi úton találkozott a megfeszített Jézussal s e találkozás élménye Saulusból Paulusszá változtatta őt. Gondolunk továbbá olyan hasonló történetekre, melyekben az imádkozó előtt angyalok, Mária, szentek stb., tehát nem e világból való lények jelentek meg. Függetlenül most már attól, hogy ezek a történetek valóságot írnak-e le, vagy csak látomást, az idegrendszer tévedéseit, függetlenül ettől a jelenleg nem reánk tartozó kérdéstől, az ilyen természetű vallásos élményeket a mai valláslélektan a rendellenes élmények közé sorozza.

Kétségtelen, hogy az emberiség túlnyomóan nagy többsége ilyen rendellenes vallásos élményekben soha nem részesül, viszont az is kétségtelen, hogy a vallásos emberek nagy részének volt, van és lesz időről időre része vallásos élményekben. Ez utóbbiakat nevezzük normális, vagy rendes vallásos élményeknek.

A normális vallásos élmény lényegét, lélektani szempontból, sokan fejtegették. A magam részéről sehol sem láttam olyan világosan kifejtve azt, mint Wieman *Normative Psychology of Religion* c. művében. Szerinte a legértékesebb normális vallásos élmény valami nagy és értékes igazság villanásszerű felismerése nyomán támad. Ezt az igazságot nem feltétlenül kell elméleti síkban értenünk, azaz nem valami filozófiai igazság felismeréséről van szó, hanem valami olyanról, amely a mi saját életünk problémáit érinti. Amennyiben azonban saját életünk problémái összefüggésben vannak általános igazságokkal, annyiban a filozófiai igazság felismerése is kelthet bennünk olyan érzelmi állapotot, amit élménynek nevezhetünk. Ez a felismerés nem a józan ész műve. Érzelmi okok juttatnak hozzá, bár alapjuk én tartalmuk észszerű. Életünk folyamán sok megfigyelést, észlelést tehattunk már egyik, vagy a másik irányban, ezeknek az egymástól független észleléseknek az összefüggése azonban még nem állott tisztán előttünk. Valami érzelmi hatás következtében azonban egyszerre megvilágosodik az a keret, vagy az a rendszer, amelyekbe ezek az azelőtt egymástól független megfigyelések mind beleillenek. Például: valaki megfigyelhetett élete folyamán olyan jelenségeket, mint lefelé hulló testek, mozgó csillagok, felfelé szálló füst stb., amelyek egymással semmiféle kapcsolatban nem látszottak lenni. Egyszer azonban belevillan elméjébe a nehézkedési törvény elmélete s akkor ezek a megfigyelt jelenségek egyszerre összekötetésibe jutnak egymással, hogy egy rendszer, vagy törvény bizonyágai legyenek. Vagy: valaki hallhatott sok szép és nemes dolgot a názáreti Jézusról, amíg azonban hirtelen bele nem villan az elméjébe, hogy Jézus szerepe itt a földön több mint véletlenségek láncolata, hogy küldetése volt s hogy e küldetés magát a róla gondolkozót is közelről érdekli, addig a Jézusról hallott szép és nemes dolgok nem jelentettek sokat.

Az az új eszme, mely az előbbi megfigyeléseket egymással szerves összekötetésbe hozza, ez a hirtelen megvilágosodás, érzelmi élményt kelt bennünk, mondja Wieman. Kétségtelen azonban, hogy nemcsak mint következmény, hanem mint ok is számba vehető az érzelmi állapot. Vannak, akiknél különösen a zene az, amely olyan érzelmi állapotot idéz fel amely átfogó igazságok megláttatására segít. A felidézett érzelmi állapot ugyanis ismét azt eredményezi, amiről fentebb már szólottunk: tudatalattink segítségül hívását. Hogy a jéghegy-hasonlatra térjek vissza,

a kiálló egyötöd részre süt a nap, a figyelem. Jöhet azonban egy vihar, mely a jéghegyet kimozdítja egyensúlyi helyzetéből s közben megmutatja a víz feletti világnak az addig víz alá rejtett részek valamelyikét is. Ez a megmutatás csak időleges, a jéghegy ismét visszatér normális egyensúlyi helyzetébe, mikor ismét csak a régi egyötöd áll ki a vízből, közben azonban a világosság már látta a víz alatti részeket is. Az emberi idegrendszerben is vihart jelent az érzelmi állapot s ez a vihar is megmozgatja és megmutatja tudatalattink egyik, vagy másik, azelőtt biztosan elfedett részét. Ez is csak pillanatnyi, de elég ahhoz, hogy a tudatos világ valami új szempont meglátásával gazdagodjék meg, valami olyan új szempont meglátásával, mely az addig gyűjtött tapasztalatok összefüggését mutatja meg.

Pál apostol lassan gyűjthette magába azokat az okokat, melyek őt a keresztények igazságának elismerésére készítették. Láthatta azt a hősiességet, mellyel István a vértanúságot elszenvedte, hallhatta azokat a nyugodt és szelíd szavakat, melyekkel Péter és a többi tanítvány védelmezte hitét stb. Mindezeket azonban magában és akarata ellenére látta és hallotta, mert hiszen még saját gondolkozó énjé előtt sem ismerhette el, hogy az általa üldözött keresztényeknek igazuk van, annál kevésbé nyíltan. Ha nem jön valami érzelmi állapot, talán soha sem fogja Pál az eddig észlelteket olyan összefüggésben érteni át, hogy az megtérését idézze elő. A damaszkuszi úton azonban történt valami, hogy mi, azt most ne kutassuk, ami egyszerre villanásszerűen mutatta meg az eddig észlelteknél összetartozását és hatalmas, lenyűgöző méretét. Utána aztán már rövidesen következett megtérése.

A rendes és rendellenes vallásos élmény között tehát én csak azt a különbséget látom, hogy érzékeny idegzetű embereknél az érzelmi állapot nyomán víziók, vagy hallucinációk támadhatnak, egyébként tartalmilag mind a kettőnek az előállása ugyanaz.

A mi életünkben is sokszor bekövetkezik a vallásos élmény állapota, legfeljebb nem eléggé élesen, úgy hogy nem tudunk róla és nem értékeljük eléggé. Aki pedig egyszer már érezte a maga teljességében a vallásos élmény felemelő, átmelegítő és boldogító érzését, az ismét vágyik rá. Aki igazán tud imádkozni, az imádkozás közben sokkal nagyobb valószínűség szerint szerezheti meg a vallásos élményt, mint más körülmények között, mert hiszen az imádkozásban minden a vallásos élmény síkjában mozog, míg a zene, műélvezés, természet-csodálás stb. alkalmi nem kizárólag vallásos irányúak.

S ezzel végeztünk is azokkal a magyarázatokkal, amelyeket a mai lélektan ad arra a kérdésre, hogy mi az oka az imádkozás kétségtelen jó hatásának. Ide foglaltuk azt a kérdésünktől csak hajszálnyira eltávolodó, elemzést, mely erre a szélesebb ölelésű tudakozódásra felelt; miért imádkozunk. E második részben foglalkoznunk kellett volna, még egy magyarázattal, azzal, amely a félelem indítóokát veszi alapul. E szerint az emberek félelemből imádkoznak. Az emberek megtanulják, hogy az imádkozást jónéven veszi az Isten, tehát olyankor is imádkoznak, amikor erre nem hajtja a lelkük, sőt — c szerint az elmélet szerint — erre sohasem hajtana a lelkük, de a következményektől való félelem imádkozásra készíti őket. Állítólag az ősök tiszteletéből fejlődött volna ki ez a félelem-szülte

imádkozás, mert az ősök bosszúállásától való félelemből eleinte áldozatokat mutattak be, később imákat ajánlottak fel elköltözött eleik oltára előtt. Ezzel az elmélettel nem foglalkozunk részletesebben, mert a magunk részéről nem látjuk ezt az elméletet lélektanilag eléggé megalapozottnak. Bár az kétségtelenül lehetséges, hogy itt-ott előfordulhat a félelemből, a vallástanítás révén reánk kényszerített szokásból való imádkozás, ma már mégsem lehet azt mondani, hogy ez általános jelenség, a múltra vonatkoztatva pedig: a vallásos fejlődésnek legfeljebb csak egyik, de világegyetem sem a legősibb fokán lehetett ez a helyzet. Emellett, a kényszerimádkozás nem igen válik igazi imádkozássá. Ha az imádkozás meg nem mozgatja mindazokat a lelki rétegeket (hogy képletesen szóljunk), amelyeket fentebb leírtunk, akkor az imádkozás csak üres szómormolás marad.

Kihez imádkozunk.

Az előbbi fejezetben leírt magyarázatok kétségtelenül arra bírták már az olvasót, hogy megkérdezze magától; hát az imádkozás eredménye, tartalma, következménye csak ennyi! Hát csak az ember idegrendszerének bizonyos játéka, megnyilvánulása, viselkedése az imádkozás! Hát az imádkozásra adott „felelet” csak saját erőlködésünk visszhangját. Hát az embernél nagyobb hatalom, az Isten, nem szerepel az imádkozásban egyáltalán %. Ezek jogos kérdések, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mi a lélektan tudományának a válaszait kerestük kérdéseinkre, a tudomány pedig a tapasztalat világán kívüli dolgokkal nem foglalkozik. A lélektan nem az Isten lélektana, hogy megmondhatná, vájjon Isten milyen arányban, mikor és miért hallgatja meg az imádkozót, hanem az emberé, tehát csak az emberi oldalával foglalkozhat az imádkozás kérdésének is. Ennek a tudománynak a feleletei azonban már az ember oldaláról is olyan jó hatásúnak mutatják az imádkozást, hogy annak nem-gyakorlása önmagunk elleni bűnnek mondható.

De hát vajon, tényleg egy lépéssel sem visz közelebb minket a lélektan ahhoz a kérdéshez, hogy az emberi oldalon túl is van-e szerepe az imádkozásnak? Maga a tudomány, tudjuk, nem hagyhatja el a tapasztalati világot, az emberi oldalt, — de hát vájjon az ebben a világban eszközölt megfigyeléseiből nem lehet-e következtetni tovább is, mint ameddig a tudományok vizsgálódási köre terjedt. Természetesen lehet, hiszen éppen ez a filozófia feladata: összegyűjteni a tapasztalati tudományok eredményeit s azokat úgy hasonlítani össze egymással, hogy ebből a dolgok lényegére, tehát a tapasztalati világon túlra szóló megállapítások is lehetővé váljanak. Csodálatosképpen azonban a filozófiának ezt a feladatát manapság nem a filozófusok végzik, hanem maguk a tudományok művelői. Egy-két kivételtől eltekintve (Bergson, Dewey) a filozófusok nagy része még nincs eléggé felkészülve arra, hogy a természettudományok eredményeit megértse, lévén ez a terület igen nagy és szinte túlspecializált, míg a filozófusok neveltetése teljesen más, a régi spekulatív filozófia területére szorítkozik. Így hát a természettudósok maguk iparkodnak saját speciális tudományszakuknak egyúttal filozófusai is lenni. Ezért fordul ma mindenki Jeans-hez, Eddington-hoz, Einstein-hoz és a többi nagy természettudóshoz inkább, semmint a filozófusokhoz, ha az

élet, a világmindenség, sőt ha az Isten létének titkai érdeklik. Ezt a módszert nekünk is szabadságunkban áll megkísérelni, hiszen az ú. n. „mély lélektan” is tett már próbát ezen a téren,

Öncsalás, autoszugesztio-e az imádkozás?

Kezdjük azzal a kérdéssel: vajjon csak öncsalás-e az imádkozás? A felelet: kétségtelenül nem az. Az imádkozás gyógyító hatását elfogulatlan és érdektelen orvosok állapították meg, ha tehát semmi más eredménye sem lenne is imádkozásunknak, akkor sem lehetne már öncsalásnak tartanunk azt.

Hát jó, ha nem öncsalás, akkor vajjon nem csak autoszugesztio-e az imádkozás! Nehéz kérdés, mert olyan talajra visz minket, ahol a kézzelfogható bizonyítékok nem teremnek meg. Ahelyett hát, hogy magunk bizonyítgatnánk, idézni fogunk elismerten kiváló és köztudomásúlag elfogulatlan lélektani és filozófiai írótól. Az első idézetet James-től veszem, kinek tárgyilagos, sőt sokszor radikális lélektani vizsgálódási módszere közismert. Így ír: „A vallásosság alapja az imádkozó-tudatosság. Az a meggyőződés, hogy az imádkozó-tudatosságban valami történik, minden vallásnak alapköve. Hogy mi történik, arra nézve a nézetek eltérőek. Bárhogyan bírálgassuk is azonban ezeket a nézeteket, kétségtelen, hogy a vallás áll, vagy bukik azzal a meggyőződésével, hogy valami történik az imádkozás során.” Ez az első lépés a felelet felé. Jó lesz nekünk, modern embereknek, megszívlelnünk James megállapítását, a vallás tényleg áll, vagy bukik az imádsággal. Imádkozás nélkül a vallás üres elméletté leszen, melyen szakemberek vitatkozhatnak, de amely a szívnek semmit sem jelent s az emberek nagy többségét nem érdekli. Menjünk azonban közelebb a felelethez egy lépéssel. A híres Inge, félelem és meg' kötöttség nélküli angol teológus, mondja: „Az a kijelentés, hogy az imádkozásban csak saját hangunk visszhangját halljuk, nevetséges mindazok előtt, akik valaha igazán imádkoztak. A vallásos élmény épp olyan tapasztalata a végső szellemi valóságoknak, mint az, hogy a szemeim látják a körülöttünk emelkedő templom-falakat. Ha valaki végletekig akarja vinni a szubjektív idealizmust, én nem tudom, hogyan akadályozhatnók meg őt benne, mi azonban a magunk részéről meg vagyunk győződve, hogy amint hiszünk szemeinknek, éppúgy hihetünk lelkünk szemeinek is.”¹ (1 Speculum Animae 11. old. Idézve W. B. Selbie: Psychology of Religion c. művéből. 220— 222. old.)

Ezt a vélekedést aztán döntően alátámasztja Selbie ezekkel a szavaival: „Sokszor hozzák fel az imádkozás ellen azt az elméletet, hogy a „felelet” nem egyéb, mint saját vágyainknak és céljainknak kivetítése (projection) magunkból. Elfelejtik azonban, hogy ez a kivetítés egyike azoknak az eszközöknek, amelyekkel összeköttetést tartunk fenn a körülöttünk lévő világgal. Elménknak olyan tehetsége, mely nélkül sem az anyagi, sem a szellemi világgal nem tarthatnánk fenn összeköttetést. A tudás megszerzésének egyik legfontosabb csatornája. Ha tehát a természet titkainak megismerésére jó ez az eszköz, miért ne lehetne hasonlóan jó a szellemi világban is.”¹

---

¹ (1. Eucken ugyanígy gondolkozik: „Ha sohasem tudunk a csupán alanyi lélektani

E három idézet azonban csak megközelíti a feleletet, de nem válaszol rá részletes biztonsággal. Tovább kell hát mennünk s meg kell kérdeznünk korunk ma élő legnagyobb tudósait, mi a véleményük ebben a kérdésben.

A legnagyobb természettudósok véleménye.

Ismeretes, hogy a századeleji természettudományok művelői jórészt materialisták voltak, tagadták, hogy a mindenségben egyéb is lehetne, mint anyag. Ha igazuk van, akkor természetesen Isten sem létezhetik s az imádkozásra sem érkezhetik felelet, egyszerűen azért nem, mert nincs ki feleljen rá. A ma leghíresebb tudósai azonban nem ezen a nézeten vannak. Millikan A. Róbert, a világon élő fizikusok egyik legnagyobbika, akinek először sikerült az „elektronét, az anyag eme legkisebb ismert részecskéjét izolálnia, több értekezésében szállt síkra a világegyetem szellemi értelmezése mellett. A „Természettudomány és vallás” címűben ezeket írja: 1) Magyarra ford. Szent-Iványi Sándor. Kvár. 1932.): „Minden történész megegyezik velem abban, hogy 1650-től 1920-ig a tudomány legragyogóbb képviselői ezek voltak: Newton, aki 1797, Faraday, aki 1867, Maxwell, ki 1879, Kelvin, aki 1907 körül élt és Raleigh, aki hamarabb halt meg. Komolyabb, őszintébb, tehetségesebb és korszakalkotóbb lángelme alig élt valaha is, mint az itt felsoroltak és mégis mind az öten nyílt és odaadóan vallásos egyéniségek voltak.

Kelvin volt az, aki először számította ki a föld korát, mintegy százbillió évre becsülve azt, anélkül, hogy ebben a legkisebb ellentétet látta volna — a Genezis első fejezetei ellenére is — vallásos meggyőződésének. Egész életében buzgó hívő ember volt. 1887-ben, tehetsége teljében, ezeket írta: „Meg vagyok győződve, hogy minél behatóbban elmerülünk a tudományban, annál messzebb jutunk mindentől, ami atheizmusnak lehetne nevezhető”. Később, 1903-ban így ír: „Ha elég mélyen gondolkozol, a tudomány maga kényszerít Isten hívesére, amely minden vallásnak alapja. Úgy fogod találni, hogy nemhogy ellentétes volna az a vallással, hanem ellenkezőleg, hozzásegít.” Életírója, Thompson P. Sylvanus mondja: „Hite mindig egyszerű és gyermekies volt, dogma és felekezetieskedés nélkül való. Fájdalmat okozott neki, valahányszor atheista ifjakról hallott, akik a lét mélyebb értelmét, természetesen, sohasem ismerték.”

Ugyanilyen nézetekkel találkozunk a másik négy lángelme életrajzaiban is, pedig — jegyezzük meg — ezeket nem azért választottuk ki, mert vallásosak, hanem, mert a tudomány vezető szellemei voltak.

Sir J. H. Jeans közelebbről is meghatározza a világegyetem lényegét. „Fel kell fedoznünk, hogy a világegyetem valami olyan tervező, vagy kormányzó erő

---

folyamatokon felülemelkedni és sehol sem tudjuk felfedezni magunkban a kozmikus erők hatását, ha soha nem tapasztaljuk általa lényünk kitérülését, felemelkedését és átváltozását, — akkor jót akaró barátainak minden fáradozása ellenére sem kerülhető el, hogy a vallás az illúziók szintjére ne degradálódjék. Egyetemes és valóságos elvek nélkül, a tapasztalaton túli folyamatok nélkül, nincs megmaradás a vallás számára.” Der Kampf einen geistigen Lebensinhalt. 31 old.)

létezését mutatja, ami hasonlatos a mi elménkhez, — nem, legalább is amennyire felfedezhettük, érzelmi, erkölcsi, vagy esztétikai értelemben, hanem mert olyan gondolkodásra enged következtetni, arait jobb hiányában így írhatnánk le: matematikai." (Eos 149. old.) Jeans nevét ma már minden művelt ember ismeri s tudja, hogy korunk egyik legnagyobb tudósa. Nyilatkozata tehát nem szófia beszéd, hanem komoly kutatásokból leszűrt megállapítás. Néhány évtizeddel ezelőtt senki sem merte még csak remélni is, hogy valaha természettudóstól ilyen nyilatkozatot kap a világmindenség titkáról. S ez még nem is az utolsó szó ebben a kérdésben. Sir A. S. Eddington éppoly híres tudós, mint Jeans, a fenti könyvet ismertetve, a Cambridge Review-ban (1930. nov. 28.), ezeket írja: „Ami azonban a legnagyobb érdeklődést fogja kiváltani ebben a könyvben, az az a megállapítás, hogy 'a világegyetemet minden valószínűség szerint valami tiszta matematikus elme tervezte.' Ennél a megállapításnál azonban még bölcsebb a következő: 'azt is lőhet azonban mondani, hogy a matematikus a természetet csak a maga matematikai szemszögéből tudja vizsgálni', Jeans ugyanis rámutat azokra a tévedésekre, amelyeket az anthropomorphikus és mechanikus elképzelési kozmogóniákban találhatunk s kiemeli ezekkel szemben a matematikai elméletek viszonylagos sikereit a világegyetem magyarázatánál. Ez azonban annak is lehet az oka, hogy túlságosan respektáljuk a számszerűség eredményeit. Ha a végösszeg kijön, akkor már biztosak vagyunk a levezetés helyességében. A világegyetem azonban nagyobb és összetettebb, semmint, hogy egyetlen nézőpontból meg lehetne mérni maradéktalanul. A magam részéről nem állítanám, hogy a matematikus jobban érti ezt a világot, mint a költő, a művész, vagy a misztikus, mindössze csak a matematikus jobban tud bánni a számokkal."

Mindezekből, briliáns érvelés után, Cyril Flower ezeket a következtetéseket vonja le: „Akik tehát elismerik, hogy a világegyetemben felfedezhető valami, az emberi elméhez hasonló Tervező, nyugodtan elismerhetik azt is, hogy ez a Tervező nemcsak matematikus, hanem morális és esztétikai alapon is teremté ezt a világot. Akik pedig a vallásos élményben csak lélektani jelenséget, illúziót látnak, azok ugyanakkor aláássák a lehetőségét bármiféle tudásnak is. Ha vallásos csodálatunk, tiszteletünk és szeretetünk tárgya csak alanyi fantáziánk eredménye, akkor ugyanilyen joggal mondhatjuk azt is, hogy amit látni, hallani, tapintani és ízlelni vélünk, az sem egyéb alanyi képzelődésnél." (Religious Experience, 46. old.)

Ezeknek az idézeteknek az imádkozás feleletére való vonatkozása nyilvánvaló. Ha tényleg van Isten, ha tényleg ő teremtette és ő kormányozza a világmindenséget és ha élményeink nem illúziók, hanem tartalommal bíró tapasztalatok, akkor nem kételkedhetünk azokban az elbeszélésekben, melyeket nagy vallásos egyéniségek hagytak ránk imádkozásuk feleleteiről.

Néhány zavaró kérdés.

Az imádkozás hatására és a felelet valóság-tartalmának lehetőségére vonatkozó fenti szempontok letárgyalása után néhány olyan kérdésre kell felelnünk, melyek gondolkodó emberek előtt gyakran felvetődnek ma is, sőt ma talán még inkább,

mint régen, mórt az elemző gondolkozás ma szélesebb rétegek tulajdonsága, mint ezelőtt. Ilyen kérdések többek között:

1. Miért használunk szavakat az Imádkozásban?

Elfogadva, hogy az imádkozásnak testileg és lelkileg egyaránt felmérhetetlenül nagy haszna van az imádkozóra nézve és hogy van Isten, aki meghallgatja az imádkozást, felmerül az a kérdés, miért kell hangosan, élő szóval imádkozni. Isten tényleg „hallgatja”, a hallás fizikai eszközeivel, az imádkozást? Szüksége van Istennek arra, hogy magyar, vagy német, vagy angol nyelven ismertessük vele vágyainkat és kéréseinket? Hát Isten nem érti meg az ember lelkét szavak nélkül is? A felelet: az imádkozás nem a szavak. Ha a szavak tennék az imádkozást, akkor egy hanglemezzel is imádkozhatna, vagy egy papagáj is. Az imádkozás önmagunk odatárása Isten elé. Hogy közben szavakat is használunk, az oly természetes, mint hogy lélegzünk is közben. John Dewey szerint a gondolat nem egyéb, mint halk beszéd. Mások szerint a szó hangossá lett lélegzés. A szó elválaszthatatlan a lelki életet élő ember viselkedésétől, hiszen indulataink levezetése közben született meg a beszéd, a modern elméletek szerint kétségtelen, hogy legelső szavaink indulatszavak voltak.

Lélektanilag, továbbá, a szó igen alkalmas eszköz megfelelő lelkiállapot elérésére. Érzéseink és gondolataink szavakban való kifejezése egyúttal azoknak kikristályosítására, tisztázására és pontos megfogalmazására is vezet. Befelé, viszont, szavaink elmélyítik és elrendezik az egyébként csak átfutó hangulatokat, érzéseket és gondolatokat. Ismeretes a lélekelemzők „kibeszéltetési” módszere. A tudatalattivá lett és ott zavarólag ható emlékek szavakba formálása tudatosítja és egyúttal természetessé teszi azokat s elveszi zavaró és homályosságában ijesztő körvonalukat. Coué módszere is ismeretes ma már minden művelt olvasó előtt: bizonyos szavak gyakori ismétlése hatást gyakorol belső életünkre s olyan lelkiállapot elérésére vezet, melyet csupán akaratumk segítségével soha el nem érhetnénk.

A hangos imádkozásra tehát nem az Istennek van szüksége, hanem az imádkozónak. A szavak kiváló eszközök az imádkozáshoz szükséges lelki állapot elérésére.

Az imádkozás technikáját kétségtelenül a római katolikus egyház próbálta ki a legrészletesebben, Érdekes hát, amit Czakó Ambró ír a róm. katolikus papokról ez irányban: „Az imádságot mondják még akkor is, ha szájuk nem jár, mert a nyelvök elvégzi miniatűr mozgásokban azt, amit a hangos beszéd megkívánna. Ha a nyelv nem is mozog, bizonyos nyomások érik, amelyek megfelelnek a hangosan való imádkozás betűkiejtésének. Szóval az imádságot nem elgondolni, hanem elmondani kell.”¹ (1 Dr. Czakó Ambró: A katolikus papság lélektana. Bp. 1916. 33. old.)

Ez az idézet egyúttal felelet arra a kérdésre is, hogy mindig hangosan kell-e imádkozhatunk a fenti módon, azaz, hangos szó-imádkozást, akkor már magunkban is imádkozhatunk a fenti módon, azaz hangos szavak nélkül is elvégezhetjük a szóformálást s ezáltal gondolatainkat, érzéseinket központosítjuk, tisztázzuk, befelé

pedig a kívánt magatartás elérésére felhasználjuk.

2. Imádkozhatunk-e múlt dolgokért?

Egy új ruháért, több pénzért stb. A század eleji protestáns felelet kétségtelenül az lenne, hogy csak lelki dolgokért imádkozhatunk. Ma azonban már teológiailag is másképpen bíráljuk el e kérdést, annál inkább lélektanilag. Teológiailag: múlt dolgok éppúgy hozzájárulhatnak Isten országa építéséhez, mint az örökkévalók. Lélektanilag: nem kapcsolhatjuk ki imádkozásunkból éppen azokat az elemeket, melyek a mai embert főképpen foglalkoztatják. Imádkozásunkban tehát nem hallgathatunk el Isten előtt semmit, ami lelkünknek igazán problémája. Lélektanilag képtelenség lenne Isten elé járulni hangzatos szavakkal, melyek a teológiai nevelés következtében élnek ugyan lelkünkben, de nem képezik annak legfontosabb tartalmát, míg közben megpróbáljuk elhallgatni azokat a múlt dolgokra vonatkozó vágyakat és kínokat, melyek lelkünket túlnyomóan nagy részben foglalkoztatják. Isten megcsalása amúgy is lehetetlen, viszont egy nem-őszinte imádkozás lélektanilag sem ér semmit.

Az imádkozás azonban megfelelő fénybe helyezi azokat a vágyakat, vagy félelmeket, amelyekkel Isten elé járulunk s mi rá fogunk jönni, hogy kérhetjük-e igazán Istent arra, hogy erre vonatkozó imádkozásunkat meghallgassa. Ha a múlt dolgok hozzájárulhatnak hivatásunk betöltéséhez s Isten országának építéséhez, akkor azoknak kérése helyes, Ellenkező esetben éppen az imádkozás fog megtanítani arra, hogy az ilyenek után való sóvárgásunktól megszabaduljunk.

3. Mindent elérhetünk az imádkozás útján!

Természetesen nem. Ha mindent elérhetnénk, akkor ez a világegyetem már régen tönkrement volna az egymással szembenálló imádságok teljesülése folytán, Csak azt érhetjük el, ami Isten tervével egyezik. Belenézve azonban e könyv első részében Clarké igen jó válaszokat ad. Ha tehát nem érhetünk el mást, mint ami Istennek tetszik, akkor miért imádkozunk? Nem adná meg azt Isten magától is! Erre a kérdésre is jól megfelel Clarke. Lélektanilag azonban van még hozzátennivalónk, mégpedig a következő kérdés alatt:

4. Végeredményében mi az imádkozás?

Láttuk, hogy nem az elmondott gondolatok, bár ezekre szükség van. Hogy mi az imádkozás, arra Clarké felel, de csak teológiai értelemben. Hozzátennivalónk e téren csupán annyi, hogy mi jobban hangsúlyoznánk az Istennel való közösséget, az imádkozás céljaként. Lélektanilag viszont az imádkozás egy bizonyos magatartás. Amint Wieman mondja, már idézett műve 137. oldalán: „Az imádkozás a személyiségnek Istenhez való alkalmazása, úgy, hogy Isten az ő munkáját hatásosabban tudja elvégezni velünk, mint ahogyan enélkül tehetné”. Ugyanő ugyanennek az elgondolásnak a megvilágítására a következő példát hozza fel. „A

személyiségnek vannak bizonyos magatartásai, melyek olyanok, mint a kiterjesztett szárnyú madár. A sas úgy emelkedik a magasba, hogy meg sem lendíti a szárnyait, ehelyett nekifeszíti azokat a légáramlatoknak s ezek segítségével emelkedik". Az imádkozás tehát olyan magatartásnak az elérését célozza, amely felemeli az embert Istenhez, hogy közvetlenül részesüljön áldásaiban.

Hogyan imádkozunk?

E könyv első részében Clarke kitűnő utasításokat ad erre a kérdésre, mi azonban szeretnők kibővíteni azokat a mai lélektan adataival.

Mindenek előtt tegyünk különbséget a nyilvános és a magán imádkozás között. Clarke ezt a különbséget jól körül írja. Utána mi is leszögezzük, hogy ebben a könyvben csak a magán imádkozással foglalkozunk.

A másik megkülönböztetést az ú. n. meditáció, vagy elmélkedés is a tulajdonképpeni imádkozás között kell megtennünk. Ez a kettő nem egy dolog. J. B. Pratt is élesen megkülönbözteti a két tevékenységet. „Hogy a meditációnak kiváló alanyi hatása lehet, nem tagadjuk, de senki sem tulajdoníthat annak, ha egyáltalán ért valamit a lélektanhoz, a hívő ember imádságához hasonlítható értéket. A z imádkozásnak főértéke ugyanis az, hogy a hívő szerint az imádkozásban egyéb is van, mint alanyi elem. Abban a pillanatban, amikor elhitetjük, hogy az imádkozásban csak alanyi elemek vannak és semmi egyéb, a legtöbb ember számára az imádkozás megszűnik imádkozás lenni,"¹ (1 The Religious Consciousness, 335. old.)

Az elmélkedés tehát alanyi és csak lélektani lelki folyamat, összehasonlíthatatlanul kevesebb, mint az imádkozás. Czakó Ambró rámutat az elmélkedés hatalmas szerepére a papnövendékek lelkigyakorlatainál. Részletesen le is írja ezeknek az elmélkedéseknek a menetét. Például az Emmausba menő tanítványok találkozását választja ki a feltámadott Jézussal. A spirituális, azaz a lelki ügyek vezetője, először a növendékek képzeletét próbálja megragadni. Leírja a két tanítvány lelki állapotát. Utána felolvassa a Bibliából a vonatkozó részt. Néhány reflexiót fűz hozzá s a végén levonja az erkölcsi konklúziót, vagy annak levonását (ritkábban) magukra a növendékekre bízva. A növendék ezután elmélkedik. Teljes csöndben, kezeit védőleg szeméi elő tartva, teljesen nyugodtan, tehát az érzékek zavarását lehetőleg a minimumra csökkentve, hozzákezd az elmélkedési anyag praktikus átgondolásához. „Azért nevezzük praktikusnak — írja Czakó — mert itt nem ismeretszerzésről van szó, (bár ismeretszerzést is eszközölhet az elmélkedés tudattalanul is, sőt dogmatikai fejlődést), hanem erkölcsi tökéletesedésről, azaz új, erkölcsileg nemes szándékok és cselekvések létrehozásáról."¹ (1 Id. mű 36—37. old.) „Az elmélkedés lényegét a felkeltett érzelmi diszpozíciók alapján történő erkölcsi elhatározások teszik,"² (2 Id. mű 38. old.) Mindez azonban teljesen alanyi, azaz csak az elmélkedő saját tehetségeinek és képességeinek megmozgatása, s nincs benne semmi az imádkozás közvetlen párbeszédéből, amely az imádkozó és az Isten között folyik.

Ezzel szemben az imádkozás Istenhez intézett és az ő segítségét igénybevevő

lelki beszélgetés. Ha ez az elem kimarad belőle, elmélkedés lesz a lelki aktus. Hocking, a Harvard egyetem filozófiatanára. írja: „Ami csak az Isten tudatossá létezésével történhetik, az már Isten cselekedete.”³ (3 Idézve Body, Mind and Spirit 299. old.)

Az imádkozás technikája.

Az imádkozás technikájának lélektani kiépítését többen megkísérelték, a magunk részéről a Wieman - Stolz módszerét tartjuk a legelfogadhatóbbnak, megtesszük azonban észrevételeinket mi is. E technikát eredetileg Wieman dolgozta ki, 1 (1 Methods of Private Religious Living,) Stolz azonban átdolgozta azt saját művében, a Pastoral Psychiatry 224—228. oldalain.

Az első teendő az ú. n. relaxáció, vagy önkéntes elernyedés, párosulva a mindenható hatalom passzív szemlélésével. Célja az, hogy testileg és lelkileg elcsendesedett nyugalmi állapotot érzünk el. Az ideges, erőltetett állapot nem kedvez az imádkozásnak. „Csendesedjétek és ismerjétek el, hogy én vagyok az Isten” — amint a zsoltár mondja.

A relaxációról a modern lélektan gyakran ír. Ideggyógyosok komolyan ajánlják, hogy nemcsak betegek, hanem egészséges emberek is naponta egyszerűen használják ezt a módszert, pár percig kapcsolják ki magukat teendőik köréből s teljes testi és lelki elernyedéssel pihenjenek. Dr. Edmund Jacobson, a csikágói egyetem tanára könyvet írt Progressive Relaxation címmel (1929), mely sok hasznos útbaigazítást tartalmaz a relaxáció elérésére. Leülünk, vagy lefekszünk valahol egy csendes szobában (aki már megszerezte a gyakorlatot, az a legzsúfoltabb teremben, észrevétlenül is el tud ernyedni), aztán engedjük izmainkat elernyedni. Kis gyakorlattal egyenként érezzük izmainkat megpuhulni, még az arcizmainkat is. Izmaink elernyedésével lassan figyelmünk is elernyed, jobban mondva figyelmünknek az az összpontosítása, mely eddig napi munkánkra irányult. A fiziológiai elernyedést lassan mentális elernyedés követi. Vigyáznunk kell azonban, mert a teljes elernyedés már az alvás állapotába helyezi az idegrendszert. Mielőtt ez megtörténik, át kell térnünk a második lépcsőfokra, mely Isten tevőleges szemlélése. Eleddig csak passzíve szemléltük azt a mindennél nagyobb hatalmat, melytől a világ és önmagunk létele függ, most azonban tevőlegesen, azaz figyelmünknek élesebb összpontosításával kell Feléje fordulnunk. Mégpedig nem annyira a filozófia általános szempontjából, mint inkább saját magunknak öhozzá való viszonyát mérlegelve, „Aki Isten elé járul, hinnie kell, hogy ő létezik és megjutalmazza azokat, akik őt keresik.” Zsid. XI. 6.

A harmadik lépcsőfokon szemébe nézünk annak a problémának, mely lelkünket átmenetileg leginkább foglalkoztatja. Levetkőzünk magunkról minden hamisságot, önáltatást, álarcot. Istent úgysem lehet becsapni. Elemezzük önmagánkat, mégpedig nem az élet védekező mechanizmusainak üvegburája alatt, hanem úgy, ahogyan az sub specie aeternitatis, az örökkévalóság szemüvegén át látszik. Önmagunk ilyen őszinte elemzése után reászegezzük lelki szemeinket a szőnyegen lévő problémára. Nem saját hibánk, gyengeségünk, kicsinyhitűségünk

stb. okozza, hogy az a probléma egyáltalában problémává lett?

A negyedik lépcsőfok a megoldás keresése. A diagnózist követnie kell, itt is, a gyógy mód előírásának. Ha keresztutak előtt állunk, mindeniket végigjárjuk, mintegy bemutatva Istennek azokat. Nem azért, mintha ő azt nem látná, hanem azért, hogy saját magunkat a megfelelő helyzetbe hozva, elnyerhessük az ő igenlő, rábólintó válaszát.

Az ötödik lépcső a vokalizáció. Eleddig imádkozhattunk félhangosan, most szavakba kell foglalnunk magát a problémát és a vélt megoldást. A szavak használatáról már írtunk fentebb, itt nem ismétljük el.

Eddig tart a Wieman - Stolz módszer. Mi azonban elengedhetetlennek tartjuk, hogy tovább is folyjon az imádkozás. A vokalizáció után szükségesnek látunk egy kis emelkedést. Szavak nélkül, minden tudatos erőfeszítés nélkül oda kell most tárnunk magunkat az örökkévalónak, mint ahogyan az említett hasonlatban a sas odatárja magát a felfelé irányuló légáramlatoknak, hogy azok emeljék magasságok felé. Ez az a pillanat, mikor az Istennel való közösséget elérhetjük. Itt hát ki kell kapcsolnunk az éppen kielemezett problémát és csak önmagunk gyermeki elfogulatlanságában, érdektelenségében és tisztaságában kell keresnünk a Hozzá vezető utat.

Végül pedig hálaadással kell végeznünk az imádkozást. Akár sikerült problémánk megoldása, akár nem, akár elértük az Istennel való közösséget, akár nem, hálát kell adnunk Istennek, hogy vagyunk, élünk és hogy Hozzá fordulhatunk. Ugyancsak itt kell őszintén és lelkünkben elismételni Jézus szavait: „Mind-azáltal ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogy Te!”

Nem minden imádság ilyen „problémamegoldó” imádság azonban. A leggyakoribb imádkozások inkább általános, semmint valami időszerű probléma körül mozognak, sőt lehetnek teljesen problémátlanok is. A magam részéről és tapasztalataim alapján „felolvadó” imáknak nevezném az ilyen általános jellegű, imákat, mert itt a lélek a hálaadás, az imádás és az Isten után való vágyódás indításai nyomán csak egyre vágyik, hogy megközelítse Istent, szemlélésében felolvadjon s aztán megfrissülve térjen vissza a mindennapi élet feladataihoz. Az ilyen fajta imádkozásokat Wieman szellemesen „idő felvétel”-nek nevezi, szemben a pillanatfelvétellel, amikor villanásszerűen jut el a háborgó lélek saját kínzó problémájától Isten közelébe. Wieman „idő felvétele” az imádkozásnál azt jelenti, hogy a lélek úgy tárja ki magát a mindenség előtt, mint ahogyan a fényképész hosszabb ideig felfedve tartja a lencsét, hogy jól beigya az a megörökítendő képet. Az ilyen imához szükséges a relaxáció és a kontempláció, de felesleges az elemzés, a probléma kristályosítása és a megoldás keresése.

Bármilyen legyen azonban imádkozásunk tartalmi része, két dolgot minden imádkozónak figyelmébe kell ajánlanunk. Az egyik az, hogy az imádkozásra állandóan készülni kell, mégpedig nemcsak a fent leírt lépcsőfokok felhasználásával, nem is csak a Clarke indítványozta módokon, hanem elméletileg is. Nem azt jelenti ez, hogy minden imádkozónak képzett teológusnak kell lennie, hanem azt, hogy foglalkoznia kell az imádkozást megelőzően is saját magával, lelki kérdéseivel s ha van, azzal a különösen is időszerű problémával, ami épp akkor

imádkozásra bírta. Egy példával világítom meg: manapság gyakorta megrohanják pl. a számtan tanárokat, hogy magyarázza meg az Einstein-féle relativitás elméletét. Fehér asztal mellett, zajos társaságokban, pár perc alatt kellene a szegény számtan tanárnak megmagyaráznia — teljesen tájékozatlan hallgatók számára — hogy mi a relativitás elmélete. Ez persze, lehetetlen. Talán mond valamit s a hallgatók értelmes arccal hallgatják, valójában azonban nem értik egyáltalában. Hiányzik az előképzettségük. Így van ez az imádkozóval is. Talán mond neki valamit imája feleleteképp az Isten, de ők nem értik, mert teljesen tájékozatlanok saját magukat, Istent, az ó' terveit és saját maguk problémáit illetően. Hányszor találkozunk mi lelkészek olyan emberekkel, akik valami politikai gyűlés, vagy társadalmi összejövetel alkalmával mellénk kerülnek s mentegetőzésképpen, amiért soha a templom felé sem jönnek, felteszik nekünk a kérdést: ugyan mond meg nekem, mi haszna van a vallásnak, mit érnék én vele, ha rendszeren járnék templomba stb. stb. Oh, bár meg lehetne ezt magyarázni két perc alatt mindenkinek, akkor kevesebb magával meghasonlott, kisiklott és boldogtalan ember lenne a világon!

A másik dolog az, hogy az imádkozónak el kell készülnie önmaga megváltoztatására is, imája eredményeképpen. Mikor Isten meghallgatja kérésünket és megadja, amire vágytunk, nem úgy adja meg, hogy közben rajtunk is ne változtatna valamit. Amikor tehát imádkozni kezdünk, készeknek kell lennünk arra, hogy Isten közben mirajtunk is változtat valamit, ami a mi számunkra és a világ számára egyaránt előnyös lesz. Amikor kértük, még fejletlenek voltunk, nem alkalmasak az adomány felhasználására, az imádkozás és Isten ajándéka azonban alkalmassá fejleszt arra, hogy méltóképpen használhassuk fel az isteni ajándékot. Enélkül a fejlődésre, változásra való hajlandóság nélkül Isten alkalmatlanoknak találhat arra, hogy megadja, amit kérünk.

Néhány részletkérdés.

1. *Másokért való imádkozás.* Háromféle körülmény állhat elő. 1. Imádkozhatunk valamiért annak jelenlétében, vele, 2. vagy jelenlétében, de nélküle és végül 3. távollétében. Lélektani szempontból az imádkozónak feltétlenül hasznára válik a másért való imádkozás a három körülmény bármelyikében, mert amíg másokért imádkozik, megbizonyosodhatok, arról, hogy nem önző, nemcsak magáért tud imádkozni, és a másokért való imádkozás közben magasabb fokára juthat el a felebaráti szeretetnek, amely pedig nemcsak jézusi parancs, hanem egészséges lélektani követelmény is. Ami viszont azt a kérdést illeti, hogy azoknak a „mások”-nak használ-e, ha mi érettük imádkozunk, hát 1. ha velük imádkozunk, feltétlenül használ, mert az emberi lelkek összeforrásának olyan lehetőségeit nyitja meg, amelyek okát a tudomány egyelőre még nem ismeri, de amelynek az építő hatása elismert tény. 2. Hasonló az eset akkor is, ha nem velük, de jelenlétükben érettük imádkozunk, így kevesebb a lehetőség arra, hogy a két lélek között meginduljon az összeköttetés varázsárama. 3. Ha nem jelenlétükben imádkozunk érettük, akkor már inkább a teológia adhat feleletet a hasznosság kérdését illetően, mert a lélektannak határozott válasza nincs. Kiváló psychologusok, mint Wiemann, Elwood,

Worcester, Sámuel McComb, Stolz, nem is említve Sir Olivér Lodge-t! stb. stb. beszélnek ugyan a telepátia eddig még eléggé ki nem kutatott lehetőségeiről, melyek a másokért való imádkozás hasznát a „mások” szempontjából is hasznossá tehetnék, meg kell vallanunk azonban, hogy ezek még csak elméletek. Mindenesetre érdekes, hogy psychologusok kardoskodnak leginkább a másokért való imádkozás mellett. Ami viszont azt a lélektani megállapítást illeti, hogy az ember nem érdekből, nem meggondolásból és nem filozofálása következményeképpen, hanem benső vágytól indítva imádkozik másokért, szeretteiért, barátaiért, bajbajutott honfitársaiért stb., ennek már több hitelt lehet adni. Általában mindinkább arra a meggyőződésre jut a tudomány, hogy a mesterkéletlen belső indításoknak legtöbbször egészséges oka és célja van, nem lehet tehát elvetnünk magunktól évszázadok, sőt évezredek óta gyakorolt olyan ösztönös szokásokat, melyeknek jó eredményeit láttuk, csak azért, mert tudományunk mai állása szerint nem tudjuk azokat részekre elemezve megmagyarázni. A magam részéről feltétlenül a másokért való imádkozás mellett vagyok, még' pedig nemcsak az imádkozóra magára gyakorolt jó hatása, hanem a „mások” haszna miatt is.

2. *Ösztön-e az imádkozás?* Főntebb ösztönös szokásnak neveztük az imádkozást, ez azonban nem egyértelmű azzal, mintha mi az imádkozást ösztönnek tartanók. Általánosan hangoztatott kifejezés ugyan, hogy „az ember imádkozó állat” és gyakorta halljuk azt is, hogy az imádkozás ösztön, mely az emberrel vele születik, a mai lélektan azonban erre nézve semmi bizonyosságot nem mutathat fel. Általában csínjában kellene bánnunk az „ösztön” kifejezéssel. Tudományosan igen kevés ösztöne állapítható meg az embernek s az imádkozás nincs ezek között. Azt azonban inkább állíthatjuk, hogy az ember az imádkozásra hajlamot örököl, tehát ösztönszerűen imádkozik. Ezt a hajlamot azonban ápolni, fejleszteni és gyakorolni kell, egyébként elsenyved, elsovad és igen-igen nagy megrázkódtatás válthatja csak ki ismét az emberből.

3. *A teológia befolyása az imádkozásra.* Ez a cím olyan óriási területet ölel fel, melynek bejárására most nem vállalkozhatunk. Mindössze arra szeretnénk rámutatni, hogy nem minden teológia egyformán alkalmas arra, hogy elősegítse az imádkozást. Sadler pl. ezt mondja: „Míg a páli teológia igen sok dogmáját nagyon nehezen tudnám összeegyeztetni a vallás pszichiátriai felhasználásával, addig semmi ilyen nehézséget nem találok Jézus tanításaiban és életében.” A páli teológia, Pál apostol teológiája, főképpen az eredendő bűn és a helyettes elégtétel dogmáiról ismeretes. Sadler szerint tehát ezeket igen nehezen tudná összeegyeztetni a vallás pszichiátriai felhasználásával, melyek között, mint ő maga kimutatta, egyik legfontosabb az imádkoztatás. Viszont Jézus tanításait és életét igen alkalmasnak tartja ebből a szempontból. Sadler nem unitárius, egyáltalában nem is egyházi ember, hanem elfogulatlan orvos és tudós. Ha tehát ő mondja a fentieket, el kell hinnünk, hogy nem felekezeti elfogultság vezeti, hanem hosszas klinikai tapasztalataiból leszűrt meggyőződés. Viszont, amit a páli teológia és Jézus élete és tanításai közti különbségről mond, az általában ugyanaz, amit mi unitáriusok

hirdetünk. Sadler szakvéleménye szerint tehát unitárius embernek könnyebb a vallás pszichiátriai felhasználása és így az imádkozás is, mint az ú. n. orthodox teológia híveinek. Annál súlyosabb felelősség terhel azonban minket, hogy az imádkozás művészetét, adományát és gyógyító erejét utóbbi időben elhanyagoltuk, vagy legalább is nem használtuk fel kellő méretekben.

4. *Milyen testtartással imádkozunk?* A lélektan felelete erre általában az lenne, hogy: ez teljesen az imádkozó egyéntől függ. Jézus a korabeli szokásnak megfelelően azt ajánlja, hogy állva imádkozunk (Mk. XI. 25. stb.). Az Olajfák hegyén azonban ő maga térdelve imádkozik. Ez a térdelés azonban nem keresett testtartás, mert, amint Lukács írja: „térdre esvén imádkozék”, Valószínűleg a súlyos lelki harc következtében tényleg térdre esett s nem maga választotta a térdelést. Ha a fent ismertetett Wieman—Stolz imádkozási technikát vesszük figyelembe, akkor a magán imádkozásnál ajánlatosabb az ülőhelyzet, mert térdelve, vagy állva nehéz a relaxációt elérni, bár némi gyakorlat után nem lehetetlen. Ismétlem azonban, hogy ez teljesen az imádkozó egyéntől függ. Igen hibás azonban az a napjainkban gyakorolt imádkozási mód, hogy az emberek sem a szemeiket, sem a kezeiket nem állítják megfelelő helyzetbe. Az ide-oda nézelődő szem: és az össze nem kulcsolt kéz lélektanilag semmi esetre sem segítik elő az elmélyedést. A szem pihentetéséről az egészségügyi szabályok is azt írják, hogy legjobban akkor pihen az, ha a szemhéjak zárva vannak, vagy, ha erre lehetőség kínálkozik, a messze távolba nézünk. Szépen hangzik ugyan az a kijelentés, hogy az unitárius ember nyíltan szemébe néz papjának, a világnak. Istennek, a valóságban azonban a le nem süttöt szem előbb-utóbb megakad környezetén s a figyelem elvonásához vezet. Legalább a közvetlenül magunk elé néző, félig lesütött szem feltétlenül szükséges az imádkozáshoz.

Ami viszont a kezek tartását illeti, itt az összekulcsolás elengedhetetlen. Az emberi vérkeringés, ugyanis, ha összekulcsolt kezeinken át melegét, ütemét tovább tudja küldeni, olyan hatást gyakorolhat az imádkozóra, amilyent a céltalanul távoltartott kezek soha el nem érnek. Az összekulcsolt kezek egyúttal az izmokat is olyan helyzetbe hozzák, amely az imádkozás összpontosító erő kifejtésének a leginkább megfelel.

Végét kell szakítanunk azonban fejtegetéseinknek, mert Clarke VII. fejezetének pótlása máris meghaladja az eredeti terjedelmét. Még sok kérdés merülhet fel az imádkozás lélektani elemzésével kapcsolatban, ezekre azonban itt most már nem felelhetünk. Régóta foglalkozunk azonban egy „Az imádkozás lélektana” című részletesebb és tudományosabb megalapozású munka összeállításával; ha Isten segít, majd ezt fogjuk azoknak az olvasóinknak a figyelmébe ajánlani, akiket a fenti — elismerjük — vázlatos fejtegetések nem elégítettek ki. Addig búcsúozunk az olvasótól s Istennek áldását kérjük rá, hogy könnyítse meg számára az imádkozást, a lélek felüdüléseinek, megerősödésének és megszentelődésének ezt a gazdag útját.

Vége.